

Вісник
Донецького національного університету
імені Василя Стуса

Серія Політичні науки

3

2018

Редакційна політика

Редакційна колегія серії «Політичні науки» Вісника Донецького національного університету імені Василя Стуса розглядає для публікації оригінальні статті, присвячені різноманітним проблемам, які є предметом досліджень в рамках сучасної політичної науки.

Головна редколегія Вісника

Головний редактор – д-р юр. наук, проф. **Р.Ф. Гринюк**

Заст. головного редактора – д-р екон. наук, проф. **І.В. Хаджинов**

Члени редколегії: д-р фіз.-мат. наук, акад. НАН України **В.П. Шевченко**, д-р філол. наук, проф., член-кореспондент НАН України **А.П. Загнітко**, д-р юр. наук, проф., акад. НАПрН України **А.Г. Бобкова**

Редакційна колегія серії Політичні науки

д-р політ. наук, проф. М.А. Польовий (відповідальний редактор), д-р політ. наук, проф. М.В. Примуш (заступник відп. редактора)

Члени редакційної колегії: dr. hab., проф. Д. Гура-Шопинський (Польща), д-р юрид. наук, проф. Р.Ф. Гринюк, д-р іст. наук, проф. О.П. Іваницька, д-р політ. наук, проф. М.В. Лазарович, PhD, проф. Д. ла Фореста (Італія), к. політ. наук, доц. Г. І. Мелеганіч, PhD, проф. Л. Мокра (Словацька республіка), к. політ. наук, доц. П. О. Молочко, dr. hab., проф. А. Мордзиевський (Польща), д-р політ. наук, проф. Т.Л. Нагорняк, к. політ. наук, доц. В. В. Осін, д-р політ. наук, проф. Є. Б. Тихомирова, д-р політ. наук, проф. Є.Г. Цокур, д-р політ. наук, доц. О. М. Чальцева

The Chief Editorial Board of the Bulletin

Editor-in-Chief – Dr. jur. sci., prof. **R. Grynyuk**

Deputy Editor-in-Chief – Dr. econ. sci., prof. **I. Khadzhyrov**

Members of the Editorial Board: Dr. phys.-mat. sci., academician of NAS of Ukraine **V. Shevchenko**, Dr. philol. sci., prof., corresponding member of NAS of Ukraine **A. Zagnitko**, Dr. jur. sci., prof., academician of NALS of Ukraine **A. Bobkova**

Editorial Board of Series Political sciences

D.Sc. in polit. sc., prof. M. Polovyi (Editor-in-Chief), D.Sc. in polit. sc., prof. M. Prymush (Deputy Editor-in-Chief)

Members of the Editorial Board: dr. hab., prof. Dariusz Góra-Szopiński, (Poland), Dr. of Laws, prof. R. Grynyuk, D.Sc. in hist., prof. O. Ivanytska, D.Sc. in polit. sc., prof. M. Lazarovych, PhD, prof. D. La Foresta (Italy), PhD in polit. sc., associate prof. H. Melehanych, PhD, prof. L. Mokra (Slovak Republic), PhD in polit. sc., associate prof. P. Molochko, dr. hab., prof. A. Modrzejewski (Poland), D.Sc. in polit. sc., prof. T. Nagornyak, PhD in polit. sc., associate prof. V. Osin, D.Sc. in polit. sc., prof. Ye. Tichomyrova, D.Sc. in polit. sc., prof. E. Tsokur, D.Sc. in polit. sc., associate prof. O. Chaltseva

Друкується за рішенням Вченої Ради Донецького національного університету імені Василя Стуса
протокол № 4 від 03.12.2018 р.

Адреса редакції серії:

21021, м. Вінниця, вул. Грушевського, 2. тел: (067)6852888

DOI 10.31558/2617-0248.2018.3

© Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2018

ЗМІСТ

Теорія та історія політичної науки

Кочубей Л.О., Гаврилюк К. К. Класифікація політичних криз та їх основні ознаки	5
Чупрій Л. В. Теоретико-методологічні підходи до дослідження воєнних конфліктів в сучасних глобалізаційних реаліях	10
Воронянський О. В. Суверенітет: проблема суб'єктності.....	15
Савойська С. В. Біополітична парадигма як основа формування політологічного контексту моделі мовної політики України.....	19

Соціально-політичні проблеми міжнародних відносин та світової політики

Крюгер С. Чому Трамп анонсував свій намір про вихід із Паризької кліматичної угоди?	25
Літвін Л. А. Стратегія в зовнішній політиці та реалізації національних інтересів держави: сутність та значення	33
Стойко О. М. Тимчасова адміністрація ООН як перший етап державного будівництва	38
Худолій А.О. Імміграція в Португалію в ХХІ столітті.....	42

Сучасні політичні інститути та процеси

Батанов О. В. Децентралізація та місцеве самоврядування у гендерному вимірі: вітчизняний досвід та міжнародні стандарти	48
Гапоненко В. А. Децентралізація як механізм створення передумов демократизації політичної системи в Україні.....	54
Наумкіна С. М., Кабанцева І. А. Антикорупційні ініціативи болгарського громадянського суспільства: оцінка впливу на системну корупцію.....	58
Панасенко Г. С. Сучасний стан глобального розвитку культури політичних виборів: український контекст	64

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	69
--	----

TABLE OF CONTENTS

Theory and history of political science

Kochubei L. O., Havryliuk K. K. Classification of political crisis and its major characteristics	5
Chupriy L.V. Theoretical and methodological approaches to the investigation of military conflicts in modern globalization realities	10
Voronyanskyi O. Sovereignty: the problem of subjectivity	15
Savoyska S.V. Biopolitical paradigm as the basis for the formation of the political context of the model of language policy of Ukraine.....	19

Social-political problems of international relations and world policy

Krüger S. Why did Trump announce his intent to withdraw from the Paris Climate Agreement?	25
Litvin L. A. The strategy in the foreign policy and the realization of national interests: essence and meaning	33
Stoyko O. M. UN transitional administration as the first stage of state building.....	38
Khudoliy A.O. Immigration to Portugal in the 21st Century	42

Contemporary political institutes and processes

Batanov O. V. Decentralization and local government in the gender dimension: domestic experience and international standards.....	48
Haponenko V. A. Decentralization as an instrument of democratization bases creation in Ukraine	54
Naumkina S. M., Kabantseva I. A. Anticorruption initiatives of Bulgarian civil society: assessment of their influence on systemic corruption	58
Panasenko H. S. The current state of the global development of the culture of political elections: the Ukrainian context.....	64
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS.....	69

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

DOI 10.31558/2617-0248.2018.3.1

УДК 323.22

КЛАСИФІКАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ ТА ЇХ ОСНОВНІ ОЗНАКИ

Кочубей Л.О., д. політ. н., професор, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України**Гаврилюк К. К., здобувач Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України**

Стаття присвячена дослідженню типології політичних криз та їх основних характеристик. Новизна дослідження полягає у розробці класифікаційної моделі політичної кризи, яка базується на аналізі ключових напрацювань дослідників політичної та економічної наук, галузей психології та конфліктології. Опрацьовано роботи зарубіжних авторів, що стосуються класифікації політичних криз. Вперше запропоновано деталізовану класифікацію політичних криз на основі дослідженого матеріалу. Класифікація політичних криз здійснюється в залежності від того, охоплює криза всю політичну систему або тільки одну з її частин, призводить до покращення, зміцнення, стабілізації політичної системи чи, навпаки, до її трансформації та руйнування. Тривалість політичної кризи так само, в кінцевому рахунку, визначається характером політичної системи, її здатністю впоратися з деструктивними процесами і модернізуватися. У статті виділяються кризи-революції, кризи-потрясіння, кризи-руйнування і кризи-обурення, кризи різняться за рівнем поширення кризових процесів в суспільстві і за глибиною ураження інституційної політичної системи. За соціально-комунікативною складовою виділено кризи ідентичності, кризи легітимності, кризи політичної участі, кризи проникнення і кризи розподілу. Окрім того, класифіковано кризи за масштабом, інтенсивністю, характером походження, характером наслідків та тривалістю. Доведено необхідність дослідження класифікації політичних криз для підвищення ефективності антикризового державного управління, кризового прогнозування, а також для глибокого аналізу проблеми політичної кризи, пошуку шляхів до розв'язання існуючої політичної кризи в Україні. Зроблено висновок, що різноманітність політичних криз зумовлена багатофункціональністю та різноплановістю роботи державної влади, та залежністю її від людського ресурсу, який представлений великою кількістю груп стейкхолдерів.

Ключові слова: політична криза, види політичних криз, типологія криз, класифікація політичних криз, конституційна криза, національна криза

Kochubei L. O., Havryliuk K. K. Classification of political crisis and its major characteristics

The article is devoted to the analysis of the typology of political crisis and its main characteristics. The novelty of the study is developed classification model of the political crisis, based on an analysis of key developments of researchers in political and economic sciences, branches of psychology and conflict science. The author analyzes the works of foreign authors concerning the classification of political crises. For the first time a detailed classification of political crises based on the investigated material is proposed. Classification of political crises is carried out depending on whether the crisis covers the whole political system or only one of its parts, leads to the improvement, strengthening, stabilization of the political system or its transformation and destruction. The duration of the political crisis is also, ultimately, determined by the nature of the political system, its ability to cope with destructive processes and modernize. The article highlights crises-revolutions, crises-shock, crises-destruction and crisis-perturbations, differing in terms of the spread of crisis processes in society and the depth of defeat of the institutional political system. Socio-communicative component identifies identity crises, crisis of legitimacy, crisis of political participation, crisis of penetration and distribution crisis. In addition, the crisis has been classified by scale, intensity, nature of origin, nature of consequences and duration. The need to understand the typology of crises is proved for improving the effectiveness of crisis management and crisis forecasting as well as for a deep analysis of the problem of the political crisis, for the search for solutions to the current political crisis in Ukraine. It is concluded that the diversity of political crises is due to the multifunctionality and diversity of the work of state power, and its dependence on the human resource, which is represented by a large number of groups of stakeholders.

Key words: political crisis, types of political crises, classification of political crises, constitutional crisis, national crisis

Суспільство в своєму розвитку переживає кризові ситуації в різних сферах і галузях. Актуальність проблеми політичної кризи полягає в тому, що вона зачіпає політичну сферу суспільства, що представляє собою складний комплекс інститутів, відносин, організацій, покликаних забезпечувати узгодження інтересів різних соціальних груп, формувати правові основи інституційного порядку і підтримувати його стабільне функціонування. Найбільш чутливими для суспільства є кризи, що вражають центральну ланку в політичній системі – державу. Цепов'язано з тим, що держава забезпечує регулювання економічних і соціальних процесів, управління громадськими справами, організацію виробництва суспільних благ і рішення інших значущих для розвитку суспільства завдань. Будь-який серйозний збій в роботі державної машини обертається зростанням соціальної напруженості, наростанням конфліктності, що загрожує серйозними громадськими потрясіннями.

Політична сфера є складним, багаторівневим і багатофункціональним механізмом, функціонування якого підтримується різними політичними інститутами, що регулюють певні сегменти політичних взаємодій. Кризові процеси можуть торкнутися як окремих інституціональних утворень, так і всієї системи політичних відносин.

Для глибокого аналізу проблеми політичної кризи, пошуку шляхів до розв'язання існуючої політичної кризи в Україні, а також для запобігання кризам у політичній сфері необхідно розуміти можливі причини її виникнення, глибину проникнення, локалізацію та масштаб, інтенсивність, тривалість та можливі наслідки. У зв'язку з цим доцільно говорити про специфікації політичних криз.

Аналіз українських джерел, що розкривають сутність, специфіку та шляхи подолання політичних криз, проказав, що питанням класифікації та типології політичних криз на сьогодні приділено дуже мало уваги.

Тому метою статті є розробка детальної класифікації політичних криз. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: провести аналіз наукових робіт, які стосуються класифікації криз в політологічній науці та суміжних дисциплінах; виділити основні типи політичних криз; розробити класифікацію політичних криз на основі дослідженого матеріалу.

Новизна дослідження полягає у розробці класифікаційної моделі політичної кризи, яка базується на аналізі ключових напрацювань дослідників політичної та економічної наук, галузей психології та конфліктології.

Щоб сформувати детальну класифікацію політичних криз насамперед необхідно звернутися до наукових напрацювань. Окрім політичних джерел, глибше осмислити типологію кризи дозволить аналіз праць науковців у сферах конфліктології, економіки, державного управління та психології.

Оскільки у роботах вітчизняних дослідників питання класифікації політичних криз на сьогоднішній день не розкрито, доцільним буде звернутися до деяких напрацювань російських та західних науковців.

Класифікація політичних криз здійснюється в залежності від того, охоплює криза всю політичну систему або тільки одну з її частин (скажімо, парламентська або урядова криза), призводить до зміцнення, стабілізації політичної системи або, навпаки, до її трансформації і руйнування. Тривалість політичної кризи так само, в кінцевому рахунку, визначається характером політичної системи, її здатністю впоратися з деструктивними процесами і модернізуватися.

Чекменьова Т. розглядає декілька видів політичних криз: урядова, парламентська, конституційна, зовнішньополітична (міжнародний) і загальнонаціональна. Кожна з цих криз характеризується специфічними рисами і призводить до різних політичних наслідків, існують також і різні способи виходу з них.

Урядова криза виражається у втраті виконавчою владою контролю над ситуацією і вирішується кадровими перестановками в уряді або його відставкою в повному складі.

Парламентська криза - це така зміна співвідношення сил в органі законодавчої влади, коли парламент не в змозі приймати необхідні рішення або вони розходяться з волею більшості громадян країни. Така криза долається, як правило, розпуском парламенту і призначенням нових виборів.

Конституційна криза означає фактичне припинення дії Основного закону країни через втрату його легітимності. Вихід з цієї кризи полягає в якісному оновленні або прийнятті нової Конституції.

Зовнішньополітична, або міжнародна криза пов'язана з розладом системи відносин держави з іншими державами в результаті посилення протиріч між ними і загрози їх переростання у відкритий конфлікт. Якщо така криза не вирішується шляхом переговорів і взаємних поступок сторін, то вона може перерости у війну.

Найбільш небезпечною для влади є соціально-політична або загальнонаціональна криза. Загальнонаціональна криза – це поворотний момент у розвитку соціально-політичного процесу, але він не обов'язково веде до зміни владної еліти або панівної соціальної групи. Вихід з такої кризи може бути забезпечений особистими перестановками всередині правлячої групи і коригуванням політичного курсу, що не порушують існуючого співвідношення між соціально-політичними силами. Однак, така криза, якщо не буде знайдено прийняттого для конфлікуючих сторін виходу з неї, цілком може перерости в революційну ситуацію. Граничний випадок - національна катастрофа, розпад держави як політичної цілісності. [1]

Відомий американський конфліктолог Д. Дена стверджує, що криза є одним з видів конфлікту. Він запропонував класифікувати конфлікти за ступенем інтенсивності на: дрібні неприємності, сутички, які не представляють серйозної загрози; зіткнення, серія сутичок, пов'язаних з розширенням кола причин, які викликають конфлікт, (зменшення бажання співпрацювати один з одним); кризи (постійні і неминучі зіткнення, в результаті чого створюється так звана тупикова ситуація, коли опоненти переривають відносини).

При цьому внутрішньополітичні кризи слід диференціювати по ступеню глибини і загрози для суспільної стабільності: урядова криза, яка настає внаслідок втрати урядом авторитету в суспільстві, апараті і парламенті. Цей вид кризи може розпочатися в результаті відходу частини міністрів від виконання узгодженої і схваленої парламентом програми; парламентська криза, яка означає параліч парламенту. Конфлікти в парламентській

діяльності існують перманентно, вони надзвичайно багатоманітні і можуть виникати між парламентськими фракціями; між парламентом і урядом; між парламентом і президентом; між парламентом і групами тиску. [2, с. 75]

За А. Рапопортом виділяють три головних типи і одночасно три рівні конфліктів: війна, гра і суперечка.

Війна – безкомпромісний бій до переможного кінця із допомогою будь-яких, у тому числі насильницьких, засобів.

Гра – в иршення конфлікту на основі дій за наперед визначеними правилами; результат – отримання істотних, але не життєво важливих переваг.

Суперечка – досягнення згоди з іншою стороною лише мирними засобами.

Американські політологи К. Болдуїн та А. Рапопорт пропонують цікаву типологію соціально-політичних конфліктів, яку частково можна застосувати і до політичних криз:

дійсні (які реально відбуваються в політичній сфері);

приховані (латентні);

фальшиві конфлікти (ті, що не мають об'єктивної основи);

випадкові (які виникли із перехідних, другорядних обставин);

заміщальні (які відображають прояв прихованих конфліктів, що не виходять на відкриту політичну арену) [3, с. 210].

Дослідники процесів модернізації виділили п'ять типів політичних криз, які стоять на шляху модернізації: криза ідентичності, криза легітимності, криза політичної участі, криза проникнення і криза розподілу [4, с. 20]

Криза ідентичності виникає тоді, коли відбувається процес розпаду загальногромадянської солідарності і люди співвідносять себе перш за все з соціальною групою, етнічною спільнотою, але не ототожнюються з загальнонаціональним об'єднанням, з політичною системою в цілому.

Криза легітимності – це процес розпаду конституційних структур і руйнування правочинності влади, що впливає з відсутності в суспільстві згоди щодо природи і методів її діяльності. Руйнування легітимності («делегітимізація») означає, що політична система нездатна створювати і підтримувати у людей переконання в тому, що існуючі політичні інститути є найкращими з усіх можливих і їм слід підкорятися. Подолання кризи легітимності, підвищення довіри до інститутів влади передбачає вирішення двох завдань: по-перше, завдання реального поліпшення матеріального становища основних соціальних груп, а по-друге, завдання створення механізму подолання соціокультурних розбіжностей.

Криза політичної участі полягає в нездатності політичної системи перехідного суспільства впоратися з суперечливими інтересами різних груп, інтегрувати і задовольняти їх. Головною перешкодою інтеграції нових соціальних груп в політичну систему виступає егоїзм правлячої еліти, що може викликати радикалізацію вимог відсторонених від влади соціальних сил і їх позацинституційний протест. Вирішення кризи участі передбачає взаємодію всіх політичних значущих сил, і в першу чергу взаємодія влади і суспільства. Діалог влади і суспільства забезпечується наявністю розгалуженої системи політичної комунікації, через канали якої громадяни отримують можливість брати участь у політичному житті.

Криза проникнення проявляється у зниженні здатності державного управління проводити свої директиви в маси і отримувати від них адекватну реакцію.

Криза розподілу означає нездатність правлячої еліти забезпечити прийнятне для суспільства зростання матеріального добробуту і його розподіл. Особливо гострі форми ця криза набуває тоді, коли неминуха на першому етапі модернізації майнова диференціація з часом не тільки не скорочується, але продовжує збільшуватися. В результаті в суспільстві починають поширюватися невдоволення соціальною несправедливістю, а це значно серйозніший дестабілізуючий фактор, ніж низький рівень життя [5, с. 72].

Щодо тлумачення антикризового управління запропоновано диференціювати такі підвиди: 1) передкризове управління, яке здійснюють для своєчасного виявлення та розв'язання проблем (прийняття рішень) для запобігання кризі; 2) управління в умовах кризи, що визначає стабілізацію нестійких станів і збереження керованої системи; 3) управління процесами виходу з кризи, яке здійснюють для мінімізації втрат і втрачених можливостей під час виведення з кризи [6, с. 106–116].

Пушкарьова Г. пропонує виділити два параметри, що відображають багатоплановість кризових процесів в політиці. Мова йде, по-перше, про масштаб кризи. Криза може охопити всю політичну інституційну систему, прийняти загальнонаціональний розмах, а може обмежитися рамками окремого інституту, політичної організації, системи регіонального управління.

По-друге, дослідниця пропонує розрізняти кризи по їх глибині, тобто за ступенем руйнівного впливу на політичний порядок. Одні кризи можуть супроводжуватися повним руйнуванням нормативного простору політичних відносин (аномія), а інші приводять до часткового розмивання політичного порядку, при якому порушення одних нормативних обмежень, не призводить до відторгнення інших правил інституційних взаємодій. Таким чином виділяють кризи-революції, кризи-потрясіння, кризи-руйнування, кризи-обурення.

Кризи-революції відрізняються розпадом всіх основних інституційних структур, що забезпечують відтворення системи політичних владних відносин і державного управління. У міру поглиблення кризи відбувається руйнування політичного нормативного порядку, політичні взаємодії стають хаотичними, що веде до розвалу політичної системи.

Кризи-потрясіння представляють часткову тимчасову дестабілізацію політичного інституційного порядку. Як правило, такі кризи проявляються в зростанні невдоволення політикою правлячого класу, в активізації протестних рухів по всій країні, в готовності широких верств населення підтримувати вимоги опозиційних сил. Пануюча еліта проявляє розгубленість, відчуває труднощі у виборі способів регулюючого впливу на маси. Політичні взаємодії

втрачають звичний характер, наростає конфліктність, людям все більше стає властива агресивність у вираженні своєї позиції. Політична система відчуває сильне внутрішнє напруження, але механізми відтворення інституційних відносин ще не зруйновані, оскільки люди в своїй масі ще не втратили «відчуття порядку». Вони або не готові йти напролом і за всяку ціну домагатися задоволення своїх вимог, або усвідомлюють наслідки можливого політичного хаосу, або сподіваються на можливість вирішення проблем за допомогою законних засобів впливу на уряд. У свою чергу правляча еліта виявляється в змозі запропонувати рішення, що стримують зростання масового невдоволення, і одночасно блокувати дії тих, хто здатний своїми діями підняти градус масових настроїв до критичного рівня.

Прикладом такої кризи в Україні можна вважати Помаранчеву революцію 2004-2005 рр. Масштабні політичні акції свідчили про серйозний потенціал протестного руху. Криза призвела до наростання аномічних процесів, і політична система була перезапущена й введена в стан відносної стійкості.

Кризи-потрясіння оголюють протиріччя, що накопичилися в суспільстві і тому не проходять безслідно для політичної системи. Як правило, наслідком таких криз стають зміни в нормативному політичному порядку, що відображають запит суспільства на нові правила політичних взаємодій, внесення змін до законодавства, реформування органів влади, посилення регуляторної функції влади.

Таким чином, кризи-потрясіння відкривають можливості для оновлення системи політичних владовідносин, але при цьому зберігають загальні принципи її конституювання. Зміни носять еволюційний характер, вони дозволяють інституціоналізувати і включити в раніше сформований нормативний порядок нові моделі політичних взаємодій, що не обрушують саму систему, не приводять її в глибокий політичний хаос.

Кризи-руйнування відрізняються локальним характером аномічних процесів, які зачіпають окрему політичну організацію або інституцію. Для неї характерний розпад внутрішньопартійних зв'язків, викликаний ігноруванням членами партії нормативного порядку, що конструюють дану організацію.

Глибокі локальні кризи або завершуються руйнуванням відповідної політичної структури, або перетворюються в осередок безнормності, аномії, поступово поширюючись на інші сегменти політичної системи. Перший варіант розвитку кризи характерний для структур, які займають периферійне місце в політичній системі, наприклад, для ряду політичних партій, громадських організацій, зникнення яких у цілому для політичної системи проходить без яких-небудь наслідків.

Якщо ж глибока криза вражає системоутворюючу політичну структуру, то в цьому випадку вона стає осередком поширення девіантної поведінки на всю політичну систему. Прикладом може бути глибока урядова криза, викликана гострими протиріччями всередині правлячого класу, що перетікає в нездатність кабінету міністрів виконувати свої основні функції. Оскільки уряд займає особливе місце в системі державної влади і державного управління, то дезорганізація даного інституціонального утворення неминуче призведе до поширення аномічних процесів на всю політичну систему. Для недемократичних режимів вогнищем подальшого руйнування політичної системи може стати криза керівної політичної партії, яка виконує в таких країнах системоутворюючу функцію. Так, наприклад, на долю радянської політичної системи величезний вплив мала криза КПРС, що прийняла на початок 90-х рр. XX ст. гострі форми.

Кризи-обурення - це неглибокі локальні потрясіння політичної системи. Люди, котрі вступають у взаємодії з конкретного приводу, починають демонструвати моделі поведінки, які не укладаються в прийнятні рамки, порушуючи правила, що склалися, й підсилюючи невизначеність, що є важливою ознакою кризового процесу. Однак напруга в функціонуванні окремих інститутів і організацій, яка виникає внаслідок цього, носить порівняно нетривалий характер і не підриває основні норми, що регулюють відповідні сегменти політичних взаємодій. Такі кризи може переживати будь-яка інституційна утворення або політична організація. Виникає урядова криза, але на відміну від аналогічної кризи-руйнування для неї характерно прагнення сторін, незважаючи на розбіжності, діяти в рамках правового поля, шукати компроміси, домовлятися про нові правила взаємодій.

Кризи-обурення – найбільш поширений вид криз, вони протікають постійно в різних сегментах політичної системи. Більше того, саме ці кризи відображають природний хід функціонування будь-якої інституції або політичної організації. Рано чи пізно в кожному політичному утворенні виникає проблема старіння нормативного порядку, коли встановлені норми і процедури перестають відповідати новим умовам, новим потребам. Людям стає «тісно» в рамках такого порядку, і для вирішення таких проблем вони починають оскаржувати встановлені правила і пропонувати способи підвищення ефективності політичних взаємодій. В умовах падіння популярності політичної партії її активісти починають вимагати зміни методів роботи з масами. Тертя, що виникає між прихильниками старих і нових методів провокують кризові відносини, розвиток яких може або привести до оновлення політики партії, або до її поступової деградації в зв'язку з нездатністю відповідати на нові виклики [7, с. 163].

На основі проведеного аналізу можна сформулювати таку класифікацію політичних криз (рис. 1).

На нашу думку також можна виділити кризи за характером наслідків: прогресивні – ті що ведуть до позитивних змін в управлінні державою. Ними можуть бути ті ж кризи-обурення. А також регресивні – руйнівні, такі, що ведуть до великих ускладнень функціонування інституції чи держави загалом, або ж до повного занепаду.

Також для підготовки ефективної антикризової програми, та кризового прогнозування, доцільно розрізняти кризи за характером походження: природні, техногенні та людський фактор, який поділяється на внутрішній, зовнішній.

Окрім того, необхідно розрізняти кризи за тривалістю. Вони можуть бути: короткочасними, у разі якщо влада вчасно зреагувала на кризову ситуацію, або ж криза дуже швидко набирає обертів і призводить до перезавантаження владної структури; затяжними, коли влада приймає активні рішення для подолання кризи, але в силу обставин криза продовжує існувати; довготривалими – коли навіть рішучі дії влади не приносять результату. До таких криз можна

віднести кризу на Сході України; а також перманентні кризи – ті, які влада навіть не намагається розв'язати, але водночас вони не набирають обертів і не загострюються.

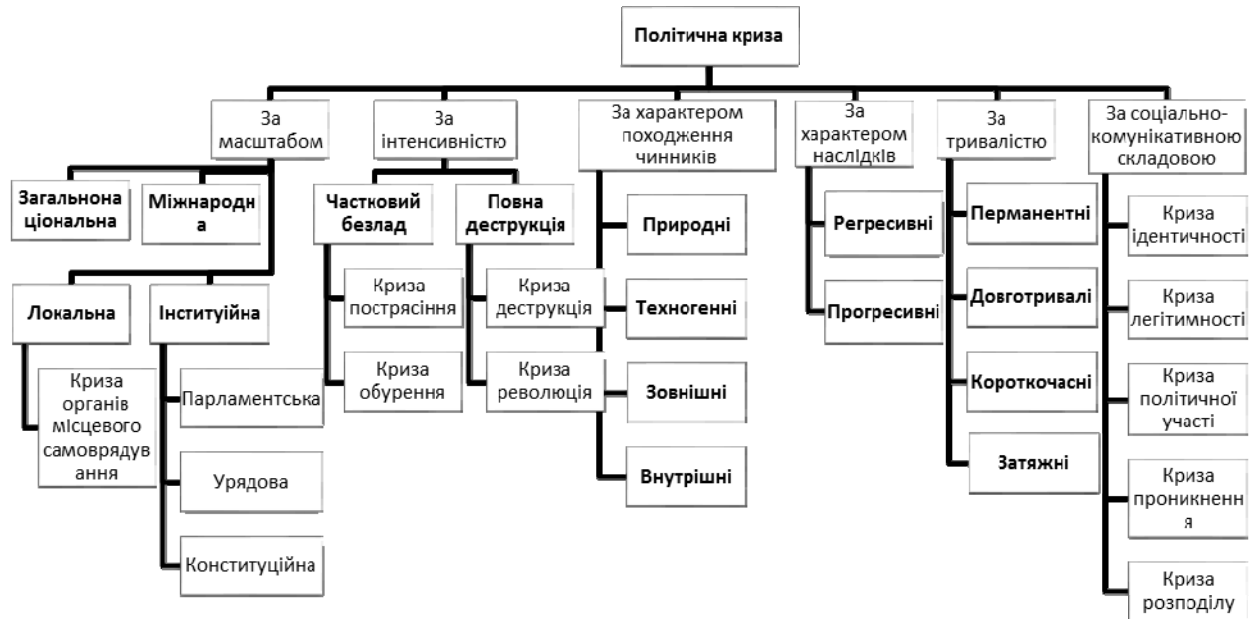

Рис. 1. Класифікація політичних криз

Різноманітність політичних криз зумовлена багатофункціональністю та різноплановістю роботи державної влади. Ставлення до криз не є однозначним. З одного боку, вони асоціюються з деструктивними процесами, потрясіннями, що несуть загрозу стабільності і цілісності суспільства. Але з іншого – ерозуміння, що кризи містять в собі більш інноваційний потенціал, вони розчищають майданчики для нових форм організації соціальних і політичних взаємодій, які можуть кардинальним чином змінити вигляд суспільства. У зв'язку з цим важливо більш глибоке розуміння природи криз, вміння розрізняти їх позитивні і негативні ефекти, особливо в такий тяжкий для України час. Такий вид знання допомагає передбачити виникнення і розгортання кризових процесів, своєчасно вловити можливості для інституційного оновлення та адекватно відреагувати на нові виклики суспільного розвитку.

Бібліографічний список:

1. Чекменёва Т.Г. Политические кризисы: понятие и типология, 2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vadim-galkin.ru/politics/policy/politicheskie-krizisy-ponyatie-i-tipologiya/>
2. Дэна Д. Преодоление разногласий: как улучшить взаимоотношения на работе и дома : пер. с англ. / Даниэль Дэна ; перевод М. И. Смольникова . – СПб.: Ленато,; Институт личности,; Палантур, 1994 . – 138 с.
3. Рапорт А. Могут ли исследования мира быть прикладными? Перевод на русский язык: П. Цыганков. Теория международных отношений: Хрестоматия. – М., 2002. С. 203-213.
4. Медушевский А.Н. Конституционные кризисы в обществах переходного типа // Вопросы философии. – 1999. №2. – С. 3-21.
5. Глухова А.В. Политические процессы и политические процедуры. Лекция 4. Политическая стабильность и политические изменения. Уч. пос. по политологии. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 2000. С.72-23.
6. Сапа Н. В. Теоретико-методологічні засади механізма антикризового державного управління / Н. В. Сапа // Гуманіт. вісн. ЗДІА. – 2009. – Вип. 38. – С. 106-116.
7. Пушкарева Г.В. Политические кризисы: содержание, виды и факторы эскалации // Вестник Московского университета. Серия 21: Управление (государство и общество). – 2016. – № 1. – С. 140-164.

DOI 10.31558/2617-0248.2018.3.2

УДК 323.21

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ В СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ РЕАЛІЯХ**Чупрій Л. В., д. політ. н., к. філос. н., Директор Центру соціально-політичних досліджень «Генеза», професор кафедри соціології та політології Національного авіаційного університету (Україна)**

У статті досліджуються ключові визначення воєнних конфліктів, зокрема акцентується, що одним з найбільш поширених є його тлумачення як найвищої ступіні загострення протиріч між суб'єктами військово-стратегічних відносин й одночасно формою вирішення протиріч з використанням в обмежених масштабах збройних сил (військових формувань).

Зазначається, що виділяються три формальні ознаки війни: залучення до конфлікту щонайменше однієї регулярної армії; існування неминучого логічного ланцюга в послідовності подій збройного конфлікту; мінімальні втрати – 1000 або більш людських життів на рік.

У більшості сучасних трактувань війни за головну ознаку беруть організоване колективне військово-насильство. Багато теорій також нагадують, що війна не буває без масових людських жертв; вони допомагають відрізнити війну від особистої ворожнечі між окремими людьми.

Висвітлюється типологія сучасних війн, що включає класичні територіальні війни, метою яких є завоювання території; сепаратистські війни (за відокремлення та утворення самостійної держави); ірредентистські війни (за возз'єднання представників розділеного етносу, що компактно проживають на територіях сусідніх держав), асиметричні війни (різновид збройного конфлікту, що передбачає нерівний характер відносин, асиметрію потенціалів протидіючих сторін).

Зазначається, що сучасна типологія війн швидко збагачується за масштабними та особливо військово-технічними і стратегічними ознаками: за їхньою зброєю; симетричності або асиметричності (однаковими або різними способами); контактності або безконтактності (з наземними битвами або без них); з охопленням усіх географічних сфер або окремих з них; «заколот-війни» тощо.

Деякі автори виділяють «асиметричні війни», під якими розуміють війни між різними типами соціальних суб'єктів (наприклад, держави проти недержавних акторів), а також збройні конфлікти, в яких вороги використовують різні засоби збройної боротьби.

Ключові слова: воєнний конфлікт, збройний конфлікт, асиметричні війни, сепаратистські війни, ірредентистські війни, територіальні війни.

Chupriy L.V. Theoretical and methodological approaches to the investigation of military conflicts in modern globalization realities

The article deals with the definition of key military conflicts, in particular emphasizes that one of the most common is its interpretation as the highest degree of aggravation of contradictions between subjects of military-strategic relations and at the same time, the form of resolving conflicts with the use of limited forces of the armed forces (military formations).

It is noted that there are three formal signs of the war: involvement in the conflict of at least one regular army; the existence of the inevitable logic chain in the sequence of events in the armed conflict; minimum losses - 1000 or more human lives per year.

In most contemporary interpretations of the war, organized collective violence is the main symptom. Many theories also remind that war is not without mass casualties; they help to distinguish war from personal hostility between individuals

The typology of modern wars is highlighted, which includes the classic territorial wars, the purpose of which is to conquer the territory; secessionist wars (for the separation and formation of an independent state); irredentist war (for the reunification of representatives of a divided ethnic group, compact living in the territories of neighboring states), asymmetric wars (a kind of armed conflict, which implies the nature of relations, the asymmetry of the potential of the opposing sides).

It is noted that the modern typology of wars is rapidly enriched in large-scale and especially military-technical and strategic features: their weapons; symmetry or asymmetry (in the same or different ways); contact or contactlessness (with or without ground battles); with coverage of all geographic spheres or individual ones; "revolt – war", etc.

Some authors outline "asymmetric wars", which mean wars between different types of social actors (for example, states against non-state actors), as well as armed conflicts in which enemies use different means of armed struggle.

Key words: military conflict, asymmetric wars, secessionist wars, irredentist war, territorial wars.

Постановка проблеми. Світова спільнота сьогодні дедалі частіше стикається з новими, нетрадиційними формами війн і конфліктів, які стали постійним атрибутом сучасного етапу міжнародних відносин. У багатьох регіонах світу посилюється міждержавне суперництво на регіональному і місцевому рівнях, що зумовлює зростання небезпеки виникнення значної кількості насильницьких конфліктів, більшість з яких набули форми збройного протистояння. Локальні війни і воєнні конфлікти різного масштабу та інтенсивності, що стали постійною формою силового вирішення політичних, територіальних, етнопатристичних, релігійних, економічних та інших протиріч, становлять одну з основних загроз як для національної, так і для міжнародної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Класичні теорії воєнних конфліктів та війн досліджували такі науковці як К. фон Клаузевіца, Д. Сінгер, М.Смолл, М. Хрустальов та інші. В Україні даною проблематикою займалися такі науковці: С. Телешун, А. Бандурка, В. Друзь, М. Пірен, А.Ішмуратова, О. Валевський, В. Горбулін, О. Литвиненко, Л. Герасіна, М. Панов, А. Пойченко, І. Бекешкіна, А.Ручка, В. Танчер та ін., які представляють власний погляд на політичні конфлікти в українському суспільстві. Етнопатристичні аспекти політичного конфлікту розглядаються в дисертаційних дослідженнях А.Гарібджаняна, А. Дацюка, О. Загребельного, М.Ларченко, Є.Магди, І.Петрової, В.Пінцака, К.Поліщука, Ю.Скорохода, А.Кіссе, В.Котигоренка та інших. Феномен військово-політичного конфлікту досліджується в роботах дослідників В.Безрученко, О.Батрименко, І.Жніна, С.Сірого. Досить ґрунтовно дану проблематику розглядав Г.Перепелиця, аналізуючи сутність воєнно-політичного конфлікту. Сутність гібридної війни досліджували такі науковці як Ф. Хоффман, О. Загребельний, Є. Магда.

Мета статті. Дослідити ключові теоретико-методологічні підходи до дослідження воєнних конфліктів в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу.

Нова, глобальна епоха в історії людства поставила нові завдання в галузі вивчення основних тенденцій еволюції воєнно-політичних конфліктів. Одна з них стосується ідентифікації, здавалося б, давно й остаточно вирішених наукою питань – таких, як визначення війни, збройних конфліктів, воєнної агресії, причин, що їх породжують, мети, яку ставлять ініціатори протистоянь.

Для України ця проблематика є особливо актуальною, оскільки ми повинні чітко визначити особливості того конфлікту, в якому перебуває Україна та накреслити шляхи його подолання. Спочатку проаналізуємо сутнісні ознаки таких понять як, «збройний конфлікт», «воєнний конфлікт» «війна».

У класичному розумінні збройний конфлікт – це, перш за все, війна. Вона є фундаментальним соціально-політичним явищем, концептуалізацією сутності якого займалися багато відомих суспільствознавців, політологів, філософів.

Широкою популярністю, як в середовищі політиків, так і вчених користується визначення К. фон Клаузевіца, згідно з яким війна – конфлікт великих інтересів, що регулюються кров'ю, акт насильства, мета якого змусити супротивника виконати нашу волю [1, с. 35]. З точки зору її політичної сутності, війна – «ціраціональна дія, яка відбувається від імені держави чи іншої спільноти і в основі якої лежать політичні цілі» [1, с. 28]. До цього часу більшість авторів в розумінні війни спираються на це визначення.

У зарубіжній науковій літературі досить поширене трактування війни, запропоноване 1982 року американськими дослідниками Д. Сінгером і М.Смоллом. Згідно з ним, війною слід вважати «будь-яке тривале зіткнення між військовими силами двох або кількох урядів (міждержавна війна) або між регулярною армією та якоюсь іншою (щонайменше однією) збройною групою (внутрішньодержавна війна), кількість жертв серед яких перевищує одну тисячу людей протягом всьогозіткнення» [2, с. 87].

Науковці Вашингтонського інституту миру також виділяють три формальні ознаки війни: залучення до конфлікту щонайменше однієї регулярної армії; існування неминучого логічного ланцюга в послідовності подій збройного конфлікту; мінімальні втрати – 1000 або більш людських життів нарік.

У більшості сучасних трактувань війни за головну ознаку беруть організоване колективне військово насильство. Багато теорій також нагадують, що війна не буває без масових людських жертв; вони допомагають відрізнити війну від особистої ворожнечі між окремими людьми.

Однак часто у визначеннях війни лише наводять один або ряд факторів, що дають змогу ідентифікувати цей соціально-політичний феномен. У їх числі: тривалість зіткнень військових сил; участь регулярної армії; число мінімальних людських втрат.

При цьому залишаються відкритими питання: Якою має бути тривалість «зіткнення», щоб його можна було назвати війною? Яким має бути мінімальна кількість людських жертв? Наприклад, збройне протистояння у Північній Ірландії не вважається війною через недостатню кількість жертв: протягом всього конфлікту (більше 30 років) від насильницької смерті загинуло близько 4 тис. людей (військових і цивільних осіб) [3, с. 16].

Нарешті, як кваліфікувати терористичні й антитерористичні операції, що їх також часто називають війною?

У деяких авторів є прагнення дати розширене тлумачення війни, присутіототожнюють її із чварами, ворожнечою, насильством. Зокрема, різновидом справжньої війни вважають «холодну війну», в ланцюгу війн також перераховують «валютні», «кредитні», «цінові», «митні», «технологічні» таїн.

Багато в чому це пов'язано з тим, що в громадянській думці, і в уявленнях дослідників нові,отримані порівняно недавно, форми протистояння містять ознаки стратегії і тактики війни,спрямованої на поразку противника.

Деяких дослідників не влаштовує відома формула К. фон Клаузевіца про війну як продовження політики насильницькими засобами. Річ у тім, що сьогодні арсенал таких засобів «насильства» значно розширився: поряд з

класичною зброєю у війні все більш застосовуються політичні, економічні, фінансові, інформаційні, таємні засоби. Зокрема, в США були проведені численні дослідження, що стосуються питань розробки мирних способів досягнення вкрай рішучих цілей збройної боротьби.

На жаль, сучасним вченим досі не вдалося виробити загальний підхід до осмислення поняття війни, адекватного до нинішніх умов. Існуючі визначення надмірно операційні і не можуть слугувати ефективним інструментом аналізу нових явищ у даній сфері соціальної взаємодії.

Деяку допомогу дослідникам в ідентифікації «стану війни», як здавалося, повинен був наданий факт «оголошення війни» суб'єктами, які мали намір воювати.

Так, ще Г. Гроцій стверджував, що «декларація стану війни» є необхідною умовою, яка повинна бути виконана перед початком війни. Це «правило Г. Гроція було визначене для того, щоб усунути факт раптового нападу однієї держави на іншу» [4, с. 56]. Декларація війни була корисна і як «останній ультиматум», що мав на меті запобігти спалаху військових дій. Але за часів Г. Гроція не існувало ніяких загальних зобов'язань щодо такої декларації й історія знала багато випадків, коли її не було зроблено.

Надалі, у міру розвитку швидкості розгортання військових дій, стало превалювати думка про обов'язковість «декларації війни», оскільки стрімкі військові напади стали рівносильні «зраді». Тому Гаазька угода від 1907 р включало пункт про обов'язковість «декларації війни». Відповідно до цієї угоди, військові дії не повинні починатися без «завчасного та ясного попередження у формі декларації війни або ультиматуму» [5, с. 133]. Оскільки «декларація війни» стала законом, були визначені також спеціальні правила щодо її форми.

З кінця XIX ст. «Декларації війни», навіть зробленої у односторонньому порядку, було досить для того, щоб говорити про «стан війни». Така декларація була юридичним інструментом, а не просто «викликом, який міг бути прийнятий чи відхилений». Проте потужні держави іноді ігнорували такі декларації, навіть якщо розв'язували та продовжували військові дії [1, с. 11].

Тим не менше, до цього часу, згідно з нормами міжнародного права, для того, щоб почати військові дії, держава повинна оголосити «стан війни», а також воєнний або надзвичайний стан, який вводиться поряд з оголошенням стану війни. Зокрема, в Україні «стан війни оголошується, коли має місце напад іншої держави або групи держав, агресії, а також за наявності безпосередньої загрози збройного нападу іншої держави» [6].

У той же час, відповідно до норм міжнародного права, «війна» – це збройний конфлікт між двома або кількома державами. У разі оголошення війни припиняються дипломатичні відносини між воюючими сторонами (державами). Тобто війни ведуться суб'єктами міжнародного права. З поданого визначення можна зробити висновок, що в нього включено інші, «сусідні» з війною поняття «збройний конфлікт», наукова інтерпретація якого також викликає певні труднощі.

Наприклад, деякі військові експерти, зокрема Рубан Л. С. вважає, що під «збройним конфліктом» можна розуміти будь-який конфлікт з використанням зброї, при цьому політичні мотиви в ньому можуть бути і не присутні.

Загалом, останнім часом, виникають нові форми конфліктів, не політичні за своїм характером та причинами, що їх зумовлюють. Збройні банди, члени яких пов'язані між собою відносно випадковими зв'язками, мало стурбовані прагненням до політичної влади, ведучи безладну боротьбу за прямиї контроль над засобами виробництва. Форму справжніх військових операцій проти судів торгового флоту будь-яких держав приймає морське піратство, поширене в Південно-Східній Азії; але пірати також мають на меті збагачення, а не будь-які політичні цілі. В Афганістані різні племенні вожді ведуть збройну боротьбу один з одним не так з метою завоювання політичної влади, як за контроль над територіями, які використовуються під плантації для вирощування наркотичної сировини. У зв'язку з цим більш правомірним є поняття «воєнного конфлікту». На відміну від «збройного конфлікту» для «воєнного конфлікту» характерна обов'язкова наявність політичних мотивів при використанні зброї.

Воєнний конфлікт – це найвищий ступінь загострення протиріч між суб'єктами військово-стратегічних відносин й одночасно це форма вирішення протиріч з використанням в обмежених масштабах збройних сил (військових формувань).

Сутністю воєнного конфлікту є продовження політики засобами збройного насилля [7, с. 10].

До воєнних конфліктів відносяться різні військові інциденти, військові акції та інші збройні зіткнення незначного масштабу (низької інтенсивності) із застосуванням регулярних або іррегулярних формувань, за яких акт формального оголошення війни відсутній.

Воєнний конфлікт часто розглядають як одну із форм вирішення національно-етнічних, релігійних та інших протиріч із застосуванням засобів збройного насильства, за якої держава або держави не переходять в особливий стан, що визначається як війна.

Дослідники поділяють воєнні конфлікти на міждержавні та внутрішньодержавні конфлікти. Наприклад, у внутрішньодержавних воєнних конфліктах військові дії ведуться, з одного боку, регулярними збройними силами (урядовими військами), а з другого, – нерегулярними озброєними формуваннями. Лінія фронту в її класичному вигляді, як правило, відсутня. Збройні формування використовують партизанські методи ведення боротьби – засідки, раптові напади на підрозділи супротивника, порушення комунікацій. Значне поширення отримують диверсійно-терористичні акції.

Останнім часом ряд дослідників часто застосовують термін «обмежений воєнний конфлікт», сюди відносять конфлікти, що пов'язані зі зміною статусу тієї чи іншої території та зачіпають інтереси, в тому числі, провідних держав світу і ведуться із застосуванням найсучасніших засобів збройної боротьби. В обмеженому військовому

конфлікті чисельність сторін, які ведуть боротьбу становить від 7 до 30 тис. людей; до 150 танків; до 300 бойових броньованих машин; 10 – 15 легких (в тому числі навчально-бойових) літаків; до 20 гелікоптерів [8, с. 43].

Проте досить широке, а часто і довільне використання терміну «збройний конфлікт» неминуче ставить питання про межі цієї дефініції та її співвідношення з терміном «війна». Наприклад, П.А. Циганков вважає, що оскільки зміст терміна «збройний конфлікт» охоплює «будь-яку ситуацію, незалежно від її правової кваліфікації, в якій дві або більше сторін протистоять одна одній зі зброєю в руках», то, в залежності від обставин, використовують те або інше поняття. Це, звісно, не прояснює суті розглянутої проблеми [9, с. 27].

Слід зазначити, що проблема співвідношення понять «збройний конфлікт», «воєнний конфлікт» і «війна» викликала жваву дискусію серед науковців. У кінцевому підсумку, було ухвалено рішення про уявну важливість «розмежування» цих визначень і про необхідність вироблення «ситуативного», тобто гнучкого підходу до їх ідентифікації. Наприклад, до 1990-х рр. термін «збройний конфлікт» означав, менше, ніж війну», а потім він став «розширеним», оскільки не всі численні збройні конфлікти, які сталися за останнє десятиліття, можна віднести до категорії «війни». Збройний конфлікт може бути, а може і не бути війною.

Слід погодитися з тим, що, не зважаючи на прерогативу дослідників, ці поняття, що входять в арсенал збройної боротьби між людьми, все ж вимагають деякої розмежувальної лінії, якщо вони використані в сучасній політичній практиці. Однак акцент на принципову різницю між ними не особливо результативний, позаяк ідеться не про класифікацію форм збройної боротьби, а про поділ однієї і тієї ж шкали.

Як війна, так і будь-які воєнні конфлікти – це різні ступені вираження організованої збройної боротьби, неминуче позначені масовим кровопролиттям. У них – гігантський потенціал знищення і руйнування, вони здатні вбити людство, життя на Землі, роздробити саму планету. Як показує досвід останніх військових протистоянь (в Югославії, Афганістані, Іраку та ін.), їх початок ознаменувався найпотужнішими ударами авіації і високоточних ракет, покликаними знищити військово-політичне керівництво противника, пункти управління, вузли комунікацій, економіку, системи життєзабезпечення населення та примусити супротивника до капітуляції. Їхніми характерними рисами є: рішуча перевага однієї зі сторін в сукупній потужності, економіці, військово-технічному та організаційному відношенні, інформаційних засобах, коаліційній підтримці, швидкоплинності тощо. Звідси важливість зміщення уваги вчених до виявлення дійсно нових параметрів та особливостей сучасних форм збройного протистояння, а також способів їх запобігання.

На сьогодні актуалізуються і проблеми пошуку підстав для внутрішньої диференціації окремих різновидів збройного протистояння.

Так, в рамках традиційних досліджень, війни за моральним принципом поділяли на справедливі війни (захист державної території, національної незалежності та суверенітету) та несправедливі (агресивні, загарбницькі). Подібним є поділ за політичними цілями – на завойовницькі та національно-визвольні війни.

Науковці, зокрема Серебрянников В., Циганков П. пропонують для цього низку критеріїв, які включають: а) оцінку реальних політичних намірів та цілей учасників війни (конфлікту); б) правову кваліфікацію дій сторін (відповідність Статуту ООН, нормам міжнародного права); в) моральну виправданість дій сторін з точки зору загальнолюдських норм гуманності [9, с. 28].

На наш погляд, у зв'язку із загостренням міжетнічних конфліктів, а часто їх навмисним розв'язанням зацікавленими суб'єктами, зазначені класифікації неминуче мають суб'єктивний характер і не відповідають сформованому реаліям.

Залежно від типу учасників, війни іноді ділять на класичні міждержавні і класичні внутрішні (громадянські) війни. Громадянська війна часто характеризується як збройне зіткнення різних соціальних верств суспільства. В останні роки ця класифікація поповнилася новими типами: «міждержавні війни з внутрішніми підіривними діями» і «внутрішні війни із зовнішнім втручанням» (Югославія, Східний Тимор, Ірак, Сирія). Тим не менш, деякі «внутрішні» (наприклад, у Лівані в 1975 р.) та міжплеменні війни (в Афганістані протягом останніх десятиліть), де всі сторони є недержавними акторами, не вкладаються в цю класифікацію.

Широко відомо є також типологія, що включає:

1) класичні територіальні війни, метою яких є завоювання (відстоювання) території (іноді передбачає підкорення населення, що проживає на ній);

2) сецесіоністські війни (за відокремлення та утворення самостійної держави);

3) ірредентистські війни (за возз'єднання представників розділеного етносу, що компактно проживають на територіях сусідніх держав).

За спрямованістю військових дій розрізняють конвенціональні війни, завданням яких є нейтралізація або руйнування військового потенціалу супротивника, та тотальні війни, в яких звоєнні дії ведуться як проти військ супротивника, так і проти населення його країни [9, с. 56]. Поширення міжнародного тероризму змусило дослідників у межах останньої класифікації виділити так звані тоталітарні війни, дії в яких спрямовані переважно або винятково проти мирного населення.

Вітчизняні автори звертають увагу на типологію, побудовану за такими основними характеристиками, як способи ведення бойових дій, відповідно до якої війни діляться на регулярні (класичні); партизанські та диверсійно-підіривні, а також війни контактні та безконтактні (або війни шостою покоління та «війни з невидимками» [9, с. 57]. В останньому випадку йдеться про війни нового типу, які відбуваються практично без бойових зіткнень, які веде латентний супротивник.

Сучасна типологія війн швидко збагачується за масштабними та особливо військово-технічними і стратегічними ознаками: за їхньою збросю; симетричності або асиметричності (однаковими або різними

способами); контактності або безконтактності (з наземними битвами або без них); з охопленням усіх географічних сфер або окремих з них; «заколот-війни» тощо.

Деякі автори виділяють «асиметричні війни», під якими розуміють війни між різними типами соціальних суб'єктів (наприклад, держави проти недержавних акторів), а також збройні конфлікти, в яких вороги використовують різні засоби збройної боротьби. На думку М. Хрустальова, асиметричним є конфлікт, сторони якого ведуть різні за своїм типом війни. Відповідно до з класифікації М. А. Хрустальова, війни класифікуються за характером та цілями. Типи війн за характером поділяються на три види:

- 1) регулярні (бойові дії здійснюють регулярні військові формування);
- 2) партизанські (бойові дії здійснюють партизанські загони);
- 3) диверсійно-терористичні (бойові дії здійснюються терористичними групами).

За цілями також виділяють три види:

- 1) конвенційні (метою є знищення військової сили супротивника);
- 2) неконвенційні (метою є знищення мирного населення, однак допускається використання зброї масового знищення);
- 3) тотальні (метою є повне знищення супротивника, включно з мирним населенням) [10, с. 64].

За визначенням М. Хрустальова, асиметричний конфлікт – це різновид збройного конфлікту, що передбачає нерівний характер відносин, асиметрію потенціалів протидіючих сторін, властивий сьгоднішній військово-політичній ситуації, в умовах якого:

1) слабка сторона вдається до стратегії, відмінної від стратегії сильного супротивника, найчастіше використовує нетрадиційні методи ведення війни (диверсійно-терористичну тактику, переміщення бойових дій в міста, використання цивільних осіб та об'єктів інфраструктури як щита і т. д.) – метою якої є завдання матеріальної і психологічної шкоди для досягнення політичної перемоги, що передбачає нав'язування сильнішому супротивникові невідповідної моделі перебігу конфлікту, розтягуючи його часові рамки;

2) сильна сторона в умовах асиметричного протистояння стикається з низкою проблем (неможливістю дотримання принципів та норм міжнародного гуманітарного права, тиском з боку світової спільноти та засобів масової інформації, неможливістю у короткі терміни вирішити стратегічні завдання тощо) [10, с. 64].

Слід зазначити, що, незважаючи на те, що всі зазначені «кваліфікації» війн далеко не ідеальні, проте їх також застосовують і до військових (збройних) конфліктів.

Наявні на сьогодні загальні визначення поняття «війна» не враховують таких відносно нових за їхнім стратегічним значенням явищ, що відображаються в термінах «інформаційна війна», «кібервійна». Такі терміни на перший погляд дещо «екзотичні», а їх вживання представниками ЗМІ нерідко надають їм метафоричного відтінку. При цьому на передній план часто висувають не сутнісні риси війни, а її методи.

Іноді використання зазначених термінів набуває надмірно категоричного характеру і затуляє ту обставину, що основною ознакою війни досі залишається збройна боротьба – ведення бойових дій, які супроводжуються масовими вбивствами. Часом ігнорують і те, що в таких випадках описується не стільки феномен власне війни, скільки нові стратегії і високотехнологічні засоби, застосування яких покликане забезпечити досягнення поставлених політичних цілей, не вдаючись до війни.

Разом з тим було б необачно недооцінювати евристичний потенціал, що його несуть в собі названі вище терміни, їх значення для осмислення еволюції, яку зазнають війни в сучасній історії людства з точки зору як способів їх ведення, так і самого їх змісту.

На наш погляд, більшість невизначеностей виникає при типологізації форм збройної боротьби за соціально-політичним та геополітичним змістами.

По-перше, зберігається прийнятий раніше розподіл воєн за соціально-політичним змістом на чотири основні типи – між державами протилежних систем, всередині ліберального світу, за звільнення від чужоземного ярма та цивільні.

По-друге, сучасна геополітична класифікація включає світові, регіональні, субрегіональні та локальні війни. В останні роки як самостійний тип стали виділяти локальні війни з тенденцією їх переростання в регіональні війни». Також мають місце спроби ідентифікації «нових типів війн» – глобалізаційних, міжцивілізаційних, цивілізаційних, «проникаючих», між бідними і багатими країнами, за природні ресурси, справжню демократію тощо.

Зазначені класифікації, крім того, що просто ускладнюють кодифікацію різних ознак збройного протистояння, набагато відстають від тих трансформацій, які спостерігаються в сучасному світі.

Підсумовуючи слід зазначити, що сьогодні найбільш поширеним є визначення воєнного конфлікту як найвищої ступіні загострення протиріч між суб'єктами військово-стратегічних відносин й одночасно форма вирішення протиріч з використанням в обмежених масштабах збройних сил (військових формувань). Зазначається, що в умовах посилення сучасних викликів значного поширення набули такі терміни як «асиметричні війни», «інформаційні війни», «кібервійни», «психологічні війни»

Бібліографічний список:

1. Клаузевиц К. О войне / К. Клаузевиц; пер. с нем. – М.: Эксмо, Мидгард, 2007. – 256 с.
2. Small M., Singer J. D. Resort to Arms. / M. Small, J.D. Singer – N.Y., 1982. – С. 87.
3. Цыганков П. А. Проблема войны в социологии международных отношений / П.А. Цыганков // Социология современных войн. Материалы научно-семинара. Вып. 1. – М., 2004. – С. 27–42.
4. Гроций Г. О праве войны и мира : три кн., в которых объясняются естеств. право и право народов, а также принципы публич. права / Г. Гроций ; [под общ. ред. и с предисл. проф. С. Б. Крылова] ; пер. с лат. А. Л. Саккетти ; [вступ. ст. А. А. Желудкова]. – М. : Ладомир, 1994. – 456 с.

5. Heywood A. Political Ideologies. An Introduction. / A. Heywood—London, 1998. – С. 133.
6. Военная доктрина Украины, утверждена Указом Президента Украины від 15.06.2004 року № 648 (в редакції Указу Президента України від 08.06.2012 року №390/2012) // Сайт ВРУ / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/648/2004>.
7. Галака О. М., Ільяшов О. А., Павлюк Ю. М. Основні тенденції розвитку та ймовірні форми воєн і збройних конфліктів майбутнього/ О. М. Галака, О. А. Ільяшов, Ю. М. Павлюк // Наука і оборона – 2007.– № 4.– С. 10–15.
8. Насиновский В. Е. Вооружённые конфликты: поиск решений / В. Е. Насиновский. – М.: Объединённая редакция МВД РФ, 1996. – С. 43–45
9. Цыганков П. А. Теория международных отношений. / П. А.Цыганков – М.: Гардарики, 2002. – С. 16–28.
10. Хрусталева М. А. Диверсионно-террористическая война как военно-политический феномен / М. А. Хрусталева // Международные процессы. – Май–август 2003. –№ 2. – С. 56–62.

DOI 10.31558/2617-0248.2018.3.3

УДК 32: 001. 891.3 (075)

СУВЕРЕНИТЕТ: ПРОБЛЕМА СУБ'ЄКТНОСТІ

Воронянський О. В., к. і. н., професор, професор кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування» та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Україна)

Автор розглядає поняття «суб'єктність суверенітету» на основі аналізу технології його реалізації. Показано, що технологічні особливості реалізації суверенітету детермінують його сутнісні характеристики. До таких характеристик відноситься реальне право владного розподілу ресурсів та повноважень, а також політична воля як здатність до прийняття цілеспрямованих владних рішень та готовність виділяти на їх досягнення максимум доступних ресурсів і нести пов'язані з цим ризики.

Реалізація суверенітету передбачає не лише передачу сувереном відповідних ресурсів і повноважень управлінському апарату, але й інституціональне закріплення організації управління з внутрішнім порядком перерозподілу ресурсів, влади та організованою процедурою прийняття рішень і контролю за їх виконанням. При цьому підвищена концентрація ресурсів влади в руках довіреного розпорядника ресурсів сприяє зростанню його незалежності від суверена і зниженню лояльності до нього. У результаті суверен вимушений сам створювати та підтримувати інститут розпорядників формально приналежних йому владних ресурсів та повноважень, який, по суті, обмежує його реальний суверенітет. Статус довірених розпорядників ресурсів та влади є залежним від волі суверена і носить тимчасовий характер. Однак наявність у їхніх руках права користування фактично майже всім обсягом ресурсів влади від імені суверена створює для останнього значну загрозу своєму становищу верховного розпорядника цих ресурсів.

Звідси видно, що вибір суверена при прийнятті рішень обмежений конфігурацією владних позицій інших центрів влади. Таким чином, сутність суб'єктності суверенітету полягає не стільки в площині прийняття самостійних державно-владних рішень, скільки в контролі за розподілом та використанням владних ресурсів та повноважень у рамках механізму держави.

Ключові слова: суверенітет, суб'єктність, розподіл ресурсів, реалізація влади.

Voronianskyi O. Sovereignty: the problem of subjectivity

The author examines the concept of "subjectivity sovereignty" based on analysis of technology implementation. It is shown that technological features of the realization of sovereignty determine its intrinsic characteristics. These characteristics include the real power of power allocation of resources and powers, as well as political will as an ability to make targeted government decisions and willingness to allocate to them the maximum available resources and bear the associated risks.

The realization of sovereignty involves not only the transfer of the corresponding resources and powers of the administrative apparatus to the sovereign, but also the institutional consolidation of the organization of management with the internal system of redistribution of resources, authorities and the organized procedure for decision-making and control over their implementation. At the same time, the increased concentration of power resources in the hands of the trustee of resources helps to increase its independence from the sovereign and reduce its loyalty to it. As a result, the sovereign himself is forced to create and maintain an institution of administrators of formally belonging to him power resources and powers, which, in essence, limits his real sovereignty. The status of trustees of resources and authorities is dependent on the will of the sovereign and is temporary. However, the presence in their hands of the right to use virtually the entire volume of power resources on behalf of the sovereign creates for the latter a significant threat to their position of the supreme organizer of these resources.

From this it is clear that choosing a sovereign in making decisions is limited by the configuration of power

positions of other centers of power. Hence the conclusion that the essence of subjectivity sovereignty lies not so much in the plane making independent state-making process, as in controlling the distribution and use of power resources and powers under the mechanism of the state.

Key words: sovereignty, subjectivity, resource allocation, implementation power.

Проблема суб'єктності суверенітету знаходиться в центрі уваги представників різних напрямів і галузей наукового знання на протязі майже половини тисячоліття. Проте основні її питання досі залишаються дискусійними, що свідчить про недостатню вивченість самої сутності даного феномену. Це природно, оскільки по мірі дослідження проблеми проявляються нові рівні взаємозв'язків, що носять системний характер і потребують нових підходів наукового аналізу. Так, в останні десятиліття питання про те, кому належить (чи має належати) суверенна влада і чиєю волею вона може бути обмежена поступилося місцем питанню про те, які параметри лежать в основі дієздатності суб'єкта суверенітету.

Дослідження проблеми суб'єктності суверенітету є магістральним у ряді наукових дисциплін і має досить значний обсяг концептуальних підходів. У різні часи значний вклад у розгляд цієї проблеми внесли Ж.Боден, М. Вебер, Т. Веблен, Ф. Гізо, Г. Гроцій, Р. Даль, М. Дюверже, Й.Кельзен, К. Кребіл, Ж. Марітен, Ж. де Местр, Л. Оппенгеймер, Т. Парсонс, Ж.-Ж.Руссо, Р. Хаас, К. Шмітт. В сучасній українській науковій літературі дана проблематика підіймалася в працях В. Гапотія, М. Розумного, Н. Палієнка, Ю. Тарана, А. Яценка та ін.

Як правило, дослідники із задоволенням заглиблюються у філософські та юридичні проблеми визначення суб'єктності суверенітету. Проте мало хто з них звертає увагу на технологічну сторону здійснення верховної влади. Однак не треба забувати, що саме технологічні особливості реалізації суверенітету, власне, й формують його сутнісні характеристики[3]. Ці характеристики є сутнісними саме тому, що вони не залежать від самого носія суверенітету — будь то одноосібного (монарх, диктатор), групового (правляче угруповання, політична еліта) чи колективного (нація, народ, правлячий клас). При цьому формальний статус носія суверенітету не обов'язково передбачає суб'єктність його як суверена, тобто реальну здатність до здійснення верховної влади.

Метою даної статті є розгляд проблеми суб'єктності суверенітету на основі урахування технологічних характеристик його реалізації.

У цілому суб'єктність суверенітету можна охарактеризувати як сукупність певних характеристик, які визначають здатність носія суверенітету до реалізації влади. Такими характеристиками можна визначити реальне право владного розподілу ресурсів та повноважень, а також політичну волю як здатність до прийняття цілеспрямованих владних рішень та готовність виділяти на їх досягнення максимум доступних ресурсів і нести пов'язані з цим ризики. Прийняття таких рішень у свою чергу передбачає здатність до політичної самоідентифікації, аналізу і цілепокладання. Під політичною самоідентифікацією ми розуміємо стійке ототожнення у свідомості носія суверенітету його особистих цінностей та інтересів з певними політичними концепціями та стратегіями. Політичний аналіз дозволяє розкрити причинно-наслідкові зв'язки політичного процесу, виявити основні тенденції та значущі складові елементи, які їх формують, а також інтереси тих чи інших політичних сил, які стоять за політичними подіями. Політичне цілепокладання — це формулювання сувереном стратегії і тактики досягнення найбільш прийняттого для нього за даних умов стану системи державної влади, організації виробництва та розподілу ресурсів у суспільстві, стану справ у різних сферах суспільного життя і визначення досягнення цього стану в якості своєї політичної мети.

Із точки зору політичної науки здійснення влади є постійним процесом підтримання панування суб'єкта влади над її об'єктом за допомогою застосування актуальних ресурсів влади. Враховуючи, з одного боку, потенційну спроможність об'єкта влади до опору, а з другого — конкуренцію між угрупованнями, які претендують на статус суб'єкта влади, ці ресурси у будь-якому випадку є обмеженими. Тому здійснення влади передбачає управління підкореним об'єктом заради створення його силами ресурсів, які суб'єкт влади зможе експропріювати на свою користь, конвертувавши частину їх у ресурси влади і за рахунок цього отримати переваги в подальшій конкурентній боротьбі.

Практика корпоративної діяльності свідчить, що навіть у колективах із чисельністю в декілька десятків чоловік завдання управління потребують створення декількох рівнів управління, які до того ж доповнюються галузевим розмежуванням повноважень та компетенції. В масштабах же цілої країни обсяг управлінських завдань зростає на багато порядків. Відповідно зростають масштаби управлінської ієрархії — як по лінії горизонталі (територіальне підпорядкування) так і по горизонталі (галузеве розмежування). Все це передбачає не лише передачу сувереном відповідних ресурсів і повноважень управлінському апарату, але й інституціональне закріплення організації управління з внутрішнім порядком перерозподілу ресурсів, влади та організованою процедурою прийняття рішень і контролю за їх виконанням.

При цьому створюються усталені канали та рівні концентрації ресурсів і владних повноважень, обсяг яких зростає у відповідності із зростанням актуальності завдань того чи іншого сегменту управлінського апарату. Як правило, підвищена концентрація ресурсів влади в руках довіреного розпорядника ресурсів сприяє зростанню його незалежності від суверена і зниженню лояльності до нього.

У випадку ж, коли суверен не є одноосібним, технологія здійснення влади ще більш суттєво ускладнюється. Нагадаємо, що реалізація статусу носія суверенної влади суб'єктом суверенітету неможлива без наявності політичної волі, тобто узгодженого прийняття цілеспрямованих владних рішень. Це передбачає наявність організованості колективного чи групового носія суверенітету, тобто інституціоналізацію влади з усіма атрибутами цього процесу, в тому числі організаційними. Тому організація виконання владних рішень доповнюється організацією процесу прийняття самих рішень.

Таким чином, управлінські завдання диктують необхідність ієрархізації влади. Остання, в свою чергу, потребує розподілу владних ресурсів та повноважень. Відповідно, завдання управління доповнюються завданням підтримання порядку такого розподілу. Тому процес управління, так само як і процес підтримання порядку відчуження ресурсів на користь суб'єкта влади, неможливий без передачі тим довіреним особам суверена, на яких покладено відповідні функції, частини ресурсів влади та відповідних владних повноважень.

Разом із отриманням ресурсів та повноважень довірені особи отримують і змогу задовольняти за їхній рахунок власні інтереси, які можуть не співпадати з інтересами суверена. Звідси випливає необхідність постійного контролю за діяльністю цих осіб, що потребує створення контрольно-наглядового апарату та наділення його владними повноваженнями більш високого порядку і відповідних затрат ресурсів на його функціонування. Однак більш високий рівень влади цього апарату тягне необхідність і більш високого рівню контролю над ним, що в свою чергу обумовлює постійне розширення ресурсних затрат.

У результаті суверен вимушений сам створювати та підтримувати інститут розпорядників формально приналежних йому владних ресурсів та повноважень, який, по суті, обмежує його реальний суверенітет. І хоча статус довірених розпорядників ресурсів та влади є залежним від волі суверена і носить тимчасовий характер, наявність у їхніх руках права користування фактично майже всім обсягом ресурсів влади від імені суверена створює для останнього значну загрозу своєму становищу верховного розпорядника цих ресурсів.

Суб'єктність суверенітету нерозривно пов'язана з політичним вибором при прийнятті владних рішень різного рівня, контролем за їх виконанням (у тому числі — за витратами наданих виконавцям ресурсів) та оцінці їх ефективності. Це потребує достатньої інформованості суб'єкта прийняття рішень і відповідних додаткових затрат на збір та обробку інформації. При цьому необхідно враховувати багатоплановість інформації, її суб'єктивний характер (включно з цілеспрямованою дезінформацією в інтересах певних груп) та складність врахування основних компонентів реальності, що будуть мати визначальний вплив на ефективність прийнятого рішення[1]. Збій у кожній ланці інформаційного ланцюжка може мати критичні наслідки для суб'єкта прийняття рішення, позбавивши його ресурсного забезпечення і лояльності з боку об'єктів влади. У той же час володіння всім комплексом інформації фізично недоступне одноосібному суверену (не кажучи вже про колективного носія суверенітету, де роль суб'єктивного сприйняття і оцінки інформації багатократно зростає). Звідси цілком логічно інформаційний комплекс стає надбанням осіб, яким суверен делегує повноваження по збору і обробці інформації та підготовці на основі цього варіантів владних рішень. Таким чином, і сам процес прийняття рішень не є беззаперечною прерогативою суверена.

Ще однією проблемою суб'єктності суверенітету є оцінка характеру держави як інституту влади. Ряд авторів апріорі наділяють її такою суб'єктністю, не замислюючись над тим, що будь-який політичний інститут є лише безособовим механізмом здійснення влади у відповідності з рішеннями її носія, які реалізуються через цей інститут. Разом з тим, оскільки держава здійснює свою діяльність за посередництвом осіб, наділених державною владою, їх вплив на прийняття рішень сувереном та фактичну реалізацію цих рішень може бути критичним для влади останнього. Історичний досвід надає безліч прикладів фактичного відсторонення від влади суверенів, що формально мали необмежені повноваження, їхніми довіреними розпорядниками владних ресурсів і повноважень.

Особливої ваги ця проблема набуває у випадку з колективним носієм суверенітету-народом чи нацією. Оскільки суб'єктність влади потребує постійної участі у компетентній оцінці підготовлених рішень, їх прийнятті та нагляді за контролем над їх реалізацією, у реальному політичному житті постійно приймає участь мізерна (не більше за декілька відсотків) частина громадян. Причому навіть на рівні представницьких органів залежність народних представників від професійних управлінців прослідковується достатньо чітко. Так, чиновники виконавчої влади приймають активну участь у підготовці рішень представницьких органів усіх рівнів. Уряди більшості держав наділені правом законодавчої ініціативи і активно ним користуються, «продавлюючи» підготовлені ними законопроекти через законодавчі органи.

Більше того, вся вертикаль виконавчої влади в республіках (а саме вона становить основу державного механізму) має своєрідний імунітет від народного волевиявлення, яке реалізується через вибори персонального складу органів державної влади. Чиновники виконавчої влади напряму не підзвітні і непідконтрольні народу як суверену. Змінити їхній статус неможливо, оскільки він продиктований необхідністю спадкоємності та стійкості державної влади. Разом з тим цей статус надає їм можливість при визначених умовах перебирати на себе значну частину реальної державної влади, порушуючи суверенні права її формального носія. Звідси бере початок погляд на державу як на «корпорацію чиновників», яка має свій власний інтерес і протистоїть «суспільству».

Насправді юридично переважна більшість сучасних держав є загальносуспільними політичними організаціями, які формально діють від імені цього суспільства. Однак реалізація цього положення обмежена потенційними затратами кожного з громадян на участь у державному управлінні. Тому при умові рівноправного доступу до ресурсів влади окремий громадянин не має змоги напряму реалізувати своє право на владу. Він вимушений вступати з іншими громадянами в об'єднання, яке неминуче набуває ознак політичної організації з усіма притаманними останній ознаками-ієрархією влади, професійними управліннями та інституційованим порядком прийняття рішень. Причому персональний склад апарату політичної організації, яка створена з метою реалізувати право громадянина на участь у відправленні державної влади, набуває статусу, аналогічного статусу державних чиновників, а самі громадяни фактично відсторонюються від прийняття рішень в організації. Цей процес, докладно описаний Р. Міхельсом[4, с.505-508], отримав назву «залізного закону олігархізації політичних організацій» через безальтернативність описаної ним тенденції до узурпації владних повноважень вищим ешелонам функціонерів такої організації.

Дещо інша ситуація складується в державах із республіканською формою правління в умовах нерівноправного доступу громадян до ресурсів влади. Малочисельні групи громадян, що мають пільговий доступ до суспільних ресурсів, за рахунок цих ресурсів можуть здійснювати довготривалий вплив на державну владу від імені суспільства, фактично підкоряючи своїм інтересам державний механізм та політичні організації більш низького порядку. Однак їхні можливості по встановленню власного групового суверенітету обмежуються тими ж параметрами, що й для всіх інших носіїв верховної влади.

Затрати ресурсів на здійснення суверенної влади в ідеалі мають компенсуватися надходженням нових ресурсів від об'єкта влади. Обсяг цих ресурсів має постійно збільшуватися, у всякому разі дозволяючи підтримувати належний рівень утримування апарату управління, охорони правопорядку та адміністративного контролю. Збільшення обсягу надходження ресурсів можна забезпечити двома шляхами: за рахунок збільшення норми експлуатації об'єкта влади, або через створення нових технологій, які дозволяють інтенсифікувати виробництво ресурсів.

Перший шлях є менш затратним у короткотерміновому плані, однак він веде до збільшення опору з боку об'єкта влади з відповідними затратами на його придушення. Ці затрати зменшують обсяг ресурсів, що мають надходити в сферу управління, і відповідно-викликають зниження лояльності управлінського апарату, що потребує додаткових затрат на контроль над ним. Крім того, знижується керованість діяльністю об'єкта влади. Управлінська сфера отримує все менший обсяг ресурсів, необхідний для створення нових ресурсів. Відповідно, обсяг ресурсів, вироблених об'єктом влади, буде невпинно зменшуватися, а затрати на управління, адміністративний контроль та підтримання правопорядку збільшуватимуться. Тому в довготерміновому плані цей шлях є безперспективним.

У свою чергу, стратегія інтенсифікації виробництва, хоча й надає змогу розширити ресурсну базу та за рахунок зменшення темпів зростання експлуатації підвищити лояльність об'єкта влади, потребує розширення управлінського, а відтак-і контрольно-наглядового апарату.

Звідси видно, що при будь-якому варіанті стратегії, направленої на збільшення обсягу надходження ресурсів, що її обирає суверен, його можливості по здійсненню верховної влади обмежені граничною затратністю на її підтримання. Більш того, в реальності найчастіше спостерігається ситуація, коли у випадку спротиву одного з довірених розпорядників владних повноважень та ресурсів суверен може придушити його лише за активної підтримки всіх інших розпорядників. Тому він вимушений створювати і підтримувати такий порядок розподілу ресурсів і владних повноважень, який би влаштував переважно більшість його довірених розпорядників-у всякому разі, більше, ніж невизначеність боротьби за ресурси і владу після зламу цього порядку.

Розглядаючи суверенітет як владу державну, більшість науковців абстрагуються від того факту, що остання не є єдиною формою соціальної влади. Соціальний простір пронизаний різноманітними формами влади, що здійснюється над досить великими суспільними групами і потенційно мають змогу набути політичного характеру. Найбільш значний потенціал у сучасному суспільстві має економічна влада. Її вищий рівень концентрується в руках великих бізнес-груп, частина з яких до того ж має транснаціональний характер як у плані ресурсної бази, так і в плані стратегічних інтересів[5].

Вважається, що економічна влада базується на вільному обміні ресурсами, на відміну від політичної, яка здійснює їх примусовий перерозподіл. Проте насправді в рамках економічних відносин адміністративні обмеження та примус застосовуються не рідше, ніж у політичній сфері[2]. Великі фірми та корпорації мають власний адміністративно-управлінський апарат, внутрішні нормативно-розпорядчі кодекси (які в ряді випадків не співпадають із законодавством) та значну ресурсну базу.

Все це дозволяє носіям вищого рівня економічної влади здійснювати довготривалий вплив на механізм державної влади в своїх інтересах-від лобізму і прямого підкупу державних чиновників до підкорення центрів прийняття державних рішень. До того ж, на відміну від довірених розпорядників владних ресурсів і повноважень суверена, центри економічної влади, як правило, мають власні джерела надходження ресурсів, незалежні від носія верховної влади. Тому державна влада суверена, входячи в зіткнення з економічною владою великих фірм та корпорацій, вимушена рахуватися з інтересами останніх значно більше, ніж з інтересами власних представників.

Ситуація ускладнюється тим, що інтереси центрів економічної влади полягають у самостійному розпорядженні своїми ресурсами. Великі фірми та корпорації завжди намагаються на мінімізації своїх податкових та митних зобов'язань перед державою, або навіть на їх ліквідації. Фактично це означає, що суверен діє в умовах конкуренції за отримання ресурсів із контрольованої ним у державному відношенні території з іншими ресурсозабезпеченими суб'єктами влади. Зрозуміло, що це суттєво звужує ресурсну базу суверена і як наслідок-його потенціал політичної суб'єктності. У прикладній політології та політичній практиці транснаціональні корпорації давно визнано реальними суб'єктами політичного процесу не лише на міжнародному рівні, але й у внутрішньополітичній конкуренції. Тому відмова від урахування політичного потенціалу суб'єктів економічної влади є однією з найгрубіших (хоча й найчастіших) помилок представників академічної політичної науки.

Проведений аналіз технологічних особливостей реалізації суверенітету дозволяє зробити висновок про те, що в політологічному плані суверенітет не можна розуміти як найвищий чи тим більше всеосяжний обсяг політичної влади. Носій державного суверенітету не може його здійснювати без передачі частини належних йому ресурсів та повноважень на рівень інститутів управління, охорони правопорядку та адміністративного контролю, створюючи колективного конкурента в особі «корпорації чиновників». Фактично суверен не реалізує верховну владу. Він є лише розпорядником державно-владних ресурсів і повноважень та схвалює чи не схвалює підготовлені для нього державно-владні рішення (у тому числі ті, що стосуються контролю за виконанням раніше прийнятих рішень).

З іншого боку, він вимушений ділити ресурсну базу з центрами не державної влади-у першу чергу економічної. Співіснування з цими конкурентами досить затратне, оскільки їхня лояльність обумовлена постійною

роздачею сувереном ресурсів та фіскальних пільг. У разі, якщо суверен зберігає за собою джерела ресурсного забезпечення і виступає як гарант загальновизнаного порядку розподілу ресурсів, його статус є більш чи менш стабільним. Однак у випадку, коли він випускає з рук основні джерела ресурсного забезпечення, його ексклюзивне становище основного розпорядника ресурсів опиняється під загрозою через опір інших центрів влади.

Таким чином, вільний вибір суверена при прийнятті рішень обмежений конфігурацією владних позицій ресурсозабезпечених центрів влади — як в самому апараті держави, так і тих, чия влада носить формально неполітичний характер. Звідси випливає, що сутність суб'єктності суверенітету полягає не стільки в площині прийняття самостійних державно-владних рішень, скільки в контролі за розподілом та використанням владних ресурсів та повноважень в рамках механізму держави.

Бібліографічний список:

1. Аузан А.А. Институциональная экономика. Новая институциональная экономическая теория. / Под ред. А.А. Аузана. 2-е изд. Москва: Инфра-М. 2011.-466с.
2. Балабанова Е.С. Социально-экономическая зависимость: теория, история, современность: Монография / Е.С. Балабанова / Науч. ред. З.Х. Саралиева. – Нижний Новгород: Изд-во Нижегородско- го госуниверситета им. Н.И. Лобачевского, 2004. – 269 с.
3. Poggi G. Forms of Power / G. Poggi. — Cambridge: Polity Press, 2001. — P. 136—284.
4. Михельс.Р (2006). Социология политической партии в условиях демократии. Политология: хрестоматия / Сост. проф. М.А. Василик, доц. М.С. Вершинин. —М.: Гардарики, 2000. 843 с.
5. Мочерний С. Національний та економічний суверенітет країни / С. Мочерний // Економіка України. – 2005. – №10. – С. 4-13.

DOI 10.31558/2617-0248.2018.3.4

УДК 81'272(477)

БІОПОЛІТИЧНА ПАРАДИГМА ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО КОНТЕКСТУ МОДЕЛІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Савойська С. В., доктор наук в галузі політології, професор Міжнародної академії управління персоналом, доцент Київського національного університету будівництва і архітектури

Досліджується біополітична парадигма як основа формування політологічного контексту моделі мовної політики. Зазначено, що біополітична парадигма базується на таких концептах як «біхевіоризм», «необіхевіоризм» та «постбіхевіоризм», які використовуються для вивчення поведінки суб'єктів мовної політики, розуміння мовної політики як проблеми, її аналізу та оцінки мовно-політичної ситуації, яка позитивно чи негативно впливає на формування мовного середовища, спільноту, її розвиток та державу у цілому. Констатується, що біополітичний підхід дав можливість зосередити увагу на політичній культурі та символічній поведінці політиків, які розробляють мовні законопроекти, програми, комплексні заходи, висловлюють пропозиції під час їх обговорення та ухвалюють необхідні рішення, що так чи інакше впливає на здійснення мовної політики, якість життя та поведінку спільноти. Зроблено спробу довести, що біхевіористична, необіхевіористична і постбіхевіористична теорії є основою формування біополітичної парадигми, яка дозволяє зануритися у суть мовної політики як моделі, проаналізувати її сутність, зміст, значення та розвиток. Стверджується, що біополітична парадигма будується на поведінковому методі дослідження, який відображає міжвладні стосунки, взаємовідносини між російською та українською владами, а також між ними та українською спільнотою. Дається визначення поняття «парадигма», яке автор розуміє як сукупність пізнавальних принципів і прийомів, що відображають мовно-політичну реальність та мовно-політичну проблему, якою, у нашому розумінні, є політологічний контекст мовної політики як моделі, який досліджується з допомогою постбіхевіоризму, тобто, поведінкового напрямку. З його допомогою аналізується поведінка російської влади, яка втручається у внутрішні справи України, та проросійськи налаштованих політиків, яких вона використовує для здійснення своїх планів та захисту власних інтересів.

Ключові слова: необіхевіоризм, проросійський, біополітична парадигма, Україна, політологічний контекст, модель, постбіхевіоризм, мовна політика, біхевіоризм.

Savoyska S.V. Biopolitical paradigm as the basis for the formation of the political context of the model of language policy of Ukraine

The biopolitical paradigm is studied as the basis for the formation of the political context of the model of language policy. It is noted that the biopolitical paradigm is based on such concepts as behaviorism, neobehaviorism and postbehaviorism, which are used to study the behavior of subjects of language policy, understanding of language policy as a problem, its analysis and evaluation of the language and political situation that is positively or negatively affects the formation of the linguistic environment, the community, its

development and the state as a whole. It is stated that the biopolitical approach made it possible to focus on the political culture and symbolic behavior of politicians who develop linguistic bills, programs, complex measures, make suggestions during their discussion and make the necessary decisions that one way or another influence the implementation of language policy, quality of life and community behavior. An attempt has been made to prove that behavioral, non-ihivorous and post-bayhevorist theories are the basis of the formation of a biopolitical paradigm, which allows us to plunge into the essence of language policy as a model, to analyze its essence, content, meaning and development. It is argued that the biopolitical paradigm is based on a behavioral research method that reflects inter-governmental relations, the relationship between Russian and Ukrainian authorities, as well as between them and the Ukrainian community. The definition of the concept of "paradigm", which the author understands as a set of cognitive principles and techniques that reflect the linguistic-political reality and language-political problem, which, in our understanding, is the political context of language policy as a model that is investigated with the help of post-bestialism, that is, , behavioral direction. It analyzes the behavior of the Russian authorities, which interferes in Ukraine's internal affairs, and pro-Russian-minded politicians, which it uses to implement its plans and protect its own interests.

Key words: neobechhevorizm, prorussian, biopolitical paradigm, Ukraine, political science context, model, postbayhevorizm, linguistic politics, behaviorism.

Постановка проблеми. Біополітична парадигма, складовою якої є такі поведінкові концепції як біхевіоризм, небіхевіоризм та постбіхевіоризм, використовується для дослідження політологічного контексту моделі мовної політики України, який формується на основі вербальної, символічної та реальної поведінки суб'єктів мовної політики, якими є проросійськи налаштовані політики. Опираючись на прорадянську та прокомуністичну свідомість і відповідну поведінку суб'єктів мовної політики, Росія через ЗМІ та проросійськи налаштованих політиків проводить в Україні деструктивну мовну політику, спрямовану на знищення української мови, культури, державного суверенітету, соборності та усього того, що називається українським, просуваючи таким чином на території України власні інтереси. Сучасна Росія спирається у своїх діях на теорію В. Шнірельмана, «захищаючи» російськомовних громадян, їх мову та власні інтереси, які побудовані на завоюванні та імперській культурі, яка народжується, на думку Л. Фробеніуса, від зіткнення та взаємодії старих культур [2, с. 55]. Опираючись на антиукраїнську поведінку проросійськи налаштованих політиків, керованих російською владою, Кремль докладає немало зусиль, аби зберегти в Україні статус – кво для російської мови та загальмувати розвиток і поширення української мови, особливо на Півдні і Сході країни, аби продовжити і надалі російщити українців. Така поведінка влади Росії та українських проросійськи налаштованих політиків змінили те україномовне середовище, яке почало формуватися в Україні у кінці 1980 - на поч. 1990-х рр. Більше того, російська влада через Інтернет, українські ЗМІ та під час виборів нав'язує українському народу російську мову, російські цінності та інтереси. Свідченням цього є те, що однією з головних тем на кожних виборах, які проводилися в Україні, була проблема російської мови і російськомовної спільноти, для якої, на думку російських політиків і науковців, цю мову треба зберегти за будь-яку ціну. Така їх поведінка спровокувала в Україні мовно-політичну кризу, призвела до мовно-політичних конфліктів, мовно-політичного сепаратизму, анексії АРК та російської війни на Сході України.

Мета статті: дослідити поведінку суб'єктів політики, ставлення до мовної політики, яка здійснюється в Україні, та їх вплив на формування політологічного контексту моделі мовної політики. Дати визначення та пояснити сутність і значення таких концептів як «біхевіоризм», «небіхевіоризм» та «постбіхевіоризм», які є основою формування біополітичної парадигми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання зазначеної проблеми, пов'язаний з прізвищем німецького науковця П. Майєра, яка сформувала концепцію дворівневої моделі людської поведінки, що має нижчий і вищий рівень. На нижчому рівні, як зазначає дослідниця, людина у своїй діяльності опирається на природні інстинкти своєї поведінки, а на вищому рівні її поведінка керується розумом і символами, які пов'язані з її культурою. Тобто, основним об'єктом вивчення біополітики є людська поведінка, яка в залежності від обставин може бути реальною, вербальною і символічною. На ознаках біополітичної природи людини сформувався біхевіоризм (наука про поведінку) – одне з провідних напрямків в американській політології кінця XIX – на поч. XX ст. Біхевіористський метод був найпопулярнішим науковим напрямом серед американських та інших зарубіжних політологів упродовж 40 – 60-х рр. XX ст. [8, с. 52]. Наприклад, політична і вербальна поведінка окремих виборців та кандидатів у депутати аналізувалася за допомогою біхевіористського підходу, що досліджував Бімбер Брюс, який в основу свого вчення поклав висновки попередників [16]. На думку вітчизняної дослідниці С. Денисюк, біхевіоризм політичний (англ. behavior – поведінка) – це напрям досліджень політичної поведінки людини як дієвого чинника функціонування політичних систем, мотивів суб'єктного ставлення до політики і політичної влади, участі у виборчих процесах та ін. [9, с. 34]. Окремі аспекти біхевіористського підходу щодо аналізу моделі мовної політики беруть до уваги вітчизняні науковці, зокрема, В. Ханстантинов, В. Бебик та ін. Однак, цей напрям має певні недоліки, які, на думку науковців, криються в ідеології емпіричного консерватизму. Тому на основі концепції «радикального біхевіоризму», яку розробив Б. Скіннер, у політології виникає новий напрям – небіхевіоризм, за яким людина діє за принципом автоматичного реагування на зовнішні подразники [8, с. 424]. Людина у цьому випадку сприймається небіхевіористами як робот, який автоматично виконує усі символічні накази замовника, якими б вони не були. Тобто, небіхевіористи причини розладу між особистістю і соціальним середовищем вбачають у суто поведінкових реакціях індивідів на те, що їх оточує. Вони вважають, що над поведінкою індивідів і соціальних груп можна встановити жорсткий контроль і за допомогою спеціальних методів модифікувати поведінку

громадян у заданому напрямі. У зв'язку з цим у 80-90-х рр. минулого століття біхевіористський напрям [9, с. 34] увійшов у кризову фазу. Представниками «критичної хвилі» були Ч. Міллс, Е.Фромм, Ю. Габермас, які не припиняли наукових пошуків у галузі політичної філософії, історії політичної думки, політичного прогнозування, вивчення ціннісних основ демократії та ін.

На цій критичній основі виник новий поведінковий напрям – постбіхевіоризм, який допоміг проаналізувати поведінку суб'єктів політики не лише під час виборів, а й – розробок законопроектів, ухвалення програм, комплексних заходів, законів, мовно-політичних рішень. Основні напрями постбіхевіоризму у політиці Д. Істон висловив у 1969 р. на 65-му конгресі Американської асоціації політик. науки (APSA) «Нова революція в політичній науці» у якості президента та професора Каліфорнійського університету [7, с. 613]. Д. Істон зосередив увагу на вивченні проблем політичної та соціокультурної поведінки усіх суб'єктів політики: соціальних, інституціональних, функціональних, первинних, вторинних, індивідуальних, колективних тощо, їх способи реагування на політичні явища та процеси, характер відносин з іншими суб'єктами. Постбіхевіоризм, на його думку, покликаний переглянути застарілі постулати біхевіоризму [9, с. 34] та продовжити розвиток його позитивних начал. Д. Істон, по суті, закликав до раціонального поєднання у поведінкових дослідженнях емпіричного та ціннісно-нормативного аналізу [12, с. 40]. Концептуальне обґрунтування постбіхевіоризму, політичних відносин у політиці та політології, здійснив вчений Чиказького університету Ч.Мерріам [6, с. 475]. Його послідовниками, що належать до чиказької школи американської політичної науки, були П. Лазарсфельд, Г. Лассвелл, Е. Кемпбелл, Г. Саймон, Е. Даунс, Леонард Уайт та ін., які наполягали на першочерговості вивчення політичної поведінки у групах, спільнотах та політичному процесі у цілому. Їх об'єктами дослідження були групові, корпоративні інтереси та приватні і державні ЗМІ, які захищають різну культуру і комунікаційні цінності [8, с. 229]. Представники цього напрямку критикували своїх попередників за те, що у їх дослідженнях була присутня ідеологія «емпіричного» консерватизму. Окремі аспекти постбіхевіористського напрямку досліджували як закордонні (Г. Алмонд, С. Верба, Д. Істон, Ж. Ліотар, Р. Мертон, Т. Парсонс), так і вітчизняні науковці, зокрема О. Бабкіна, Ю. Гнаткевич, В. Северинюк та ін. Завдання постбіхевіоралізму, на їх думку, полягає у руйнації бар'єрів замовчування, які були зведені біхевіоралізмом, що має допомогти політичній науці зрозуміти реальні запити людства у період криз. У цьому контексті «постбіхевіоризм» (постбіхевіоралізм) (від лат. *post* – після і англ. *behaviour* – поведінка) варто розуміти, як один з напрямків у західній політичній психології, що виник як нова (порівняно з традиційним біхевіоризмом) методологія соціально-політичної сфери, який зорієнтовано на перегляд та подальший розвиток основних положень біхевіоризму [9, с. 34].

Виклад основного матеріалу. Зазначені поведінкові напрями є основою формування біополітичної парадигми. Застосування терміна «парадигма» було започатковане у праці Т.Куна «Структура наукових революцій», який вважає наукову революцію зміною парадигми [3, с. 465]. Цей термін у науковий обіг введено американським істориком і філософом Т. Куном у 20-і рр. минулого сторіччя, який його розуміє як: сукупність фундаментальних знань, цінностей, переконань і технічних прийомів, що виступають як зразок наукової діяльності; теорію та інструментарій, які забезпечують науку різними моделями. Теорія, на його думку, може називатися парадигмою лише тоді, коли вона домінує над усіма іншими і визнається науковою спільнотою [11, с. 24]. В античному і середньовічному філософських дискурсах поняття «парадигма» використовувалося для характеристики відношення між фізичним та надфізичним світами. Так, Платон застосував термін «парадигма» стосовно Ідей та Форм як доконечних взірців для реального існування. У сучасному дискурсі парадигма означає прийняту певним науковим співтовариством модель постановки та вирішення проблеми. Зміна парадигми може відбуватися і за інших обставин, приміром, при відновленні державної незалежності, зміні політичного режиму, ідеології, мовної політики, ефективність якої, на думку С. Наумкіної, залежить від системності і комплексності проведення розроблених заходів [8, с. 398].

«Парадигма» як поняття (від грецької *paradeigma* – приклад, взірець) – це сукупність загальнотеоретичних основ політичної науки; своєрідна модель політики, яка досліджується з допомогою різних підходів, вивчення джерел; система уявлень, характерна для визначення етапів розвитку політичної науки, культури та суспільного життя [5, с. 450]; система понять та підходів, яка властива певному періоду формування політологічного контексту моделі мовної політики, яка на кожному етапі розвитку має свої особливості. Загалом від мовної політики, на думку М. Жулинського [18], залежить, якими є її цілі і пріоритети, самодостатність українського суспільства, його мовно-політичний, духовний та інформаційно-комунікаційний розвиток. Зокрема, категорію «політика» варто розуміти як теоретичну парадигму, якою є система політичних, міфологічних, правових, теологічних, економічних, етичних, психологічних уявлень про взаємодію держави з громадянами, інститутами громадянського суспільства; цілі та механізми управління суспільними процесами; технологічні та комунікаційні засоби регулювання мовно-політичних проблем.

Окремі аспекти біополітичної парадигми аналізували як закордонні (І. Белліер, Д.Сінгер та ін.), так і вітчизняні (Т. Андрущенко, В. Бебик, В. Бурдяк, Я. Верменич, І.Вернудіна, С. Денисюк, О. Зернецька, М. Обушний, А. Коваленко, О. Ткач, Т. Панченко, В.Северинюк, А. Сладкова, О. Смольніков, В. Ханстантинов, Л. Шкляр, О. Шумський) науковці. Вони з'ясували, що біополітична парадигма є самостійною методологією вивчення політики, яка склалася у 70-х рр. ХХ ст. в американській науці і яка базується на синтезі генетики, біології поведінки, екології та ін. Вивчаючи політичну поведінку суб'єктів мовно-політичного процесу, науковці з'ясували їх відношення до мовної політики, мовно-політичної проблеми, мовно-політичних конфліктів та мовно-політичного сепаратизму. Окремі з них стверджують, що генетичні властивості людини можуть служити підставою для визначення особливостей політичної поведінки, яка відіграє велику роль, приміром, при розробці мовних законопроектів, ухваленні мовно-політичних рішень, програм, комплексних заходів, ратифікації міжнародних угод та ін. Усе ці тонкощі поведінки суб'єктів політики можна досліджувати, на думку науковців, з допомогою таких

підходів як: вербальний (слово, мовлення, політичний діалог, політичний дискурс, взаєморозуміння, компроміс, консенсус), символічний (жести, образи, символи, знаки, коди), постбіхевіористський (демонстрація, пікет, флешмоб, мітинг), інституційний (діяльнісна позиція державних, політичних, опозиційних інститутів, громадських організацій, політичних партій та ін.), які у комплексі відображають вербальну, символічну, інституційну та ін. поведінку суб'єктів мовної політики. Головна ідея постбіхевіоризму, на думку В. Северинюка, полягає у відновленні у політологічних дослідженнях престижу та раціонально-пізнавальної ролі теоретичних досліджень, зорієнтованих на усвідомлення реальних потреб людини і політики, значення нормативно-ціннісних, ідеологічних, моральних аспектів суспільного життя [12, с. 41].

Окремі науковці пропонують доповнити постбіхевіоризм неінституціональними підходами, під якими Д. Сінгер мав на увазі структуру, культуру і відносини. Неінституціональний підхід щодо дослідження моделі мовної політики вказує на те, яка держава (самостійна чи залежна, федеративна, конфедеративна чи унітарна), політична система (демократична чи авторитарно-тоталітарна) та який режим формує зазначену модель. У цьому сенсі ми зосереджуємо увагу на тоталітарно-авторитарній і демократичній ідеологіях [8, с. 243], їх методах управління та відношенні до формування мовної політики як моделі. Завданням демократичної ідеології є відродження національних, культурних та духовних цінностей, що є необхідним у зв'язку з падінням духовності та існуванням тоталітарно-авторитарної ідеології, яка виховує антидуховність, що ми спостерігаємо на прикладі Росії та інших держав. Саме тут, як вважає С. Денисюк, ми спостерігаємо конфлікт ідеології з політичною культурою [1, с. 77]. Важливе місце серед ціннісних орієнтацій політичної поведінки належить традиціям і звичаям українського народу, його культурі, мові, державним символам, що є невід'ємною складовою політичної культури [9, с. 302] та ідеології, на основі якої вони формуються. Складовою неінституціонального підходу є такі інститути як право, невід'ємною частиною якого є Основний закон України – це Конституція, та громадянське суспільство, яке є гарантом і базою формування та розвитку громадянської культури. За визначенням Н. Коваліско, громадянське суспільство – це суспільство рівноправних і вільних громадян з високим рівнем економічної, соціальної, політичної, моральної культури, яке не залежить від держави, але є її базисом та взаємодіє з нею, створюючи розвинені правові відносини заради загального блага [9, с. 69]. Зокрема, Білл Баурінг у своєму аналізі мовно-політичної ситуації в Україні опирається на положення Конституції України, де Стаття 10 свідчить, що «державною мовою в Україні є українська мова» [9, с. 93]. Не зважаючи на те, що у Статтях 10 і 11 мовна політика, по суті, сформульована, але ці статті, на думку науковця, «залишаються декларативними, бо не підкріплені механізмом, який «привів би їх у дію» [17]. Для цього, на слушну думку О.Трибушного, необхідні «принципово нові законодавчі та нормативно-правові акти» [14, с. 101]. Паралельно з цим положенням існує й інше, яке свідчить про те, що Україна гарантує вільний розвиток, використання і захист російської та інших мов етнічних меншин. Тобто, мовна політика сучасної України на відміну від тієї, яка проводилася в СРСР, виступає своєрідним культурним, ідеологічним та інформаційно-комунікаційним полем.

За висновками як вітчизняних (І. Гаврилович, О. Калиновська, В. Кожевніков, А. Корж, В. Кулик, Л. Нагорна, Ю. Сурмін, В. Сквірська, Н. Трач, Г. Удовенко, В. Чернишук, А. Шевченко), так і зарубіжних (Д. Аріел, Б. Баурінг, Ю. Бестерс – Дільгер, В. Беєр, Е. Джеймс, О. Бевер, К. Браун та ін.) науковців, основними критеріями формування політологічного контексту моделі мовної політики є: а) політико-правова культура демократичного типу, без якої зазначена модель не може формуватися ефективно, адже лише у демократичному суспільстві суб'єкт політики має можливість висловлювати власну думку та дискутувати на будь-які теми; б) толерантність як ціннісна складова моделі, що дає можливість доброзичливо ставитися до опонента, зрозуміти його аргументи, обговорювати та ухвалювати необхідні мовні законопроекти та поширювати українську мову як державну в усіх регіонах; в) політичні комунікації, які забезпечують можливість дискутувати на різні теми перед ухваленням будь-якого рішення, закону, програми тощо, аби не спровокувати мовно-політичну кризу; г) діалог політиків, який при відповідних умовах перетворюється на дискурс, котрий при конструктивному розгляді будь-якого питання передбачає компроміс та консенсус. Усі ці критерії науковці розуміють як засіб порозуміння між полярними політичними силами, поліпшення якості мовлення на теле – та радіоканалах України, захист її від публічної дискредитації, створення системи контролю за дотриманням мовного законодавства, поширення комунікацій українською мовою у ділянці міжетнічного та міжполітичного спілкування, як символу гаранта державної незалежності, соборності та національної безпеки [15, с. 11].

Однак окремі українські політики, проросійськи налаштовані, вважають, що Україна має рухатися до союзу з Росією, не зважаючи на те, що вона, починаючи з 1990-х рр., докладає неабиякі зусилля, аби нав'язати українцям російську мову у статусі офіційної, державної або регіональної, спосіб мислення, невідповідний для України енергетичні та економічні відносини. Опіраючись на російсько-українські зв'язки, Росія намагається зруйнувати політичну, економічну та енергетичну систему України, знищити її військовий, науковий, освітній та мовно-культурний потенціал. Це вона робить з допомогою силових методів, що наразі є очевидним фактом, без чого, як вважає більшість російських політиків і науковців, «російсько-українські відносини не вичуняють. Хоча розпад України – проблемний для Росії варіант, але краще сприяти йому, ніж терпіти постійний виклик України та ерозію наших зусиль на близькому зарубіжжі» [4, с. 112]. Ця цитата свідчить про те, що Кремль вибудовує власну мовно-політичну стратегію щодо послаблення України, її розколу та захоплення. Щоб «розмити» модернізацію усіх сфер життя, зокрема освіти, прокомуністичні політичні сили видавали у Росії та завозили на територію України газети, журнали, посібники, підручники, художню, церковну, художню літературу, підручники, посібники та навчально-методичні матеріали російською мовою. Це є свідченням того, що перспективи реалізувати геополітичні інтереси Росії в Україні є дуже великі. Така стратегічна деструктивна поведінка російської влади щодо України та української мови як державної була накреслена давно і виконувалася по наміченому плану у незалежній Україні з

початку 1990-х рр. Таку стратегічну мету Росії в Україні російські політики та науковці пояснювали захистом російськомовного населення та дискримінованим становищем російської мови [10, с. 59]. У зв'язку з цим успішно просували стратегічну мету Росії щодо України «прокомуністичні сили, оскільки їх політична поведінка, на думку Н. Ніколаєнка, відповідає імперським амбіціям Москви, яка через своїх підопічних («п'яту колону» в Україні) значною мірою контролює український інформаційний простір, організовує регулярні акції, які покликані створювати ілюзію підтримки великою частиною українського суспільства сепаратистські ідеї» [13, с. 239]. Підопічні Кремлю українські прокомуністичні стратеги, виконуючи його волю, гальмували переведення освітніх закладів усіх рівнів акредитації на навчання та викладання українською мовою, особливо на Півдні і Сході України, аби зберегти на цих теренах статус – кво для поширення російської мови у статусі якщо не другої державної [9, с. 93], то хоча б регіональної, та об'єднати українське суспільство на основі її вільного розвитку та поширення на теренах незалежної України.

Висновки та перспективи дослідження. Біополітичний підхід до розгляду проблеми дав можливість з'ясувати, чому мовна політика проросійськи налаштованими політиками здійснюється на Півдні і Сході України не за етнічним, а мовно-культурним принципом; у зв'язку з чим і коли у незалежній Україні політизувалося мовне питання; з якою метою українське суспільство розділене за ідеологічною, культурною та мовно-політичною ознаками, чому прокомуністичні стратеги на рідній землі мовну політику намагаються здійснювати в інтересах Росії за допомогою інформаційних ресурсів та маніпулювання суспільною свідомістю громадян. Зважаючи на таку поведінку російської влади в Україні, яка діє через своїх проросійських посередників, у державі формується не проукраїнська національна модель мовної політики, а проросійська. Свідченням цього є відсутність в Україні до цього часу такого закону про мови, який би захистив інформаційний простір, спорт, торгівлю, кіноіндустрію, мистецтво, освіту, книговидавництво, які у своїй більшості є російськомовними; інтереси українського народу та державну мову, якою не бажають послуговуватися ні громадяни, ні окремі державні службовці. У зв'язку з цим політологічний контекст моделі мовної політики є чутливим не лише до регіональних мов, які функціонують в Україні, а й до російської мови, яка значною мірою поширена серед українських громадян, у їх побуті, ЗМІ, в Інтернеті, у спорті, торгівлі та ін. У цьому значенні необхідно захищати не російську мову в Україні, а українську. А для цього необхідно змінювати політичну поведінку суб'єктів мовної політики, яка базується на ідеології, що панує у державі, свідомості і культурі, починаючи з державних службовців і закінчуючи громадянами. У зв'язку з зазначеним вибір методологічних підходів щодо дослідження моделі мовної політики потребує подальших наукових розвідок, позаяк предмет аналізу має культурні, ідеологічні та комунікативні особливості, які під таким кутом бачення мало ким розглядаються.

Бібліографічний список:

1. Денисюк С. Культурологічні виміри політичної комунікації: Монографія. – Вінниця: ВНТУ, 2012. – 392 с.
2. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітичний аналіз): [Монографія]. – К.: Вища школа, 1998. – 392 с.
3. Лук'янець В. Парадигма // Філософський енциклопедичний словник Національної Академії наук України. Інститут філософії Г. С. Сковороди / Голова редколегії В. І. Шинкарук. – Київ: «Абрис», 2002. – 742 с.
4. Національна безпека України 1994-1996 рр.: Наук. доп. НІСД / Редкол.: О. Ф. Белов (голова) та ін. – К.: НІСД, 1997. – 197 с.
5. Новий словник іншомовних слів: близько 40000 сл. і словосполучень / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк; За ред. Л. І. Шевченко. – К.: АРІЙ, 2008. – 672 с.
6. Обушний М., Коваленко А., Ткач О. Політологія: Довідник / За ред. М. І. Обушного. – К.: Либідь, 2009. – 501 с.
7. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонока. – К.: МАУП, 2005. – 792 с.
8. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. політ. н. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів: «Новий Світ. – 2000», 2014. – 779 с.
9. Політологія: сучасні терміни і поняття. Короткий навчальний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації. – 4-те видання, виправлене і доповнене / укладач В. М. Піча, наук. редакція Л.Д.Климанської, Я. Б. Турчин, Н. М. Хоми. – Львів: Новий Світ. – 2000, 2015. – 516 с.
10. Руда О. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія / Олена Руда; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 2012. – 232 с.
11. Рупташ О. Парадигмальний підхід у гуманітарних науках // Нова парадигма: [журнал наукових праць] / голов. ред. В.П.Бех; Нац.пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; творче об'єднання «Нова парадигма» – Вип. 122. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – С.20-32.
12. Северинюк В. Політична поведінка: проблеми теорії та методології: монографія. – Київ; Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2009. – 432 с.
13. Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник-довідник / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Хоми Н. М. – Львів: «Новий Світ - 2000», 2015. – 396 с.
14. Трибушний О. Мовна політика в Україні: проблеми і пріоритети // Віче. – Київ, 1997. – №9 (66). – С. 99-107.
15. Чередник Ю. Модернізація державної мовної політики в Україні: теоретико-методологічний аспект: Автореф. дис. ... канд. наук з державного управління: 25. 00. 01 / Дніпропетровський регіональний інститут

державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України. – Дніпропетровськ, 2011. – 23 с.

16. Bimber B. Political Communication in the 2000 Election: Guest Editor's Introduction [Text] / B. Bimber // Political Communication. – 2002. – Volume 19. – Issue 1. – P. 1-3.

17. Bowring B. The Russian language in Ukraine: complicit in genocide, or victim of state-building? [Text] / Ryazanova-Clarke L. // The Russian Language Outside the Nation Speakers and Identities. Studies in Social Interaction EUP. – Edinburgh, Scotland: Edinburgh University Press, 2014. – P. 56-80.

18. Zhulynsky M. Cultural, educational and linguistic policy in Ukraine, 1991–1996 // In Towards a New Ukraine I: Ukraine and the New World Order 1991–1996. – Proceedings of a Conference held at the University of Ottawa, 1997. – March P. 21–22.

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

DOI 10.31558/2617-0248.2018.3.5

УДК 327:336:502:321.01

WHY DID TRUMP ANNOUNCE HIS INTENT TO WITHDRAW FROM THE PARIS CLIMATE AGREEMENT?

Sven Krüger, PhD candidate at Faculty of Social and Economic Sciences (FSES), Comenius University in Bratislava (Slovakia)

“In order to fulfil my solemn duty to protect America and its citizens, the United States will withdraw from the Paris climate accord,”
President Donald Trump

Using qualitative methods, this research which examines the driving forces behind U.S. President Donald Trump's decision to withdraw from the Paris Climate Agreement. Empirically the thesis seeks to observe and explain Donald Trump's behaviour, whilst also testing falsifiable hypotheses derived from observations of empirical facts. Trump's self-assured, although widely criticized decision by the International community, to withdraw from the Paris can be explained in the context of International Relations from the perspective of hegemony, Hegemonic Stability Theory and sovereignty which considers the evolution of US foreign policy since the cold war and the impact of President Trump's 'America First' campaign on the international community.

On 1 June, 2017, the U.S. President Donald Trump announced, that the U.S. would withdraw from the Paris Climate Agreement and with immediate effect stop applying the agreement, including the Nationally Determined Contributions (NDCs) and financial contributions. The president's decision to withdraw was criticized in the US and overseas, with disappointment and protest voiced by world leaders, international organizations, civil society, and media.

The U.S. State Department, on 4 August, 2017, sent to the United Nations a formal communication confirming that the U.S. would be leaving the agreement, and raised the question about the withdrawal decision: Why did President Trump decide to withdraw, knowing that his withdrawal decision would be subject to extensive criticism domestically and internationally?

The Paris Climate Agreement was a common response by the global community to work together, recognizing that climate change was man-made. This decision was based on scientific advice, with 97 percent of climate researchers agreeing that human activity was the cause for the current period of global warming.

Key words: Paris Climate Agreement, D. Trump politics, US foreign policy, climate change.

Крюгер Свен, Чому Д.Трампа анонсував свій намір про вихід із Паризької кліматичної угоди?

У статті досліджуються рушійні сили, які стоять за рішенням президента США Дональда Трампа вийти з Паризької кліматичної угоди. Паризька кліматична угода була спільною реакцією світової спільноти на глобальну спільну проблему зміни клімату. Вона укладалася виходячи із визнання того, що цю проблему було викликано діяльністю людини. Це рішення ґрунтувалося на наукових рекомендаціях, де 97% дослідників клімату погоджувалися з тим, що діяльність людини була причиною поточного періоду глобального потепління. 1 червня 2017 року президент США Дональд Трамп оголосив, що США вийдуть з Паризької кліматичної угоди і негайно припинять дотримуватись угоди, включаючи національно визначені внески (НДЦ) та фінансові внески. Рішення президента про вихід країни з паризької угоди було піддано критиці в США і за кордоном, з розчаруванням і протестом, висловленими світовими лідерами, міжнародними організаціями, громадянським суспільством і засобами масової інформації. Державний

департамент США 4 серпня 2017 року надіслав до Організації Об'єднаних Націй офіційне повідомлення, що підтверджує, що США залишать Угоду. Ці дії порушують питання про витoki цього кроку: чому президент Трамп вирішив вийти з Угоди, знаючи, що його рішення буде предметом широкої критики всередині країни і на міжнародному рівні? Емпірично дана стаття спрямована на спостереження та пояснення за допомогою якісних методів поведінки Дональда Трампа, а також на тестування гіпотез, що впливають із спостережень емпіричних фактів. На думку автора, самовпевнене рішення Трампа про вихід із паризької угоди, яке піддається критиці з боку міжнародної спільноти, можна пояснити в контексті міжнародних відносин з точки зору гегемонії, гегемонічної теорії стабільності та суверенітету, що бере до уваги еволюцію зовнішньої політики США з моменту холодної війни та вплив кампанії президента Трампа «Америка Перша» на міжнародну спільноту.

Ключові слова: Паризька кліматична угода, політика Д. Трампа, зовнішня політика США, зміна клімату

Introduction

Doubts emerged in 2009 when errors appeared in a report [31] from the globally-recognised scientific body for climate research, the Intergovernmental Panel on Climate Change[45] (IPCC). The IPCC argued that in a document of nearly 3,000 pages with over 1,000 authors a small number of errors are unavoidable [9]. Critics of the IPCC immediately seized upon the opportunity to spread doubt in the politically charged arena of climate science.

The Paris Climate Agreement was adopted in 2015 and the USA pledged to reduce emissions by 26-28% by 2025 mostly by the Clean Power Plan Executive 2016 which aimed to curb carbon dioxide emissions from coal fuelled power stations. A switch from coal to natural gas as a result of fracking meant that emissions were 12% below the 2005 levels [17].

American President Donald Trump, is the most prominent climate skeptic in the world. Using the social media platform, Twitter, which at the time of writing had 52.3million followers (<https://twitter.com/realDonaldTrump>), to broadcast his feelings, he tweeted that climate change was invented by the Chinese to damage the American economy [20]. Using the social media platform Twitter once he again, he tweeted the renowned “It’s really cold outside, they are calling it a major freeze, weeks ahead of normal. Man, we could use a big fat dose of global warming!” [21] argument.

Ohio State University International Relations professor and scholar, Randall Schweller, is a Trump supporter. He believes that unlike his predecessors Trump, understands the limits of American power. He believes that Trump is a realist who knows what matters for America. Schweller summed up his perspective on Trump by saying “He’s not interested in globalism for globalism’s sake. He’s not interested in multilateralism for multilateralism’s sake. He’s very much about the national interest. Now, we can discuss country by country. But I think he has the pulse of the American people. They don’t care about globalism; they don’t care, necessarily, about the liberal international order. They don’t want to spend blood and treasure on that. They want the national interest to be advanced” [4]. Schweller argues that pulling out of the Paris Climate Agreement sent a signal to the global community demonstrated that the USA wouldn’t be manipulated by the rest of the world and that it didn’t matter. Schweller argues “It doesn’t commit us to do anything, so there’s nothing to worry about.”

Trump cast the Paris Climate Agreement as fundamentally unfair to the United States, “at what point does America get demeaned, at what point do they start laughing at us” — it actually is part of a web of interconnected agreements that sustain America’s dominant global position in the world. Isolating the US in this fashion sends an extraordinarily strong signal to other major powers that the US cannot be trusted to act on its international commitments, or even to work within international organizations at all” [49].

It is suggested that the withdrawal decision was considered success for Stephen Bannon, Mr. Trump's former chief strategist, and Scott Pruitt, the U.S. Environmental Protection Agency (EPA) administrator, yet the decision has no benefits to global climate governance or the U.S. [43].

According to Peter Haas [17], Paris doesn’t impact employment in coal as renewable energy is now the major energy sector job creator and coal jobs won’t return. Paris didn’t disadvantage the US economy against India and China as they were already making moves away from coal [1].

What did the Paris Agreement mean for the global community?

The Paris Climate Agreement is termed by Karin Bäckstrand as “hybrid multilateralism” (Bäckstrand and Kuyper 2017) and is an unusual International exercise [3]. Its success depends on an intricate system of dynamic elements comprising of voluntary national commitments, private sector promises, reporting adherence and money transferred to poorer nations from the private sector and richer countries to pay for energy transitions [13; 16].

Transparency over reporting and publishing their efforts the ambition was that nations could glean knowledge from each other and shame other counties into a firmer commitment. It was not legally binding. The reductions were voluntary and the hope that the commitments would become more political and ambitious over time. The voluntary element meant that the US was not being exploited by any nation.

There was provision within the Paris Agreement for richer nations to transfer funds voluntarily to invest in energy transitions they would not be able to afford. It was deemed that these were not gifts but altruistic investment in accelerating the energy transitions to reduce greenhouse gases.

Legally, and in accordance with the terms of the Paris Agreement, withdrawal by the US cannot occur until 2020. The US is still committed to releasing annual reports on US greenhouse emission as part of its obligation to the 1992 United Nations Climate Change Convention but the budget for the National Oceanographic and Atmospheric Agency (NOAA) needs to be retained and the responsible NOAA scientists need to keep their jobs for this obligation to be honoured [17].

Why did Trump decide to withdraw from the Paris Agreement?

During his 2016 presidential campaign Donald Trump vowed to withdraw from the Paris Agreement once he was elected. His views were skeptical, and in some instances, he even denied climate change. Once he had won the election, his position softened and he declared an “an open mind” [39] toward climate change. He delayed his decision to withdraw aware that an exit would encounter criticism domestically and globally. He eventually decided to withdraw and there are various factors pointing to why he chose to do so.

One such reason is that interest groups are a defining feature of American politics and the Trump Administration is closely tied to the fossil fuel industry. The Trump Administration and the Republican Party are politically influenced by the fossil fuel industries. An article in the New York Times linked Trump himself, Vice President Pence and EPA Administrator Pruitt with the petrochemical mogul Koch Industries [32]. Following the withdrawal, it is likely that the Trump Administration will look to repeal climate regulations for the benefit of energy companies, such as, Koch Industries. EPA Administrator Pruitt insisted the US withdraw from the Paris Agreement, has repeatedly denied anthropogenic causes of global warming, and led the legal charge against Clean Power Plan initiated by former President Obama. On May 25, 2017, twenty-two Republican senators, who reportedly have collected Republican party donations worth more than US\$ 10 million in oil, gas, and coal since 2012, also wrote a letter to President Trump urging him to leave the agreement [33].

Another reason is the current political and social polarization gave Trump the courage of his convictions and the confidence to make the withdrawal decision; the partisanship, social tension, and ideological antagonism underpins the current U.S. have no space for bipartisan cooperation [19], and the ‘Unite the Right’ white supremacist Charlottesville riot on 21 August, 2017, was an incident that testified to the current polarization. Confident that his constituency would not respond negatively to his withdrawal decision, Trump had the political courage to announce the exit, bolstered by aspirations of gaining ground for the next election.

Many times, in recent years, Trump has denied the science of climate change, calling it a “con job” and a “myth,” [5] and suggested it was “created by and for the Chinese in order to make U.S. manufacturing non-competitive.” On the campaign trail in 2015, Trump said “I consider climate change to be not one of our big problems.”. Elaborating further to say he did not believe climate change is a significant threat, and that he doubted humans contributed to it.

Trump, a skeptic of climate change, refused to acknowledge the fundamental principle of common, yet differentiated responsibility in global climate cooperation and so he has never publicly acknowledged that climate change is occurring and due to human beings, at odds with the position of the majority of U.S. scientists. Trump stated, in withdrawal speech that “the Paris Accord is very unfair at the highest level to the U.S. and compared China and India's mitigation obligations with U.S.” ignoring the common but differentiated responsibility principle.

Detailing his energy reform plan in a May 2016 speech, Trump pledged to lead the country toward total energy independence but considering “rational environmental concerns” such as clean air and water. The proposal sought to void Obama administration's Clean Power Plan [25], to walk away from the Paris climate accord and expand domestic production of oil and gas, permitting the construction of the Keystone XL oil pipeline. Following his victory, Trump said that on his first day in office he will redirect the billions of dollars the Obama administration, committed to UN climate change programs [25] toward fixing U.S. infrastructure. He stated that the United States should pursue all forms of energy, including renewables, and not favour one source over another [11].

The Sierra Club is an environmental organization in the United States and one of the first large-scale environmental preservation organizations in the world, which currently engages in lobbying politicians to promote environmentalist policies. In a press release the Sierra Club compiled public statements from the leaders of the 195 nations recognized by the State Department prior to Trump's victory and in response to his claims that climate change is a “con job” and a “myth.”. The statement re-iterated the action to reduce climate-warming carbon emissions by US allies; including Great Britain, Germany, France, Japan and Canada.

AP news reported the following highlighting the international commitment to reduction of carbon emissions:

“Chinese President Xi Jinping, head of the Earth’s most populous country and the No. 1 global emitter of carbon, has called for eventually phasing out dirty coal-fired power plants and is leading an ambitious national effort to build massive arrays of solar panels and wind turbines.

The regime of reclusive North Korean dictator Kim Jong Un signed on to the Paris accord last year and is implementing a 10-year push to plant new forests as part of a “national effort to mitigate climate change by reducing greenhouse gas emissions.”

Even the leaders of nations economically dependent on oil production also accept the reality that the world’s climate is warming, including Russian President Vladimir Putin and Saudi King Salman.

“Being highly vulnerable to climate change and actions and plans to address it, the Kingdom of Saudi Arabia will be engaged in several actions to address climate change and make its development more sustainable,” the Saudi state said in a statement issued last year.

Trump, meanwhile, has pledged to “renegotiate” U.S. commitments under the Paris accord and has suggested that the science of climate change is part of a plot to weaken the American economy.

“The concept of global warming was created by and for the Chinese in order to make U.S. manufacturing non-competitive,” Trump tweeted in 2012.

He has also cited cold winter weather as evidence the world is not really warming.

“The entire country is FREEZING — we desperately need a heavy dose of global warming, and fast! Ice caps size reaches all-time high,” Trump tweeted during a 2014 blizzard.

While Trump’s climate-change denial has become orthodoxy within the Republican Party, it is at odds with the overwhelming consensus of the world’s scientific community and rejects reams of data about how the Earth’s climate is changing” [5].

According to NASA, there is consensus amongst 97 percent of the climate scientists that world is getting hotter and due to man-made carbon emissions. Historically, there has been ten of the warmest years in the past twelve. The mass decrease in Greenland and Antarctic ice sheets have been shown in studies, and on average the has been an average of a seven-inch rise in the world's oceans in the last century.

Regardless of his political stance, there is evidence that Trump may not concur with his own public stance, as the Trump International Golf Links and Hotel in Ireland cited the threat of sea level rise as a reason to build a nearly two-mile-long stone wall between it and the Atlantic Ocean in a permit application.

John Coequyt, the Sierra Club's director for global climate policy, feels that Trump's failure to acknowledge basic climate science isolates him globally as president, but added, "Trump's climate science denial would make him a global laughing stock if it wasn't so dangerous" [5].

In addition, Trump's undue emphasis on America First moves away from Obama's foreign policy philosophy. Fiscally, Obama believes that the Paris Agreement promotes America's climate security, enhances America's low-carbon economy and renewable energy industry, and is key to secure employment and maintain the U.S. competitive edge [37]. In contrast, Trump believes that the Paris Agreement undermines U.S. competitive edge and hinders both employment and traditional energy industries [48]. Trump believes that the agreement weakens the U.S. sovereignty and by contrast, Obama believes that the Paris Agreement strengthens the U.S. leadership in international affairs.

On the 22nd January 2018, in accordance with his America First principles, Donald Trump dealt a blow to clean energy in the US when he approved higher tariffs on solar cells and modules made abroad [12], putting duties as high as 30% in the first year and gradually reducing them to 15% [51]. The idea is to protect US manufacturers of solar equipment from overseas made cheaper offerings, especially by Chinese manufacturers. Critics responded that other parts of the solar energy sector, such as installers would be hurt by the move as they rely on cheap imports. The majority of the industry's employment consists of installers [50]. The non-profit Solar Energy Industries Association predictions suggest that the tariffs would lead to around 23,000 job losses [22].

Tony Clifford, chief development officer for Standard Solar in Maryland, which finances projects and installs equipment, said to the Washington Post, "It boggles my mind that this president—any president, really—would voluntarily choose to damage one of the fastest-growing segments of our economy. This decision is misguided and denies the reality that bankrupt foreign companies will be the beneficiaries of an American taxpayer bailout" [29].

This move caused concern amongst economists that Trump, with his "America First" policy, with more tariffs to come, could trigger trade wars and price hikes for American consumers which will cause damage the US solar industry [23]. A climate skeptic, Trump puts overwhelming weight on mitigation's economic costs and belittles its ecological and economic benefits, which is consistent with his nationalistic and isolationist America First world view.

Trump, America First, Hegemony and Sovereignty

Donald Trump is reshaping the way other states interact with America and with one another. The president's rhetoric and to some extent his policies demonstrate marked shift with the post-World War II tradition in American foreign policy. Trump's America First global perspective rejects the notion that the United States can best protect its own interests by underwriting a broader global order where like-minded states can flourish, and instead has a more zero-sum approach to international affairs.

The post war liberal international order (LIO) was mainly created by the US. Washington's consensus, geopolitically fused to the western 'core' during the Cold War, became global following the dissolution of the Soviet Union and the advent of systemic unipolarity. For the first 15 years after the Cold War, the world had to cope with unrivalled and rising American power — the "unipolar moment." During the post-Vietnam years, widespread perceptions of American retrenchment impacted the behavior of allies, adversaries, and non-aligned countries alike. Following 9/11, perceptions of American "unilateralism" and unchecked "hegemony" elicited an array of global responses [6].

According to Stivatchis, hegemony describes the leadership of one state over others in a global system. As a certain type of international order, hegemony is different from a non-hegemonic order with manifestly rival powers and no single power is able to establish the legitimacy of its dominance. The U.S. as a hegemonic power has substantial material power resources, therefore its hegemony is a reflection, or form of social hierarchy, centred on its status and recognition.

Hegemony is an institutional type of international order, where overall procedural and substantive norms fix social hierarchy, reducing the need for coercion and exploitation on the part of the U.S. which would damage or remove its authoritative power. It is hinged on the negotiation of identities and interests. For lesser states to find the international order akin with their own interests U.S. leadership, and the procedural and substantive norms that frame it must reflect those interests. The U.S. dominance needs to be impressed by displays of force used sparingly and judiciously in case it undermines the social status and institutional basis of its own hegemony. Illegitimate use of force as considered by the community of states creates a gap between the current international norms and the dominant power. This gap can corrode the hegemony.

In 2006, Stivatchis wrote; "To sustain the consent of other states, and as an extension, international order and stability, the U.S. must resist the pull of domestic politics and do two things. First, it must maintain the basic procedural norms of the system, which means recognizing the legal equality of all states, observing the rules like others, permitting their responsibilities to delimit their freedom and accommodating secondary powers. Second, the U.S. must recognize that new procedural and substantive norms must be negotiated, not dictated. This is partly because norms are not commands; they are socially sanctioned standards of behavior. But, it is also because other states require recognition as social agents with identities and interests worthy of respect" [44].

Referring to International Relations theory, and in particular hegemonic stability theory (HST), serves to support the understanding of the structural logic underpinning hegemonic leadership.

Generally, HST argues that the international system is increasingly likely to be stable when the dominant power within that system is a single state. The hegemon's existence serves to eliminate problems that have long bedevilled international politics such as; collective action associated with the creation of often costly global public goods essential to world commerce, to the underwriting of the political and strategic contexts of global economic interdependence.

Kindleberger argued that a hegemon offers leadership as a form of benevolent service to the international community [27]. Therefore, promoting the collective interests of the states that it leads as well as its own interests: a form of noblesse oblige. Thereby, hegemonic leadership is 'thought of as the provision of the public good of responsibility, rather than exploitation of followers or the private good of prestige, it remains a positive idea'. Hegemonic leadership can calm occurrences of economic rivalry within the global economy.

The hegemon benignly transfers its net resource transfers, at great expense, to the rest of the international community through the costs of the supply of public goods, including security public goods in the form of alliance networks such as NATO. The implication is that United States does seek its own immediate advantage or unbalanced advantage vis-à-vis other economic centres. The exercise of benign hegemony promotes change in the collective interests of global prosperity. Advocates of this school of thought would regard US deviations from multilateralism generated by domestic protectionist and mercantilist lobbies using their domestic political power to undercut a multilateral mainstream on occasion.

Another school of thought is Gilpin's coercive hegemon, which provides public goods but less tolerance of states which don't contribute [15; see also 26]. Sustaining international order is done out of self-interest and the hegemon is willing to coerce non-contributors into paying to fund its hegemony. Instead of a Kindleberger-style transfer of resources from the hegemon to the international community as a whole, the provision of public goods is resource-neutral for the hegemon as long as other states can be coerced into contributing or willing do so. Whilst potentially good for hegemonic longevity, using coercion to cover the costs of supplying public goods can raise issues of legitimacy. Liberal internationalist and constructivist theorists assert that consensual regimes serve to prolong the longevity of the order itself, as other states have 'voice opportunities' to help shape the order [10].

Coercion and legitimacy require a trade-off. Coercive hegemony illustrated by the US-led 'war on terror' after 2001, even in the context of military unipolarity can only achieve so much, as allied states need to reconcile the demands of the hegemon and those of their own domestic publics. Too much coercions, and the outcome is that both soft and hard balancing dynamics arise and one's democratic allies are punished by their own hostile publics.

The structurally advantaged hegemon, could be argued accurately captures the nature of US hegemony. Leadership provides the capacity to shape world order to create advantages enabling the recovery of the costs of supplying public goods, but also to gain other positional advantages. The benefits of co-operation can be gained without resorting to coercion, the hegemon's position is re-enforced with the extraction of resources from the rest of the global community and re-investment in area that prolong its hegemony. The other states enable this to occur by accepting the international order as legitimate as long as the opportunity cost outweighs the cost retaining the status quo. The benefit to the hegemon is the flow of resources from the international community. The United States is a 'system maker' and a 'privilege taker', and gains advantages by structuring world order beneficially to its own interests meanwhile delivering enough benefits to other states to discourage a revision of the US-led order [31].

However, Trump's administration has retreated from global leadership on issues from trade to climate change, shedding doubt on the U.S. commitment to NATO and other alliances, and have managed—mainly by Trump's own behavior—to disrupt relationships with countries from Mexico to Canada and beyond. It has resulted in a negative effect on international public opinion of the United States. It is also prompted governments around the world to react to a new era in American statecraft.

It is not unusual as America's immense global power means that other states must adapt to shifts in U.S. behavior. Whilst Trump shakes up American policy, he is also shaking up the policies of countries around the globe. The disruption is prominent because it is happening at a time when American global leadership and hegemony is already in question.

Since the mid-2000s, America's relative power is considered to have declined, because of the rise, or resurgence of rival nations, such as China and Russia, the effects and aftermath of the Great Recession, and other factors. Under the leadership of President Barack Obama, perceptions of American decline and geopolitical disinterest were impacting relationships with nations that traditionally welcomed U.S. leadership, as well as those who traditionally resented as well. In 2018, under the Trump leadership these perceptions are being combined with an overriding sense that Washington is shifting to a more parochial, narrowly nationalistic posture [6]. This could be considered a sovereign approach [6].

President Donald Trump addressed the UN General Assembly [47] for the first time on September 18, 2017. The intention of his speech to promote a new departure in American foreign policy, a "principled realism" putting "America First," the foundation of what was sovereignty. Within this speech Trump used the term twenty-one times. He identified sovereignty with the right of nations to put their own interests first and decide upon their own affairs. This new emphasis challenged less "muscular" foreign policy of his predecessor, President Barack Obama. In summary, according to Donald Trump, the US should be able to do what it wants, when it wants, and the way it wants.

Stephen Bronner stated, "the shift privileges unilateral over multilateral action, coercion over diplomacy, arbitrary determination of the American national interest over international cooperation, and a crude and traditional "power politics" over human rights" [7].

According to Bronner to understand Trump's speech and the danger it presents it is important to examine the history of sovereignty:

"Sovereignty and *raison d'état* emerged after the Hundred Years War (1337–1453), the Thirty Years War (1618–1648), and a host of other wars in between. Sick of the bloodshed, wary of religious absolutism, the secular sovereign was seen as, above all, seeking stability. This meant countering the hegemonic aspirations of any state by decentralizing

international power, forging favorable alliances (even with rivals), and remaining watchful of new states entering (and possibly changing) the existing constellation of political forces. The concept developed in concert with a new appreciation of the “balance of power,” the principles underpinning international law, and the extension of formal reciprocity to other sovereign states in choosing their government and religion.

In this system, policies that call for unqualified isolationism — which could result in an erosion of leverage — are as dangerous as those justifying impulsive intervention in the affairs of other states. There is a sense in which the two play off one another. Feelings that the state is alone, disrespected, and under siege heightens the appeal of paranoia and xenophobia, unpredictable policy choices, and the likelihood of war. Distinctions between “friend” and “enemy” blur and change so rapidly that purely instrumental considerations come into play. Any state can appear as an “enemy” or “friend” at any time not merely in principle but in fact. Strategy dissolves into tactics; the consequence is an inability to formulate any coherent or consistent policy. This is precisely the situation in which the United States now finds itself: sovereignty has been stripped of its connection with the balance of power, reciprocal recognition of other states, respect for international law, and — perhaps above all — stability” [7].

The implicit and explicit notations of President Trump reiterate that the United States stands isolated and without any possibility of exercising its power. According to Bronner, the outcome has delivered “a self-fulfilling prophecy”. An outward American distrust of the global community has created a growing distrust of the United States which has fuelled paranoia and xenophobia coupled with arbitrary decisions regarding foreign policy.

Relationships with traditional allies are weakened while subverted collaboration with authoritarian and reactionary regimes such as Russia and Saudi Arabia are normalised; threats military/nuclear attack exist between two nations, Iran and North Korea; and persuasive influence has decreased following US withdrawal from the Paris Agreement, the International Labor Organization, and UNESCO.

There has been a call from Republican congressman Mike Rogers (R-AL) demanding that the president withdraw from the United Nations and take the next logical step by sponsoring the American Sovereignty Restoration Act of 2017.

The pretext of American “sovereignty” has been deployed to threaten Venezuela, increase military intervention in Afghanistan [42] and Iraq, create a nuclear arms race in Southeast Asia, and decertify (due to alleged non-compliance) the nuclear treaty with Iran.

These random and narcissistic interpretations of sovereignty have magnified the image of the United States as a bully. Imperialist ambitions remain embedded in the Monroe Doctrine; beginning in 1823, it was a United States policy of against European colonialism in the Americas. It stated that continued efforts by European nations to assume control of any independent state in North or South America would be considered as “the manifestation of an unfriendly disposition toward the United States” [46].

However, another intervention in Latin America [30] is likely to create a nationalist backlash. For the last fifteen years Afghanistan [2] has endured a persistently unsuccessful American intervention and the insertion of additional forces is lacking in a sovereign domestic ally or strategy for exit. The litany is endless, South and North Korea, will bear the cost in the event of an American attack on Kim Jong-un’s regime; it appears immaterial the South Korean government has tended to support a more measured strategy and a diplomatic solution to the crisis.

In his speech to the UN Trump, demonstrated a double standard, and when synthesised down the meaning is clear, American can do what it wants, when it wants, and by the means it wants while randomly selected rivals cannot and all executed under a new meaning of sovereignty. Bronner asserts, “the media and the academy has been remiss in debating how the sovereign exercises power, the character of popular sovereignty versus its authoritarian variant, and what defines the sovereign in the first place” [7].

The president refers to this new doctrine “principled realism,” however with the advent of a growing global society which has struggled to respond successfully to new extremist reactions, and which contains almost 650 million stateless refugees as a result of climate change [40], according to Bronner [7] is not “principled” or “realistic”. Bronner states that “Trump’s speech bypassed the real challenges to sovereignty, especially for more vulnerable nations than the United States” [7].

For Bronner, “the question today is whether meaningful understandings of sovereignty can co-exist with cosmopolitan attitudes, liberal ideals, and new forms of institutional accountability. That is what any future critical inquiry into sovereignty and the sovereign should bring to light” [7].

From a foreign economic relations perspective, Trump has explicitly campaigned on a platform of hostility to the central tenets of the post war LIO, including globalization and free trade.

Since taking office, the US has abandoned the Asian TPP, a ‘disaster done and pushed by special interests’ [41], began to renegotiate NAFTA, the ‘worst trade deal in the history of the world’ [24], and pulled the United States out of the Paris Agreement, which placed the US totally at odds with the G7 on an agreement signed by 195 nations and formally ratified by 147 nations.

Shifting away from the post war economic consensus on free trade, he has to erected tariff barriers against other states undertaking what he claims are unfair trade and imposes penalties on American companies which move jobs overseas.

By rejecting globalized multilateralism, Trump could be described as delivering cost-benefit bilateralism. This bilateralism rejects a trans-formational foreign policy driven by principles like human rights or democracy and favours transactional relationships with a deep sceptical about states or organisations considered to be creating a restriction to American freedom of action.

The preference being to deal with other states individually calculating the cost-benefit of each relationship and whether it works in America’s perceived economic or political interests.

H. R. McMaster, the White House National Security Advisor, and Gary Cohn, Trump's senior economic adviser, believe the 'world is not a "global community" but a stage where nations, nongovernmental actors and businesses seek competitive advantage through engagement. And, they assert: 'Rather than deny this elemental nature of international affairs, we embrace it' [34].

According to Thomas Wright (2016) the heart of Trump's 'America First' world-view, is overriding skepticism towards existing global regimes supporting others at US taxpayers' expense, or that have perceived negative associations for US economic interests. Wright asserts that 'Trump believes that America gets a raw deal from the liberal international order it helped to create and has led since World War II,' and accordingly seeks to recalibrate American ambition [52].

In addition, Trump has ill feeling towards Obama [28] and enjoys destroying Obama's political legacy; during the 2016 Presidential campaign, they openly attacked each other. Trump follows an anything-but-Obama stance and relished rolling back most of Obama's policies after he took office, especially the Paris Agreement, one of Obama's strongest political legacies [38].

Trump's Paris Agreement withdrawal decision was mainly driven by the U.S. domestic politics and his personal preferences rather than any hindrances on the U.S. imposed by the Paris Agreement. According America's tripartite system, the President, the Congress, and the Supreme Court can make climate policies, with clean energy becoming increasingly profitable and growing popular pressure [36] urges politicians to take actions on climate change, the Trump Administration will have a lot to contend with in rolling back Obama-era climate regulations.

Overall the U.S. withdrawal will considerably diminish the likelihood of achieving the Paris Climate Agreement's target and may even render the target unachievable. The withdrawal undercuts the foundation of global climate governance and upsets the process of global climate cooperation. The Paris Climate Agreement helped galvanize international action on climate change, even if it wasn't binding, it set the standard and countries around the world began to take action on a serious situation. It was also a sign that the US was taking a global problem seriously, the withdrawal could make the US appear untrustworthy and damage the faith of allies that America would keep its promises.

However, IR scholar Randall Schweller disagrees he asserts, "I think those are fallacious, because the US is going to do plenty about climate control. This agreement — it was a facade. China and India aren't going to do anything, but we are. I wish the press had explained what the agreement actually committed the US to, but they never do that. That's the problem: The media just gets so riled up. Everything Trump does, they're upset about. It's just a knee-jerk reaction; everything he does is bad. So people think we actually pulled out of a binding agreement where nation states had signed up to do something. But it wasn't that kind of an agreement" [4].

The U.S. however remains a party to the United Nations Framework Convention on Climate Change and will continue attending negotiations under the framework. In its 4 August, 2017, statement the U.S. State Department was clear that "the U.S. will continue to participate in international climate change negotiations and meetings, including the 23rd Conference of the Parties of the UN Framework Convention on Climate Change, to protect U.S. interests and ensure all future policy options remain open to the administration. Such participation will include ongoing negotiations related to guidance for implementing the Paris Agreement."

Conclusion:

The U.S. State Department, on 4 August, 2017, sent to the United Nations a formal communication confirming that the U.S. would be leaving the Paris Climate Agreement. American President Donald Trump, is the most prominent climate skeptic in the world. Trump cast the Paris Climate Agreement as fundamentally unfair to the United States. Trump Administration is closely tied to the fossil fuel industry and the Trump Administration and the Republican Party are politically influenced by the fossil fuel industries. Confident that his constituency would not respond negatively to his withdrawal decision, Trump had the political courage to announce the exit, confident of gaining ground for the next election. Many times, in recent years, Trump has denied the science of climate change, calling it a "con job" and a "myth and he did not believe climate change is a significant threat, and that he doubted humans contributed to it. Trump refused to acknowledge the fundamental principle of common, yet differentiated responsibility in global climate cooperation and so he has never publicly acknowledged that climate change is occurring and due to human beings, at odds with the position of the majority of U.S. scientists. Even the leaders of nations economically dependent on oil production also accept the reality that the world's climate is warming, including Russian President Vladimir Putin and Saudi King Salman.

Trump's undue emphasis on America First moves away from Obama's foreign policy philosophy. Trump has ill feeling towards Obama and enjoys destroying Obama's political legacy; Trump believes that the Paris Agreement undermines U.S. competitive edge and hinders both employment and traditional energy industries. Trump believes that the agreement weakens the U.S. sovereignty and by contrast, Obama believes that the Paris Agreement strengthens the U.S. leadership in international affairs.

Donald Trump is reshaping the way other states interact with America and with one another. The president's rhetoric and to some extent his policies demonstrate marked shift with the post-World War II tradition in American foreign policy. Trump's America First global perspective rejects the notion that the United States can best protect its own interests by underwriting a broader global order where like-minded states can flourish, and instead has a more zero-sum approach to international affairs.

Since the mid-2000s, there has been a decline of America's relative power due to the rise, or resurgence of rival nations, such as China and Russia, the effects and aftermath of the Great Recession, and other factors. Under the leadership of President Barack Obama, perceptions of American decline and geopolitical disinterest were impacting relationships with nations that traditionally welcomed U.S. leadership, as well as those who traditionally resented as well. In 2018, under the Trump leadership these perceptions are being combined with an overriding sense that Washington is shifting to a sovereign approach; a more parochial, narrowly nationalistic posture.

Trump has explicitly campaigned on a platform of hostility to the central tenets of the post war LIO, including globalization and free trade from a foreign economic relations perspective. Trump's America First agenda is making it difficult for the US to maintain its role and the country appears to be slipping into the lower rung of being an 'ordinary' hegemon that will seek to use its raw power to maintain its primacy. Historically, the US has cast itself as a humane authority and accept some constraints on its behaviour but, backed with the power of the American military and economic system, the strategy has been a winning one for the US until now. Trump is now threatening to upend this approach.

Since the end of the Second World War, the dominant trend of American exceptionalism in the rhetoric and outlook of US presidents has been the belief that the hegemonic status of the United States is to redeem the world by extending liberty and democracy to all peoples. However, President Donald Trump is an exception. He thinks that in the post-Cold War era successive US administrations have pursued reckless visions of regional or global hegemony leaving the US domestic policy to languish and the nation open to ridicule. For Trump, the government must first protect its citizens and promote their prosperity. Despite eschewing this stream of American altruism, Trump shifted away from U.S hegemony to a sovereignty and wants to "make America great again" by rebuilding its economy and projecting military strength.

Following Trump's first 18 months in office the administration's policy decisions have exhibited either isolationism or a willingness to countenance American retreat from the world. Trump is not an internationalist and has never expressed support for the institutions of global governance that emerged after 1945.

Trump's America First impulses are hardening as he gains greater confidence on the world stage. Since taking office, the US has abandoned the Asian TPP, began to renegotiate NAFTA, and pulled the United States out of the Paris Agreement, at odds with the G7 on an agreement signed by 195 nations and formally ratified by 147 nations. Simply put Trump's decision to withdraw from the Paris Climate Agreement is one more step towards the beginning of the end of US hegemony and a shift towards US sovereignty.

References:

1. Anand, Geeta. <https://www.nytimes.com/2017/06/02/world/asia/india-coal-green-energy-climate.html>
2. Astore, William. <https://www.jacobinmag.com/2017/03/afghanistan-war-troop-surge-mick-nicholson-vietnam-graveyard-empires>
3. Backstrand, K. and J. W. Kuyper. "The Democratic Legitimacy of Orchestration." *Environmental Politics*. 2017.
4. Beauchamp, Zack. <https://www.vox.com/world/2018/1/11/16875344/trump-foreign-policy-randall-schweller>
5. Biesecker, Michael. <https://apnews.com/9f61f5a9f8b242bc8eb12a9b36449b54/trumps-denial-climate-science-odds-world-leaders>
6. Brands, Hal., Feaver, Peter. <https://warontherocks.com/2018/03/living-in-trumps-world-the-global-reaction-to-america-first/>
7. Bronner, Stephen Eric. <https://www.jacobinmag.com/2017/11/trump-foreign-policy-un-sovereignty-america-first>
8. Buzan, Barry. 1991. *People, states & fear: an agenda for international security studies in the post-cold war era*. Boulder, CO: Lynne Rienner.
9. Clark, Duncan. <https://www.theguardian.com/environment/2012/jun/06/ipcc-errors-climate-science>
10. Clark, Ian. *Legitimacy in International Society*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
11. Council of Foreign Relations. <https://www.cfr.org/interactives/campaign2016/donald-trump/on-energy-and-climate>
12. Eckhouse, Brian. Natter, Ari. Martin, Chris. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-01-22/trump-taxes-solar-imports-in-biggest-blow-to-clean-energy-yet>
13. Falkner, R. *The Paris Agreement and the new logic of International Climate Politics*. *International Affairs*. 2016. 92(5)
14. Fox, Justin. <https://www.bloomberg.com/view/articles/2017-06-15/97-percent-consensus-on-climate-change-it-s-complicated>
15. Gilpin, Robert. *War and change in world politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
16. Haas, P. M. *Post Paris Climate Change Governance*. *Chinese Journal of Urban and Environmental Studies* 2016. 4(1).
17. Haas, Peter.M. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10042857.2017.1343906?journalCode=tpre20>
18. Hafner-Burton, Emilie. Mansfield, Edward. and Pevehouse, Jon. *Human Rights Institutions, Sovereignty Costs and Democratization*. *British Journal of Political Science* 2015. 45, pp. 1-27.
19. Haidt, Jonathan. Abrams Sam. <https://www.better-angels.org/features/the-top-10-reasons-american-politics-are-so-broken>
20. <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/265895292191248385>
21. <https://twitter.com/realdonaldtrump/status/656100109386674176?lang=en>
22. https://twitter.com/SEIA/status/955571492481314818?ref_src=twsrc%5Etfw&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.vox.com%2Fenergy-and-environment%2F2018%2F1%2F22%2F16921244%2Fsolar-tariff-white-house-itc-trump
23. Huang, Echo. <https://qz.com/1186305/trump-is-bringing-america-first-to-the-climate-change-economy/>
24. Jagannathan M. Here are all the terrible things President Trump has said about NAFTA — before deciding to stick with it. *New York Daily News*. Apr 27, 2017. <http://www.nydailynews.com/news/politics/terrible-president-trump-nafta-article-1.3107104>
25. Kelly, Amita. Sprunt, Barbara. <https://www.npr.org/2016/11/09/501451368/here-is-what-donald-trump-wants-to-do-in-his-first-100-days?t=1531315123883>
26. Keohane, Robert. O. *After hegemony: cooperation and discord in the world political economy*. Princeton: Princeton University Press, 2005.

27. Kindleberger, Charles P. The world in depression: 1929–1939. Berkeley: University of California Press, 2013.
28. Liptak, Kevin. Jones, Athena. <https://edition.cnn.com/2017/06/28/politics/trump-obama-relationship/index.html>
29. Lynch, David.J. https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2018/01/22/trump-imposes-tariffs-on-solar-panels-and-washing-machines-in-first-major-trade-action/?utm_term=.d2134ae20fb1
30. Main, Alexander. <https://www.jacobinmag.com/2017/01/trump-latin-america-foreign-policy-obama-intervention-pink-tide/>
31. Mastanduno, Micheal. 'System maker and privilege taker', World Politics 61: 1, 2008
32. Mayer, Jane. <https://www.newyorker.com/news/news-desk/in-the-withdrawal-from-the-paris-climate-Agreement-the-koch-brothers-campaign-becomes-overt>
33. McCarthy, Tom., Gambino, Lauren. <https://www.theguardian.com/us-news/2017/jun/01/republican-senators-paris-climate-deal-energy-donations>
34. McMaster H.R., Gary D. Cohn America First Doesn't Mean America Alone. The Wall Street Journal. May 30, 2017. <https://www.wsj.com/articles/america-first-doesnt-mean-america-alone-1496187426>
35. Morello, Lauren. <https://www.scientificamerican.com/article/ipcc-error-correction-moves-at-glacial-speed/>
36. Newport, Frank. https://www.gallup.com/opinion/polling-matters/211682/public-opinion-trump-decision-paris-Agreement.aspx?g_source=CATEGORY_CLIMATE_CHANGE&g_medium=topic&g_campaign=tiles
37. Obama, Barack. <http://science.sciencemag.org/content/355/6321/126>
38. Obama, Barack. <https://www.nytimes.com/2017/01/10/us/politics/obama-farewell-address-speech.html>
39. Oliver, Milman. <https://www.theguardian.com/us-news/2016/nov/22/donald-trump-paris-climate-deal-change-open-mind>
40. Parenti, Christian. <https://www.jacobinmag.com/2016/01/refugees-europe-merkel-germany-migrants-france-emergency>
41. Popken B. Why Trump Killed TPP — And Why It Matters To You. <http://www.nbcnews.com/business/economy/why-trump-killed-tpp-why-it-matters-you-n710781>
42. Robin, Corey. <https://www.jacobinmag.com/2017/08/trump-afghanistan-imperialism-war-republican-party>
43. Stavins, Robert. N. <https://www.foreignaffairs.com/articles/2017-06-05/why-trump-pulled-us-out-paris-accord>
44. Stivachtis, Dr. Yannis A. American Hegemony and International Order, 2006 (Virginia Polytechnic Institute & State University). <https://www.zgodovina.eu/slovenski/dokumenti/USA%20hegemony.pdf>
45. The Intergovernmental Panel on Climate Change. <http://www.ipcc.ch>
46. "The Monroe Doctrine (1823)". Basic Readings in U.S. Democracy. United States Department of State. Archived from the original on January 8, 2012.
47. Trump, Donald. <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-72nd-session-united-nations-general-assembly/>
48. Trump, Donald. <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/statement-president-trump-paris-climate-accord/>
49. Trump's withdrawal from Paris is a major blow to the American-led global order. Vox. Jun 1, 2017. <https://www.vox.com/world/2017/6/1/15719968/trump-paris-climate-agreement-world>
50. Umair, Irfan. <https://www.vox.com/energy-and-environment/2018/1/22/16921244/solar-tariff-white-house-itc-trump>
51. US Government Fact Sheet, 2018. <https://ustr.gov/sites/default/files/files/Press/fs/201%20Cases%20Fact%20Sheet.pdf>
52. Wright, Thomas. <http://www.politico.com/magazine/story/2016/01/donald-trump-foreign-policy-213546>.

DOI 10.31558/2617-0248.2018.3.6

УДК 327 (321.01)

СТРАТЕГІЯ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ: СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ

Літвін Л. А., к. політ. н., доцент кафедри політології та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (Україна)

Метою роботи є визначити сутність та значення стратегії й тактики в зовнішній політиці й реалізації національних інтересів держави. Зазначено, що розвиток та ефективне функціонування сучасної держави неможливі без визначеної стратегії. Реалізація національних інтересів та національної безпеки також повинні підпорядковуватися конкретним стратегіям дій. Вироблена послідовна політична стратегія є одним із основних факторів ефективної внутрішньої та зовнішньої політики. Акцентовано увагу на тому, що проблемою також постає інтегральність тактичних ходів і стратегічного концепту дій, невідповідність яких може призводити до структурних криз, у тому числі, воєнно-політичного характеру. Надані визначення понять «стратегія», «політична стратегія», «політична тактика», «стратегічне планування». Поняття стратегії досліджено з різних точок зору. Розглянута категорія «мистецтво допустимого».

Визначені особливості політичної стратегії.

Акцентовано увагу на явищі стратегічного планування. Зазначено, що стратегічне планування сприяє вирішенню низки організаційних завдань, перераховані ці завдання. Означені основні ознаки стратегічного планування. Констатований взаємозв'язок між категоріями «політика» й «стратегія». Описані певні відмінності політичної стратегії від тактики, за дослідженнями вітчизняних учених. Підкреслено, що концепції зовнішньополітичного розвитку та виокремлення основних національних інтересів, а також побудова їх пріоритетності є найважливішою стратегічною задачею для ефективного розвитку держави. Зазначено, що саме в цих напрямках яскраво виявляється значення стратегії й стратегічного планування в політичній і зовнішньополітичній сферах, а особливої ролі тут набувають стратегічні інтереси.

Виокремлені основні риси ефективної стратегії в зовнішній політиці держави: обов'язкова відповідність стратегії та тактичних дій; визначення конкретного зовнішньополітичного курсу відповідно стратегічних і тактичних дій; ідеологічна підтримка зовнішньополітичної стратегії; наявність «точок контролю», тобто досягнення певних «проміжних» цілей; визначення конкретних стратегій реалізації національних інтересів; відповідність меті засобів її досягнення; стабільність політичної ситуації; раціональне зовнішньополітичне партнерство; контроль над прийняттям рішень.

Ключові слова: політична стратегія, політична тактика, стратегічне планування, зовнішня політика, національні інтереси.

Litvin L. A. The strategy in the foreign policy and the realization of national interests: essence and meaning.

The purpose of the paper is to determine the essence and significance of the strategy and tactics in foreign policy and the realization of the national interests of the state. It is noted that the development and effective functioning of the modern state is impossible without a definite strategy. The realization of national interests and national security must also be subject to specific strategies of action. A coherent political strategy developed is one of the key factors for effective domestic and foreign policy. The emphasis is placed on the fact that the problem is also the integration of tactical moves and the strategic concept of action, the mismatch of which can lead to structural crises, including military-political character. The definition of concepts «strategy», «political strategy», «political tactics», «strategic planning» is given. The concept of strategy is investigated from different points of view. The category «art of permissible» is considered. Peculiarities of political strategy are defined.

The focus is on the category of strategic planning. It is noted that strategic planning contributes to the solution of a number of organizational tasks, listed these tasks. These are the main features of strategic planning. The relationship between the categories «politics» and «strategy» is established. Described some differences in the political strategy of tactics, according to research by domestic scientists. It was emphasized that the concepts of foreign policy development and the separation of the main national interests, as well as the construction of their priority, are the most important strategic task for the effective development of the state. It is noted that exactly in these directions the importance of strategy and strategic planning in the political and foreign policy spheres is highlighted, and strategic interests are gaining a special role here.

The main features of an effective strategy in the foreign policy of the state are singled out: compulsory compliance of strategy and tactical actions; definition of a specific foreign policy course in accordance with strategic and tactical actions; ideological support for the foreign policy strategy; the presence of «points of control», that is, the achievement of certain «intermediate» goals; definition of concrete strategies for the realization of national interests; conformity of the purpose of means of its achievement; the stability of the political situation; rational foreign policy partnership; control over decision making.

Key words: political strategy, political tactics, strategic planning, foreign policy, national interests.

Розвиток та ефективне функціонування сучасної держави неможливі без визначеної стратегії. Вироблена послідовна політична стратегія є одним із основних факторів ефективної внутрішньої та зовнішньої політики. Реалізація національних інтересів та національної безпеки також повинні підпорядковуватися конкретним стратегіям дій. В свою чергу саме в реалізації зовнішньої політики розкривається сутність та значення політичної стратегії як специфічного плану розвитку держави на міжнародній арені. Без чітко означених стратегії й тактики національні інтереси держави не будуть досягатися системно й ефективно. Більше того, недотримання стратегічного планування в сфері національних інтересів уможливорює появу або поглиблення стагнацій, недовіри та конфліктності в суспільстві, а також здійснює негативний вплив на геополітичні процеси. Тому констатуємо актуальність даного дослідження. Чинною проблемою також постає інтегральність тактичних ходів і стратегічного концепту дій, невідповідність яких може призводити до структурних криз, у тому числі воєнно-політичного характеру.

Метою роботи є визначити сутність та значення стратегії й тактики в зовнішній політиці та реалізації національних інтересів держави.

Не дивлячись на те, що проблема стратегічного планування у вітчизняній внутрішній та зовнішній політиці є достатньо актуальною, в наукових доробках ця тематика розкривається досить не часто. Більшість робіт з проблеми стратегій управління належать до сфери менеджменту та військово-оборонного комплексу. Так, визначення

категорій політичних стратегій й тактики знаходимо в енциклопедичних політологічних словниках. Фундаментальні роботи з цього питання належать українському досліднику Г. Почепцову, праці якого присвячені, зокрема, стратегічному аналізу в політиці й управлінні. Стратегію й тактику в державному управлінні розглядає В. Тертичка. Стратегії прийняття політичних рішень, зокрема, в контексті аналізу політичної влади, аналізує Б. Кухта. Український учений П. Мироненко вивчає політичну стратегію й тактику в умовах нестабільності суспільно-державного розвитку. А. Пойченко розглядає політичну стратегію й тактику в контексті технологій політичної діяльності. В той же час недостатньо представлені дослідження стратегій й тактик у зовнішній політиці держави, а також у збереженні й реалізації національних інтересів і національної безпеки сучасних держав.

Узагалі, стратегія (дав.-гр. *Στρατηγία* – мистецтво полководця) – це загальний, не деталізований план певної діяльності, який охоплює тривалий період часу, спосіб досягнення складної цілі.

Стратегію можна розгляди як довгостроковий, послідовний, конструктивний, раціональний, підкріплений ідеологією, стійкий до невизначеності умов середовища план, який супроводжується постійним аналізом та моніторингом в процесі реалізації та спрямований з певною метою на досягнення успіху в кінцевому результаті. Стратегія має здатність переходити від абстракції до конкретики у вигляді конкретизованих планів для політичних інститутів [2; 9]. Тобто без стратегії зовнішня політика перетвориться на неефективні хаотичні дії, що можуть призвести до кризових ситуацій, невизначеності зовнішньополітичного курсу, ізоляваності.

Американський дослідник Дж. Стейнер, один з основоположників стратегічного планування, пропонує ряд підходів до визначення поняття стратегії:

- стратегія має відношення до основних керівних і спрямовуючих рішень, тобто, до місії і призначення;
- стратегія включає в себе значимі дії, необхідні для реалізації цих рішень;
- стратегія відповідає на питання: як ми бачимо себе в майбутньому? Які наші цілі та шляхи їх досягнення?

[11, с. 9 – 12].

Стратегія, згідно М. Роберту, в широкому сенсі має відношення до складної павутини, де переплітаються ідеї, осяяння, досвід, знання, спогади, сприйняття й очікування, які задають загальну спрямованість для конкретних дій, спрямованих на досягнення певних цілей. Стратегія являє собою загальну рамкову структуру, що направляє нас у виборі рішень, дій та в той же час зазнає змін під впливом прийнятих рішень і здійснюваних дій.

Інші дослідники, А. Томпсон та А. Стрикленд, визначають стратегію як комбінацію із запланованих дій і швидких рішень по адаптації до нових досягнень промисловості й нової диспозиції на полі конкурентної боротьби. М. Портер зазначає, що стратегія – це спосіб реакції на зовнішні можливості й загрози, внутрішні сильні й слабкі сторони [10].

У свою чергу політична стратегія – визначення довготривалої мети, широкої програми дій, повсякденних завдань, загальної довготривалої лінії політичної поведінки, основних напрямків діяльності, науково обґрунтованого розвитку реальних політичних подій і явищ тощо. Стратегія визначає і забезпечує основний напрямок політичної діяльності суб'єктів влади та політики. Її об'єктом є вироблення головної мети, програм на певному етапі політичної діяльності суб'єктів політики, шляхів та мір їхнього досягнення. В умовах демократизації громадського життя визначаються основна ланка, головний напрямок у політичному процесі, черговість політичних проблем, що вирішуються [4].

Першоджерела, в яких проаналізовані стратегія й тактика, стосуються в першу чергу воєнного мистецтва. Найяскравішими роботами можна назвати «Мистецтво війни» Сунь-Цзи та «Про війну» К. фон Клаузевіца. Так, К. фон Клаузевіц, якому належить відомий вислів «Війна є продовження політики іншими засобами», у своїй роботі стверджує, що тактика є вченням про використання військових сил у бою, а стратегія – вчення про використання боїв у цілях війни. «Тактика і стратегія представляють дві в просторі і часі один одного проникаючі, але в той же час по суті різні діяльності; ми ні в якому разі не можемо чітко мислити їх внутрішні закони і взаємини, відмови від встановлення в точності їх поняття» [2].

Як зазначає український дослідник В. Мироненко, політична стратегія і тактика виступають чинниками оптимізації функціонування системи державного управління, дозволяючи внести елементи визначеності щодо майбутнього перебігу внутрішньодержавних політичних процесів, надаючи достатній обсяг знань та альтернатив для того, щоб здійснювати керуваний вплив на політичні процеси, події та явища, забезпечуючи легітимізацію політико-владної діяльності як засіб подолання політичної нестабільності. Також В. Мироненко підкреслює, що особливістю політичної стратегії за сучасних умов, надто у кризових ситуаціях, є те, що вона має бути спрямована саме на агресивне зовнішнє середовище, вмінні адекватно реагувати на «виклики» та ризики глобалізації. Наявність розробленої та ефективної політичної стратегії є свідченням політичної сили, могутності держави [4].

Інший український учений В. Колпаков, стверджує, що, виходячи з аналізу взаємозв'язку основних категорій, можна зробити висновок про те, що різні тлумачення терміну «політика» залежать від розуміння інтерпретації окреслених цілей, завдань і функцій. Центральною категорією виступає політична мета діяльності владної еліти. Вона визначає політичну стратегію й, відповідно, стратегію освіти, методи й технології стратегічного управління, спрямованість політичної діяльності [3].

Говорячи про стратегію, не можна не розглянути таке поняття як тактика в зовнішній політиці держави. Тактика – це частина стратегії, політична лінія суб'єктів політики на порівняно нетривалий період; це сукупність шляхів, форм, прийомів, методів та засобів реалізації політичних ідей, програм, досягнення головної мети й завдань стратегії. Політична тактика впливає з політичної стратегії і підпорядковується їй. Політична стратегія і політична тактика – складові політичного керівництва, орієнтири в міжнародній політиці, тісно пов'язані між собою. Свобода вибору народом соціально-політичного ладу, зовнішньополітичного курсу, формування та збереження національних

інтересів, відмова від війни як засобу й методу вирішення міжнародних проблем, глобалізований вимір політики тощо – все це характерне для сучасної стратегії й тактики в зовнішній політиці держав [2].

Відомий український дослідник Г. Почепцов аналізує проблему стратегії й тактики як у теоретичному, так і в прикладному аспектах. Він описує певні відмінності політичної стратегії від тактики:

– стратегія працює у межах багатовимірного простору, управляючи не лише прихильниками, але й противниками, опонентами, а тактика функціонує в одновимірному середовищі, спрямовуючи свої дії виключно на прихильників;

– стратегія працює за принципом багатьох кроків, а тактика передбачає тільки один хід; стратегія конструює майбутній і віртуальний простір, а тактика спрямована на сьогоднішній і реальний простір;

– стратегія передбачає зміну точок зору, а тактика — дотримання однієї з них;

– стратегія має спрямовуватися від розширення поля можливостей до розширення поля дій через зміну правил гри [8, с. 44].

Конструктивна політична стратегія передбачає прогресивний політичний і економічний розвиток держави, конструктивний вибір засобів і методів її здійснення (мистецтво компромісів, договірні стосунки, попередження екстремальних ситуацій, зростання ролі міжнародного права, здійснення превентивної дипломатичної діяльності, уникнення воєнних дій, звернення та урахування громадської думки тощо), формування позитивного іміджу держави на міжнародній арені, стабільність міжнародних відносин [6].

Важливою ланкою у виробленні стратегії й тактики у зовнішній політиці стає процес прийняття рішень, постановка мети й завдань. Їх підготовка пов'язана із з'ясуванням позицій та поглядів основних політичних сил країни, що пропонуються у вигляді альтернатив, їх рівень – свідчення про потенціал політичних суб'єктів. Відомо, що ефективність так званої мітингової демократії не висока. Створюючи політичний настрій, мітингова демократія не вносить його в межі народних інтересів, що реалізуються, не створює необхідного політичного механізму для реалізації політичного настрою. Важливо у політичній діяльності чітко визначити ефективність та реалістичність рішень, уникаючи так званих закличних рішень, що не є конкретно організованими, хоча можуть бути гасла, розраховані на формування необхідних політичних орієнтирів у громадській свідомості [4].

Для організації політичної діяльності з реалізації певної мети та рішень особливе значення має вибір засобів. Відомий вираз: «політика є мистецтво допустимого». Мистецтво компромісів має умовне ставлення до засобів реалізації стратегічних та тактичних рішень, тому що в політичному рішенні вибір засобів відіграє вирішальну роль, від цього залежить успіх. Тому мистецтво допустимого – це набір засобів, що відповідають стабільності обстановки, але не екстремальний варіант, коли допустиме рішення оперативно змінюється. При такому підході й політичний компроміс також має конкретний зміст, виступаючи у значенні можливого, але не завжди допустимого засобу [7].

Потрібно вміти політично маневрувати, визначити час, поле наступу і відступу, змінюючи тактику при переході від атак до оборони тощо. Політичний маневр, розрахований на пізнання можливості утримати позиції, набутий в процесі реалізації тієї чи іншої політичної акції, необхідного потенціалу для реалізації та досягнення мети. В раціонально організованій політичній діяльності маневр — постійне врахування ситуацій, що виникають, та вміння перерозподіляти політичні сили, тобто маневрувати, що характерно для дипломатичної діяльності, для тих держав, що намагаються не шляхом військових засобів, а шляхом урахування загальних обставин, консенсусу, інформаційних технологій розвиватися на міжнародній арені.

Як у зовнішньополітичній, так і внутрішньополітичній діяльності необхідно вміти наступати й відступати. Політична стратегія наступу, як правило, передбачає прийняття політичними інститутами певних рішень про наступ. Чи мале політичне навантаження виконує й політичний відступ. Вчасно відступити для того, щоб, зберігши сили, набратися нової енергії, потім піти у наступ і добитися успіху тощо [4].

Нейтралізація передбачає також перевірку можливої зміни інших політичних ресурсів, досягнення результативності політичної діяльності. Тут має значення політичний контроль. Поняття «ситуація контролюється», поширене у політичній практиці, означає локалізацію сил, що має право контролю політичної поведінки об'єкту, стабільність стану, що знаходиться в центрі уваги. Заставою ефективності політичної діяльності є організація каналів зворотного зв'язку з об'єктом політичної діяльності або зовнішнім партнером. Змістом і метою стратегії і тактики в зовнішній політиці держави є вплив на прийняття та здійснення політичних рішень у русі зовнішньополітичного процесу [6].

Говорячи про стратегію в політиці, в тому числі, в зовнішній політиці, не можна не означити питання стратегічного планування в політичній і міжнародній сферах. Так, український дослідник С. Туронко зазначає, що стратегічне планування є тим різновидом діяльності, який в найбільш повній формі розкриває її політичний аспект. Стратегія являє собою міст між «політичними» цілями вищого порядку з одного боку і тактикою або конкретним планом дій – з іншого.

Стратегічне планування сприяє вирішенню низки організаційних завдань: ясне визначення сенсу існування організації і встановлення реалістичних цілей і завдань, сумісних з цим баченням; донесення цих цілей і завдань до сторін, зацікавлених у діяльності даної організації; вироблення відчуття причетності до планових цілей і завдань з боку керівництва, персоналу, спонсорів та інших стейкхолдерів даної організації; сприяння найбільш ефективному використанню організаційних ресурсів шляхом їх фокусування на ключових пріоритетних завданнях; формування бази для вимірювання досягнутого прогресу і вироблення механізму осмисленого зміни, якщо в цьому є необхідність. Стратегічне планування починається з ідентифікації та поновлення того, що можна назвати «стратегічною філософією» організації. Йдеться про переосмислення організаційної місії, бачення, ціннісних орієнтирів [10].

Процес стратегічного планування володіє специфічною структурою, що відрізняється від базової структури планування. Його ключовими етапами, згідно Дж. Стейнера, є: формулювання місії; формулювання бачення; ідентифікація цінностей; стратегічний аналіз (внутрішній і зовнішній); планування стратегії діяльності; планування комунікації; імплементація стратегії [11, с. 53 – 80].

Українські дослідники В. Горбатенко та І. Бутовська пропонують такі основні ознаки стратегічного планування:

Багатоваріантність. Орієнтує на пошук оптимального шляху задля досягнення запланованої мети. Ефективність жодної обраної стратегії неможливо передбачити абсолютно, а лише з певною вірогідністю. Остаточна стратегія визначається лише тоді, коли реалізується в житті. Оптимальною є така пошукова стратегія, що передбачає одночасний рух у кількох паралельних напрямках і, якщо це можливо, прийняття таких рішень, які відіграють важливу роль у кількох стратегічних напрямках. Тому на цьому етапі необхідно стає гармонізація варіантів, їх узгодження на рівні, який можна визначити як метастратегічний. Тоді йтиметься про співвідношення стратегій у ціннісному аспекті, коли одна із стратегічних ліній визначається як провідна, а інші – як підпорядковані, тобто їх введення в дію залежатиме від того, як втілюватиметься в життя домінуюча стратегія.

Цілісність. Передбачає орієнтацію на кінцеву мету та взаємоузгодженість варіантів стратегій. Будь-яка стратегія повинна бути концептуально окресленою як стосовно початкових умов здійснення, так і щодо кінцевого результату. Початковий аналіз охоплює наявні ситуації, ресурси та можливості. Кінцевий аналіз передбачає ґрунтовну оцінку витрат щодо досягнення мети, тобто чи дійсно мета виправдовує засоби. Але слід зважати на той факт, що не завжди можна все прорахувати. Іноді в історичний процес втручаються такі сили, які не можуть бути помічені та враховані при розробленні стратегічних планів. Тому нерідко буває так, що наділені владою особи планують одне, а виходить щось зовсім інше, що не передбачалося. Саме тому принцип відповідності засобів і мети дає змогу деякою мірою запобігти небажаним наслідкам тих або інших дій. Тобто якщо навіть мета не буде досягнута, то можна передбачати мінімальні втрати при її досягненні.

Послідовність. Міркування щодо усвідомлення інтересів не претендують на вичерпність, але дають змогу окреслити напрями руху, в яких таке усвідомлення стає можливим і необхідним. Головною методологічною передумовою цього процесу є логіка і послідовність. Проте соціально-політичні реалії часто бувають такими, що іноді після того, як зроблено перший крок, ми вагаємося зробити наступний. Ми або зупиняємося, або намагаємося ще раз усвідомити, чи правильно все зрозуміли і зробили із самого початку. Відсутність логіки в мисленні призводить до непослідовності дій, і тоді складається ситуація, коли суб'єкт суперечить сам собі, тобто тупцює на місці. Це свідчить про особливе значення волі суб'єкта при здійсненні стратегічних намірів.

Суб'єктивне (морально-вольове) начало. Нерідко, розмірковуючи про суб'єкта стратегічного мислення, особливу увагу приділяють його розумовим, вольовим та духовним якостям. Це пов'язано з тим, що саме воля, яка є моральною величиною, дуже часто виступає рушійною силою. Проте саме ці якості зонайменше піддаються ґрунтовному науковому аналізу [1, с. 51 – 52].

Таким чином, констатуємо безпосередній зв'язок між політикою й стратегією. Сама політика має бути стратегічною діяльністю, а суб'єкт прийняття політичних (зовнішньополітичних) рішень – стратегом. Визначення концепції зовнішньополітичного розвитку та виокремлення основних національних інтересів, а також побудова їх пріоритетності є найважливішою стратегічною задачею для ефективного розвитку держави. Саме в цих напрямках яскраво виявляється значення стратегії й стратегічного планування в політичній і зовнішньополітичній сфері. Особливої ролі тут набувають стратегічні інтереси. Можна виокремити основні риси ефективної стратегії в зовнішній політиці та реалізації національних інтересів держави: обов'язкова відповідність стратегії та тактичних дій; визначення конкретного зовнішньополітичного курсу відповідно стратегічних і тактичних дій; ідеологічна підтримка зовнішньополітичної стратегії; наявність «точок контролю», тобто досягнення певних «проміжних» цілей; визначення конкретних стратегій реалізації національних інтересів; відповідність меті засобів її досягнення; стабільність політичної ситуації; раціональне зовнішньополітичне партнерство; контроль над прийняттям рішень.

Перспективами подальших досліджень є визначення конкретних стратегій й тактик у реалізації національних інтересів сучасної України, а також аналіз сучасних можливих стратегій у зовнішній політиці держави.

Бібліографічний список:

1. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування : [Навчальний посібник] / В. П. Горбатенко, І. О. Бутовська. – К. : МАУП, 2005. – 152 с.
2. Клаузевиц К. О войне. Избранное [Електронний ресурс] / Карл фон Клаузевиц; пер. с нем. А. К. Рачинского. – Режим доступу : https://royallib.com/read/klauzevits_karl/o_voyn.html#88781
3. Колпаков В. Поняття «політика» і «стратегія» у світлі проблем сьогодення [Електронний ресурс] / Віктор Колпаков // Персонал. – 2014. – № 6. – Режим доступу : <http://persona-1.pp.ua/rubrics/ekonomka-politika1/ponyattya-politika-strategya-u-svltl-problem-sogodennya>
4. Коротец И. Д. Политология: [Словарь] [Електронний ресурс] / Коротец И. Д. – Р-н-Д. : РГУ В. Н. Коновалова, 2010. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/183/>
5. Мироненко П. В. Методологічні основи політичної стратегії і тактики як системи засобів подолання політичної нестабільності [Електронний ресурс] / Петро Володимирович Мироненко // Політичні інститути та процеси. – 2016. – № 1. – С. 29 – 33. – Режим доступу : http://elibrary.ivinas.gov.ua/325/1/suspilno-politychni-protsesey_1-29-33.pdf
6. Політологічний енциклопедичний словник / [За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна]. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.

7. Політологія : навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / За наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. – 779 с.
8. Почепцов Г. Г. Стратегический анализ. Стратегический анализ для политики, бизнеса и военного дела / Георгий Георгиевич Почепцов. – К. : Дзвін, 2004 – 333 с.
9. Сунь-Цзы. Искусство войны [Електронний ресурс] / Сунь-Цзы ; пер. Н. Конрада. – Режим доступу : http://librebook.me/the_art_of_war
10. Туронок С. Г. Політичний аналіз і прогнозування [Електронний ресурс] / Станіслав Генріхович Туронок. – Режим доступу : https://stud.com.ua/43949/politologiya/politichniy_analiz_i_prognozuvannya
11. Steiner G. A. Strategic Planning [Електронний ресурс] / George A. Steiner. – NY : Simon and Schuster, 2010. – 400 с. – Режим доступу : <https://books.google.com.ua/books?id=EXoPC22vb4oC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>

DOI 10.31558/2617-0248.2018.3.7

УДК 327.7

ТИМЧАСОВА АДМІНІСТРАЦІЯ ООН ЯК ПЕРШИЙ ЕТАП ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

Стойко О. М., д. політ. н., Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Проаналізовано досвід і наслідки впровадження тимчасової адміністрації у рамках миротворчих операцій ООН. У Камбоджі основним завданням тимчасової адміністрації, створеної резолюцією РБ ООН у 1992 році, було проведення виборів, за результатом яких відбулася зміна державного ладу країни та припинено тривалу громадянську війну.

У Хорватії запровадження тимчасової адміністрації в 1995 році було передбачено мирною угодою між урядом та представниками сербів, які брали участь у створенні самопроголошеної Республіки Сербська Країна, для контролю за процесом демілітаризації та реалізації плану з мирної реінтеграції регіону. Миротворча місія була успішно завершена в 1998 році без зміни державних кордонів.

Фактичне звільнення території Косово від армії Югославії у результаті військової операції НАТО в 1999 році дало змогу РБ ООН прийняти резолюцію про тимчасову адміністрацію, що мала забезпечити безпеку, стабільність, дотримання прав людини та сприяти формуванню основних інститутів держави. Після проголошення незалежності у 2008 році мандат миротворчої місії було змінено, однак територія і надалі залишається потенційним джерелом нестабільності у регіоні.

Створена в 1999 році тимчасова адміністрація у Східному Тиморі спряла реалізації результатів референдуму, на якому більшість мешканців проголосувала за відділення від Індонезії. Виникнення нової держави у 2002 році зумовило зміни у мандаті миротворчої місії, яка у різних формах тривала до 2012 року.

Спільними для останніх трьох випадків є наявність цивільної (адміністративної) та військової (силової) складових у миротворчій операції ООН. Встановлено, що діяльність такого органу на території окремих регіонів країни, що не контролюються урядом, неминуче призводить до створення нових держав та втрати територіальної цілісності, що не відповідає інтересам України при врегулюванні конфлікту на Донбасі.

Ключові слова: тимчасова адміністрація, миротворча операція, територіальна цілісність, право народів на самовизначення.

Stoyko O. M. UN transitional administration as the first stage of state building

The experience and implications of the introduction of the transitional administration within the framework of UN peacekeeping operations have been analyzed. In Cambodia, the main task of the transitional administration, established by the UN Security Council resolution in 1992, was the holding of election, which resulted in a change in the state structure and the end of a long civil war.

In Croatia, the introduction of the transitional administration in 1995 was foreseen by a peace agreement between the government and representatives of the Serbs who participated in the creation of the self-proclaimed Republic of Serbian Krajina, to monitor the process of demilitarization and to implement the plan for the peaceful reintegration of the region. The peacekeeping mission was successfully completed in 1998 without changing the state borders.

The actual liberation of Kosovo's territory from the Yugoslav Army as a result of NATO's military operation in 1999 allowed the UN Security Council to adopt a resolution on a transitional administration that was supposed to ensure security, stability, human rights and promote the formation of the main institutions of the state. After the declaration of independence in 2008, the mandate of the peacekeeping mission has been changed, but the territory remains a potential source of instability in the region.

Established in 1999, the transitional administration in East Timor contributed to the implementation of the results of the referendum, in which the majority of the residents voted for separation from Indonesia. The emergence of a new state in 2002 led to changes in the mandate of a peacekeeping mission, which lasted until 2012 in various forms.

Common for the last three cases is the presence of civil (administrative) and military (force) components in the UN peacekeeping operation. It is established that the activity of such an authority in the territory of certain regions of the country, which is not controlled by the government, inevitably leads to the creation of new states and the loss of territorial integrity, which is not in the interests of Ukraine in resolving the conflict in Donbass.

Key words: transitional administration, peacekeeping operation, territorial integrity, right of peoples to self-determination.

У вересні 2018 року у зв'язку з можливістю введення миротворчої місії ООН для врегулювання ситуації на Донбасі пролунала думка про необхідність її доповнення не лише військовим компонентом, а й міжнародною (тимчасовою) адміністрацією. Однак, навіть без урахування проблем, зумовлених легалізацією такого управлінського органу в законодавстві України, тимчасова адміністрація, особливо якщо вона запроваджена в окремих районах, як свідчить досвід інших країн, призводить радше до відділення конфліктних регіонів, дезінтеграції ніж до відновлення територіальної цілісності держави. Метою статті є аналіз діяльності тимчасових адміністрацій під егідою ООН та визначення доцільності застосування такого інструменту миротворчості в Україні.

Перший випадок введення ООН тимчасової адміністрації (ТА) датується 1992 роком, коли Рада Безпеки та уряд Камбоджі домовилися про створення такого органу для реалізації Паризьких мирних угод 1991 року, які завершили тривалий збройний конфлікт між пров'єтнамськи налаштованим урядом країни та представниками політичної опозиції. Основними її завданнями було відновлення миру і формування нового керівництва країною шляхом проведення вільних і чесних виборів, прийняття нової конституції. До формування демократично обраних органів державної влади ТА ООН здійснювала нагляд за всіма аспектами державного управління, включаючи зовнішню політику, національну оборону, фінанси тощо. Завдяки такому посередництву у 1993 році було відновлено Королівство Камбоджа, яке було визнано ООН.

У 1995 році ООН вдалася до подібного експерименту в **Хорватії**, результатом чого стало відновлення територіальної цілісності країни та зміцнення її суверенітету над своєю територією. Однак дві останніх тимчасових адміністрацій, започатковані в 1999 році у Косово та Східному Тиморі призвели до виникнення нових держав на політичній карті світу. Вихідні умови у цих трьох країнах є досить схожими до ситуації в Україні – втрата урядом контролю над частиною території держави, тому потребують детальнішого вивчення.

Хорватії у травні та серпні 1995 року вдалося провести успішні військові операції – «Блискавка» і «Буря», в ході якої збройним силам країни та поліції вдалося відвоювати більшість території країни, що ввійшла до складу самопроголошеної Республіки Сербська Країна (1991–1995). Долю решти частини невизнаної республіки вздовж Дунаю – Східної Славонії, Бараня, Західного Срема – вирішила Ердутська угода, що в документах ООН проходить як Основна угода, підписана 12 листопада 1995 року представниками Хорватії та місцевою сербською владою. Вона містила 14 пунктів, що передбачали у тому числі: 1) звернення до РБ ООН з проханням створити тимчасову адміністрацію (ТА), що здійснюватиме управління регіоном у перехідний період в інтересах всіх осіб, які проживають в регіоні, або тих, хто до нього повертається; 2) прохання до РБ ООН розгорнути на цей період міжнародні сили для підтримки миру і безпеки в регіоні або ж іншим способом сприяти реалізації угоди; 3) організацію і проведення ТА виборів до всіх місцевих органів управління, включаючи муніципальні, районні та окружні, а також забезпечення сербській громаді права призначити об'єднану раду муніципалітетів.

На виконання положень мирної угоди Радбез прийняв рішення про Тимчасову адміністрацію ООН для Східної Славонії, Бараня та Західного Срема (ТАООНСС, United Nations Transitional authority in Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium, UNTAES) [5]. Місія розпочалася 15 січня 1996 року, а до її завдань входило стеження за демілітаризацією цих районів та забезпечення мирної реінтеграції території до складу Хорватії. Через рік мандат було продовжено ще на один рік і ТА припинила свою діяльність 15 січня 1998 року, однак група підтримки зі 180 співробітників цивільної поліції ООН залишилася для стеження за діяльністю хорватської поліції та контролем повернення біженців.

Військовий компонент на початковому етапі налічував не більше 500 осіб, до обов'язків яких входило: здійснювати спостереження за демілітаризацією, що проводиться сторонами учасниками Основної угоди, відповідно до графіка і процедур; стежити за добровільним і безпечним поверненням біженців і переміщених осіб в початкові місця їх проживання.

Цивільна складова орієнтувалася на вирішення таких завдань: створити у найкоротші терміни тимчасові поліцейські сили, визначити їх структуру та чисельність, розробити програми навчання і контроль за її здійсненням і нагляд за поведінкою з правопорушниками й пенітенціарною системою; виконувати завдання, пов'язані з цивільною адміністрацією; організовувати вибори, надавати сприяння в їх проведенні й посвідчувати дійсність результатів виборів тощо.

Місія також здійснювала контроль за виконанням сторонами їх зобов'язань, передбачених в Основній угоді, щодо дотримання найвищих стандартів прав людини й основних свобод, сприяла формуванню атмосфери довіри між усіма місцевими жителями незалежно від їх етнічної приналежності, стежила за розмінуванням території в межах району та здійснювала активну діяльність у зв'язках з громадськістю. При цьому держави-члени, самостійно

чи за допомогою регіональних організацій чи угод, на прохання ТАООНСС могли вживати необхідних заходів, у тому числі й авіаційну підтримку, для захисту місії і сприяти, за необхідності, її виводу.

1 травня 1997 року президент Хорватії Ф. Туджман оголосив про створення Державної комісії зі встановлення конституційно-правового порядку Республіки Хорватії у придунайському районі, що перебував під управлінням ТАООНСС, яку очолив міністр розвитку та реконструкції. Державна комісія співпрацювала з ТАООНСС для координації та нагляду за діяльністю всіх управлінських органів (повітів та міст), яка стосувалася мирної реінтеграції Східної Славонії, Бараня та Західного Срему в Хорватію. У нових муніципалітетах була переглянута організаційна структура з акцентуванням уваги на поверненні та правах людини, щоб контролювати виконання Основної угоди та інших гарантій та зобов'язань Хорватії.

При цьому станом на вересень 1997 року ООН була незадоволена тим, як Хорватія виконує свої зобов'язання і висловлювала побоювання щодо можливості передачі виконавчої влади в регіоні після завершення мандату [1]. РБ закликала уряд країни негайно ліквідувати усі адміністративні та правові перешкоди для двостороннього повернення переміщених осіб та біженців; забезпечити безпеку, соціальні та економічні можливості, включаючи право власності для усіх осіб, які повернулися; запобігти залякуванню поверненців та створити ефективні органи місцевого самоврядування. РБ вимагала від Хорватії забезпечити регулярні виплати пенсій та соціальної допомоги; забезпечити подальшу економічну інтеграцію; припинити нападки на етнічні групи у ЗМІ; повною мірою виконати закон про амністію та співпрацювати з Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії.

Представники ООН також констатували диспропорцію у представництві сербів у судових органах, зокрема на керівних посадах. Миротворці також констатували відсутність в уряді Хорватії єдиної економічної політики, орієнтованої на інтеграцію регіону. Уряд країни не вжив жодних заходів для розгортання загальнонаціональної програми національного примирення згідно з положеннями резолюції Радбезу. Незадовільним визнано і виконання Хорватією закону про амністію, хоча уряд і заявив, що більше не веде списку військових злочинців. Водночас і представники сербської меншини не повною мірою користувалися наданими їм правами, а у деяких сферах навіть гальмували процеси реінтеграції.

Місія завершила свою роботу в січні 1998 році згідно з резолюцією Радбезу [2]. Особливістю тимчасової адміністрації у Хорватії було те, що їй вдалося зберегти територіальну цілісність держави, оскільки обидві конфліктуючі сторони погодилися на таке втручання ООН.

У **Косово** події розгорталися за принципово іншим сценарієм. У лютому 1998 року Армія визволення Косово, що складалася з етнічних албанців, розпочала збройне протистояння з югославською поліцією та армією з метою отримання незалежності. У відповідь уряд Югославії почав репресії проти мирного населення регіону, що спровокувало гуманітарну катастрофу та бомбардування території Югославії авіацією НАТО 24 березня – 10 червня 1999 року. У результаті війська Югославії залишили територію краю, який перейшов під контроль сил НАТО.

Рада Безпеки виявилася неспроможною запобігти численним людським жертвам, оскільки Російська Федерація як постійний член Ради блокувала будь-які спроби прийняти резолюцію, яка б вимагала від Югославії припинити етнічні чистки та вивести збройні сили з території Косово. Лише після фактичного звільнення території Косово від армії Югославії Рада Безпеки в своїй резолюції 1244 від 10 червня 1999 року [4] уповноважила Генерального секретаря заснувати міжнародну цивільну присутність – Місію Організації Об'єднаних Націй у справах тимчасової адміністрації в Косово (МООНТАК, United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, UNMIK) – з метою створення тимчасової адміністрації для Косово, під керуванням якої населення Косово зможе користуватися істотною автономією. Її завдання було безпрецедентним за складністю і масштабами: Рада безпеки наділила МООНТАК повноваженнями щодо території та населення Косово, в тому числі всіма законодавчими та виконавчими повноваженнями і повноваженнями з управління судовою системою.

Першочергові завдання місії полягали у сприянні забезпеченню безпеки, стабільності та поваги прав людини в Косово і в регіоні. МООНТАК також підтримувала конструктивну взаємодію з Приштиною і Белградом, усіма громадами в Косово і регіональними і міжнародними суб'єктами.

Місію очолював Спецпредставник Генсека, який призначається Генсеком у консультаціях з Радбезом. Він уповноважений здійснювати загальне управління місією. Координувати діяльність усіх установ ООН та інших організацій, що діють у складі МООНТАК. До компонентів місії (відповідальна організація) входили такі питання як: 1) тимчасова цивільна адміністрація (ООН); 2) гуманітарні питання (Управління Верховного комісара ООН у справах біженців); 3) інституційний розвиток (ОБСЄ); 4) відновлення (Євросоюз).

Тимчасова цивільна адміністрація складалася з трьох підрозділів: Комісара поліції, Відділу з цивільних питань і Відділу з судових питань. Персонал Комісара поліції включав: 1) відділ міжнародної цивільної поліції за наглядом за діяльністю громадянської поліції та створення косовських поліцейських сил і здійснення керівництва ними; 2) відділ спеціальної поліції для забезпечення підтримки порядку і виконання інших спеціальних поліцейських функцій; 3) відділ міжнародної прикордонної поліції. Відділ з цивільних питань здійснював нагляд і, за необхідності, виконував низку цивільних функцій у таких сферах як державна служба, економічні та бюджетні питання, а також підтримка відновленню і надання соціальних послуг на перших етапах, таких як охорона здоров'я, освіта, житлово-комунальна сфера, транспорт і зв'язок.

Згодом було створено перехідну раду Косово (ПРК), що збиралася щотижня під керівництвом Спецпредставника. Вона об'єднала усі основні політичні партії та етнічні групи, завдяки чому мешканці Косово могли безпосередньо впливати на процес прийняття МООНТАК рішень і сприяти досягненню згоди з широкого кола питань, пов'язаних з цивільною адміністрацією, організаційною будовою та наданням основних послуг.

МООНТАК одночасно вирішувала два складних завдання: вести підготовку до здійснення тимчасової адміністрації та вживати надзвичайних заходів щодо відновлення системи надання основних послуг.

25 липня 1999 року Спеціальний представник Генсека ООН Б. Кушнер прийняв перше розпорядження «Про органи тимчасової адміністрації у Косово», у якому зазначалося, що усі законодавчі й виконавчі функції щодо Косово, включаючи функції здійснення правосуддя, покладаються на МООНТАК і здійснюються Спецпредставником. Він міг призначити та звільнити будь-яку особу для виконання функцій у складі цивільної адміністрації. Наступне розпорядження стосувалося запобігання доступу окремих осіб та їх видалення з метою забезпечення громадського спокою та порядку. Третім кроком стало створення митної та інших суміжних служб у Косово. Пізніше з'явилися розпорядження про: валюту; створення суду останньої інстанції ad hoc та прокуратури ad hoc; структуру і управління справами судової системи і прокурорської служби.

17 лютого 2008 року Асамблея Косово проголосувала за незалежність країни, яку визнали близько 60% країн світу. Україна, Греція, Іспанія, Кіпр, Румунія і Словаччина утрималися від визнання. Тобто, у даному випадку хоча миротворча місія ООН та спроба державного будівництва виявилася успішною, однак має неоднозначні наслідки для системи міжнародних відносин.

У 1999 році у **Східному Тиморі**, що входив до складу Індонезії, був проведений референдум за сприяння політичної місії ООН в регіоні (червень-жовтень 1999 року), на якому понад 78% підтримало рішення про незалежність, що зумовило черговий виток насильства та введення миротворчого контингенту та тимчасової адміністрації для сприяння формуванню нової держави.

Резолюція РБ [3] від 25 жовтня 1999 року заклала основи для Тимчасової адміністрації ООН в Східному Тиморі (ТАООНСТ, United Nations Transitional Administration in East Timor, UNTAET), яка мала нести спільну відповідальність за адміністративне управління в Східному Тиморі. Для цього їй наділено всіма законодавчими та виконавчими повноваженнями, включаючи здійснення правосуддя. Мандат ТА складався з: 1) забезпечення безпеки і підтримання правопорядку на всій території Східного Тимору; 2) створення ефективної адміністрації; 3) надання допомоги у розвитку цивільних і соціальних служб; 4) забезпечення координації та надання гуманітарної допомоги та допомозі в цілях відновлення і розвитку; 5) надання підтримки у створенні можливостей для самоврядування; 6) надання сприяння в створенні умов для сталого розвитку.

Основні компоненти ТАООНСТ: а) компонент управління і державної адміністрації, що включав міжнародний поліцейський елемент чисельністю до 1640 осіб; б) компонент гуманітарної допомоги та відновлення після надзвичайних ситуацій; в) військовий компонент чисельністю до 8950 військовослужбовців і до 200 військових спостерігачів.

Тимчасовим адміністратором був Спецпредставник, який відповідав за усі аспекти роботи ООН у Східному Тиморі і мав повноваження приймати нові, змінювати або скасовувати чинні закони або ж припиняти їх дію.

Резолюція поклала відповідальність на уряд Індонезії за прийняття негайних і ефективних заходів щодо забезпечення безпечного повернення біженців із Західного Тимору і інших районів Індонезії в Східний Тимор, за безпеку біженців і цивільний і гуманітарний характер таборів і поселень біженців, зокрема шляхом припинення там насильницької діяльності воєнізованих угруповань.

Також було створено Цільовий фонд, кошти якого використовувалися на відновлення основної інфраструктури, включаючи створення базових установ, функціонування державних служб і підприємств комунального господарства, і на видачу заробітної плати місцевим цивільним службовцям. Мандат місії отримала одразу на рік – до 31 січня 2001 року, а пізніше була продовжена до травня 2002 року.

Східний Тимор отримав незалежність 20 травня 2002 року, що ознаменувало закінчення трирічного процесу переходу до незалежності під керівництвом ООН. На той день Радбез запровадив нову місію з підтримки Східного Тимору – МООНПСТ (United Nations Mission of Support in East Timor (UNMISSET)), щоб надати допомогу країні до повної передачі усіх функцій новому уряду. Цей мандат був успішно завершений 20 травня 2005 року.

Отже, у випадку Камбоджі тимчасова адміністрація діяла на території усієї країни і допомогла припинити громадянську війну, зберігши державні кордони незмінними. У Хорватії учасники конфлікту самі домовилися про необхідність участі третьої сторони в особі ООН для остаточної реінтеграції регіону, що уже перебував під контролем хорватських збройних сил, а резолюція Радбезу лише заклала правову основу для відновлення територіальної цілісності держави. З огляду на відсутність прогресу в реалізації Мінських угод, повну залежність керівництва самопроголошених республік на Донбасі від позиції Російської Федерації, введення тимчасової адміністрації за хорватським сценарієм в Україні неможливе. У випадку Косова та Східного Тимору міжнародна спільнота поставила право народів на самовизначення вище принципу територіальної цілісності держави, а тимчасові адміністрації, створені резолюціями РБ ООН, стали першим кроком на шляху формування нових держав. Їх виникнення лише до певної міри дало змогу вирішити проблеми, що лежали в основі збройного протистояння, оскільки і до сьогодні у них фіксуються спорадичні спалахи насильства. Іншими словами, одностороннє (без згоди усіх учасників конфлікту) введення тимчасової адміністрації у регіонах, що не контролюються урядом, неминуче веде до втрати території та формування нових держав, що не відповідає інтересам України при врегулюванні конфлікту на Донбасі.

Бібліографічний список:

1. Report of the Secretary-General on the United Nations transitional administration for Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?Open&DS=S/1997/767&Lang=E>.
2. Resolution 1145 (1997) Adopted by the Security Council at its 3843rd meeting. on 19 December 1997 S/RES/1145 (1997). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://undocs.org/en/S/RES/1145\(1997\)](http://undocs.org/en/S/RES/1145(1997)).
3. Resolution 1272 (1999) Adopted by the Security Council at its 4057th meeting, on 25 October 1999. S/RES/1272 (1999). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://undocs.org/en/S/RES/1272\(1999\)](http://undocs.org/en/S/RES/1272(1999)).

4. Security Council, 54th year: 4011th meeting, Thursday, 10 June 1999, New York, S/PV.4011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?Open&DS=S/PV.4011&Lang=E>.
5. United Nations Transitional authority in Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://peacekeeping.un.org/ru/mission/past/untaes.htm>.

DOI 10.31558/2617-0248.2018.3.8

УДК 327.5 (73+540.1)

ІМІГРАЦІЯ В ПОРТУГАЛІЮ В ХХІ СТОЛІТТІ

**Худолій А. О., д. політ. н., професор, професор кафедри міжнародних відносин
Національного університету «Острозька академія» (Україна)**

У статті автор здійснив огляд міграційних процесів у Європі на початку ХХІ століття. Європейський Союз, як в цілому, так і кожна країна-член ЄС, опинилися в складному становищі, майже на межі своїх можливостей в плані прийому та розміщення мігрантів. За останні роки ХХІ століття цей процес призвів не лише до нових проблем, але й загострив існуючі протиріччя, що виникли серед країн-членів Дублінської угоди в сфері розподілу переселенців з гарячих точок планети.

Здійснено спробу проаналізувати міграційні процеси в Португальській Республіці на початку ХХІ століття. Міграція є досить складним і неоднозначним явищем, яке слід розглядати в кількох площинах: економічній, політичній, соціальній тощо. Серед кількох груп мігрантів домінуючими є бразильці та українці. Окрім вимушених мігрантів, Португалія, значною мірою, приваблює трудових мігрантів. Домінуючими країнами-постачальними іммігрантів та, відповідно, робочої сили виступають Бразилія, Республіка Кабо-Верде та Україна. Слід зазначити, що в Португалії нараховують 412 тисяч іммігрантів, серед яких більше 100 тисяч бразильців і 42 тисячі українців. Щодо Бразилії, то міграція з цієї країни коріниться в історичних відносинах та двосторонніх зв'язках. З українцями ситуація інша, оскільки міграція до Португалії з України зумовлена економічними, політичними та соціальними чинниками.

У даній статті увага автора прикута до особливостей імміграції бразильців та українців до Португалії упродовж останніх п'ятнадцяти років. Виявлено та описано причини міграції двох найбільших груп іммігрантів. Виокремлено етапи імміграції в Португалію, починаючи з кінця ХХ століття. Автор виявив та описав типові проблеми іммігрантів, незалежно від етнічної приналежності. Окреслено перспективи українських іммігрантів у Португалії з урахуванням внутрішніх і зовнішніх чинників.

Ключові слова: міграція, імміграція, Португалія, ЄС, українські іммігранти, бразильські іммігранти.

Khudoliy A.O. Immigration to Portugal in the 21st Century.

The author made an observation of migration processes in Europe in the beginning of the 21st century. The European Union, in general and every state-member, in particular, is in dire straits, almost beyond their limits in terms of reception and deployment of migrants. Over the last years of the 21st century this process led not only to new problems, but also to certain contradictions among countries-members of the Dublin Regulation in the sphere of redistribution of migrants and asylum seekers from hot spots of the world.

The author of the article has made attempts to analyze migration processes in the Portuguese Republic in the beginning of the 21st century. Migration is rather complex and not trivial phenomenon which should be analyzed from different angles: economic, political, social etc. Among a few groups of migrants in Portugal the dominant ones are Brazilians and Ukrainians. Among forced migrants, Portugal attracts attention of labor immigrants. Among the dominant countries-sources of labor migrants are Brazil, the Republic of Cape Verde and Ukraine. It should be noted that, among 412 thousand immigrants living in Portugal, there are more than 100 thousand of Brazilians and 42 thousand of Ukrainians. Regarding Brazil, migration from this country is explained by historic development of the country and bilateral relations. With Ukrainians the situation is absolutely different, because migration to Portugal from Ukraine is due to economic, political and social factors. The article deals with characteristic features of immigration processes of Brazilians and Ukrainians in the Portuguese Republic in the last fifteen years of the twenty first century. The reasons for migration of the two most numerous groups of immigrants in Portugal are analyzed. Stages of migration to the Portuguese Republic since the end of the 20th century are identified and described. The author highlighted typical problems of immigrants despite the ethnic identification. Analysis of migration processes in Europe in the beginning of the twenty first century is being done. Perspectives of Ukrainian immigrants in Portugal along with inner and outer factors are depicted.

Key words: migration, immigration, Portugal, the EU, Ukrainian immigrants, Brazilian immigrants.

Вступ. Міграційні процеси, які спостерігаються в останнє десятиліття ХХІ століття спричинили значні зміни в багатьох сферах життя низки країн світу, як тих, з яких емігрують, так і тих, в які іммігрують. На жаль масштаби міграції збільшуються.

© Худолій А. О., 2018

Міграція є досить складним і не однозначним явищем, яке слід розглядати в кількох площинах: економічній, політичній, соціальній тощо. Відбувається перерозподіл міграційних потоків, з'являються нові центри міграції. За даними ООН, кількість міжнародних мігрантів у 2010 році досягла 214 млн. осіб, що на 58 млн. більше ніж в кінці XX століття. В основні міграційні потоки увійшла обмежена кількість держав. В 10 країнах з найбільшою кількістю мігрантів зосереджено приблизно 52% їхньої кількості. В США знаходиться 21% або 45,8 млн. осіб, в РФ – 11,3 млн., в Саудівській Аравії – 7,3 млн., в Канаді – 7,2 млн., у Франції – 6,7 млн., у Великобританії – 6,5 млн., Іспанії – 6,4 млн., Індії – 5,4 млн., в Україні – 5,3 млн. осіб [3].

За прогнозами міграційного департаменту ООН, до 2050 року кількість мігрантів у світі зросте до 405 млн. Такі дані охоплюють всі чинники міграції, від трудової до політичної, включно з біженцями. Найбільшими міграційними коридорами в світі стали Мексика – США з 13 млн. мігрантів, Росія – Україна з 3,5 млн. мігрантів, Україна – Росія з 2,9 млн., Казахстан – Росія з 2,5 млн. та Таджикистан – Росія з 2 млн., переважно трудових мігрантів.

Європейський Союз, як в цілому, так і кожна країна-член ЄС, опинилися в складному становищі, майже на межі своїх можливостей в плані прийому та розміщення мігрантів. В останні роки XXI століття цей процес призвів не лише до нових проблем, але й загострив існуючі протиріччя, що виникли серед країн-членів Дублінської угоди в сфері розподілу переселенців з гарячих точок планети. Дублінська угода № 604 2013 року передбачає діяльність низки країн членів ЄС, які несуть як відповідальність за розгляд прохання про притулок мігрантам, так подальшу їхню інтеграцію [18].

Привертають увагу Лузофонські країни, які, на превеликий жаль, залишаються поза увагою політологів, за незначним винятком. Під Лузофонією традиційно розуміють португаломовне населення планети: Бразилії, Португалії, Анголи, Мозамбіку, Східного Тимору тощо. Співдружність португальських країн утворилась в липні 1996 року й об'єднала країни, в яких португальська мова стала офіційною державною мовою. Це – Португалія та її колишні колонії: Ангола, Бразилія, Гвінея-Бісау, Кабо-Верде, Мозамбік, Сан-Томе і Принсіпі. В 2002 році, після проголошення незалежності, до Співдружності приєднався Східний Тимор. Крім того, в організацію, на правах спостерігачів, входять Екваторіальна Гвінея, Маврикій і Макао. Загальна кількість населення – 220 млн., з яких в Бразилії проживає близько 190 млн. Поза сумнівом, міграційні процеси серед країн Співдружності значною мірою впливали і впливають на перебіг політичних, економічних і соціальних подій, спричиняючи тривалі наслідки, які важливо передбачати і, відповідно, прогнозувати як політичні, так і економічні кроки у відповідь, тобто належним чином реагувати.

Вагоме місце серед Лузофонських країн, посідає Португальська Республіка. На превеликий жаль, серед вітчизняних політологів, питання міграції в Португалію майже не розглядається, що стало підставою для цієї статті. По-друге, міграція в Португалію не популярна серед жителів пострадянського простору, не дивлячись на те, що за показниками життя, вона значною мірою випереджає країни Східної Європи [1]. До того ж, Португалія є повноправним членом ЄС.

Постановка проблеми. В сьогоднішньому світі, що зазнає впливу глобалізації, спостерігаємо міграційні процеси, що за останнє десятиліття XXI століття значно посилились і процес не припиняється. Явище міграції має низку причин, серед яких воєнні конфлікти, низький рівень життя, політична чи економічна нестабільність, природні катаклізми тощо. Іншими словами, підставами для міграції є політичні, економічні, національні, расові, конфесійні та інші чинники. В ході формування нового світового порядку, динаміки перебігу політичних, економічних, соціальних і культурних трансформацій, актуальним є дослідження впливу міграції на життя не лише політичних і економічних об'єднань, на кшталт, ЄС, але й окремих країн таких як Португальська Республіка.

У даній статті нас цікавлять імміграційні процеси та їхні наслідки в Португальській Республіці, яка є повноправним членом Європейського Союзу.

Метою даної статті є аналіз причин імміграції в Португальську Республіку в XXI столітті.

Актуальним є аналіз імміграції в Португалії як частини міграційного процесу в ЄС у XXI столітті.

Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- Описати особливості імміграції в Португалії упродовж 2000-2018 рр.;
- Виявити та описати етапи імміграційного процесу в країні;
- Виокремити причини імміграції в Португалію.

Аналіз останніх досліджень. Серед досліджень, присвячених міграції в Португалію переважають статті західних дослідників. С. Ройо у статті «Досвід португальської міграції» описав історичні передумови міграції із країни та в країну, особливо акцентуючи увагу на процесах в XX столітті [див. 24].

Ж. Пехото, в колективній монографії «Нова міграція в Португалії», розглянув імміграцію в Португалію з точки зору ринку робочої сили, особливостей працевлаштування та кваліфікації працівників [22]. Б. Паділла та Ж. Пехото у статті «Імміграція в Південну Європу з країн Латинської Америки» здійснили аналіз причин імміграції, історичних передумов та стану міграційних процесів в Португалії. На жаль, їхній аналіз обмежується 2006 роком [21].

Е. Колле, в науковому доробку під назвою «Імміграційна інтеграція в Європі», здійснила досить детальний аналіз економічних показників імміграції в країни члени ЄС, включно з Португалією [7]. Водночас, слід зауважити, що особливості імміграції в Португалію висвітлено досить поверхнево, хоча й можливо, що мета доробку була інша.

На протипагу вище згаданим дослідникам, Д. Джастіно, виявив та описав чинники, що спричинили еміграцію з Португалії [13]. Виявлено внутрішні та зовнішні фактори, що спричинили еміграцію, ідентифіковано пріоритетні країни для португальців, які виїхали та деталізовано економічний та соціальний стан португальців у країнах членах Європейського Союзу. Слід віддати належне автору, який досить детально вивчив питання еміграції з

Португальської Республіки, проте обмежився хронологічними межами 2014 року, хоча праця була опублікована в 2016 році.

Португальським дослідникам – М. Абрентесу, Дж. Азеведо, А. М. Бельчор та М. Лісі – вдалося поєднати питання еміграції та діяльності політичних партій. Такий підхід до вивчення питання міграційних процесів у країні є досить ефективним, оскільки дає змогу відповісти на питання – яку ж власне роль відіграють емігранти у політичному житті країни [5]. Результати їхнього дослідження свідчать про те, що політичні партії намагаються використати емігрантів задля власної вигоди. Науковці стверджують, що зовнішні емігранти можуть не лише обирати представників до національного парламенту через виборчі дільниці, але й весь виборчий період можна прослідкувати і проаналізувати з урахуванням діяльності політичних партій, спрямовану, не в останню чергу, на емігрантів, інтерв'ю членів парламенту та громадських активістів. Дослідники спробували відстежити зв'язок між діяльністю політичних партій Португалії та емігрантами, питання яких було передбачено партійними програмами та які, власне є суттєвим інструментом у передвиборчій політичній боротьбі.

М. Фонсека, С. Перейра та А. Естевес аналізують імміграційні особливості в Португалію з точки зору аналізу домінуючих груп іммігрантів, серед яких друге місце, серед іноземних спільнот, обіймають українці. Важливе місце у статті відведено аналізу механізму допомоги емігрантам та ролі соціальних мереж у підтримці новоприбулих до країни [10]. Водночас зазначається, що криза 2008 року стала перепорою на шляху іммігрантів. Дослідження базується на 306 інтерв'ю українських іммігрантів в Португалії, на основі яких виявилось, що упродовж 2011-2012 років імміграція українців до Португалії спадає [11]. Однією з причини стало погіршення економічних можливостей в країні і ці дані швидко поширюються як в межах республіки, так і в Україні. На жаль, аналіз обмежується 2011-2012 роками, і звісно, не відображає ситуації сьогодення.

Основна частина. В 2015 році кордони ЄС перетнуло більше одного мільйона мігрантів, що стало причиною кризи низки країн ЄС, які не були нездатні справитися з потоком біженців. За інформацією управління Верховного комісара ООН у справах біженців, значна кількість таких людей це так звані особи, які потребують захисту та допомоги. Передусім, це вимушені емігранти, що полишили регіони, що вирізняються особливо нестабільною політичною обстановкою, включно з Афганістаном, Сирією, де триває громадянська війна, та Еритрея, країна з жорстким диктаторським режимом.

Згідно зі статистичними даними, в 2014 році, в Португалію було подано 445 прохань надати притулок [див. 4]. У порівнянні з рештою європейських країн, це незначний відсоток. В 2014 році надійшло 5 прохань надати притулок від біженців із Сирії (0 % позитивних відповідей), 130 прохань надати притулок біженцям з інших країн (23% позитивних відповідей, що складає 30 задоволених прохань) та 10 прохань про притулок з Пакистану (50 % позитивних відповідей, тобто 5 задоволених прохань) [8]. Країни члени ЄС визначилися з квотами, зокрема Португальська Республіка погодилася прийняти 3051 біженця, що є досить високим показником, враховуючи той факт, що за територією та фінансовими можливостями вона поступається провідним країнам ЄС, хоча б тим же Німеччині, Франції тощо [2].

В 2015 році, в середньому, по Європейському Союзу подано 255 заявок на статус біженця на 100 тисяч місцевого населення. Водночас, в Португалію, на статус біженця, було подано 8 заявок на 100 тисяч жителів [2].

Окрім вимушених мігрантів, Португалія, значною мірою, приваблює трудових мігрантів. Домінуючими країнами-постачальними іммігрантів та, відповідно, робочої сили виступають Бразилія, Республіка Кабо-Верде та Україна. Слід зазначити, що в Португалії нараховують 412 тисяч іммігрантів, серед яких 100 тисяч бразильців і 42 тисячі українців.

Щодо Бразилії, то міграція з цієї країни кориниться в історичних відносинах та двосторонніх зв'язках. Міграція з Бразилії до Португалії була незначною до 1980-х років. Перша міграційна хвиля охоплює період з 1980 по 1997/8 роки і складалася переважно з кваліфікованих працівників, які тікали від диктатури та економічних проблем [28, с. 5-6; 30, с. 209]. Ті кваліфіковані працівники були у привілейованому становищі в португальському суспільстві, оскільки їхнє становище було подібне до становища решти європейців, які проживали в Республіці [19, с. 3-7; 20, с. 54]. Мігрантами першої хвилі були представники вищих класів бразильського суспільства, які легко інтегрувалися в економічну та соціальну структури Португалії. Перша хвиля міграції суттєво відрізнялася від другої, представники якої, як основа міграційної мережі, були не лише набагато біднішими, але й мали гірші професійні навички, що призвело до їхньої суттєвої залежності від міграційної мережі, створеної найпершими мігрантами другої хвилі [9, с. 113]. Друга хвиля міграції була значно інтенсивніша за першу. Представники другої хвилі попали до Португалії по туристичній візі, однак, коли термін дії візи закінчився, вони стали нелегалами. Тому, навіть сьогодні, важко визначити точну кількість мігрантів з Бразилії, однак, безперечним залишається той факт, що їхня кількість значно більша від офіційних даних. Дискусійним залишається питання третьої хвилі, оскільки науковці дотримуються різних позицій щодо цього питання – дехто вважає, що період від 2007 по сьогодні – це період третьої хвилі міграції з Бразилії до Португалії, в той час, як інші – що цей період є продовженням другої хвилі міграції. Єдиною відмінністю (якщо все таки вважати, що йдеться про третю хвилю) між другою та третьою хвилями міграції – це фемінізація міграційного процесу, тобто, йдеться про те, що значно зросла кількість жінок у порівнянні з чоловіками, які шукають кращого життя в Португальській Республіці [12, с. 129-130]. В 1990-му році в Португалії було офіційно зареєстровано 15 тисяч бразильських мігрантів. В 1998 році їхня кількість зросла до 20 тисяч, а в 2008 спостерігається кількісний стрибок в межах 115 тисяч, а в 2010 році - 120 тисяч мігрантів [9, с. 111]. Бразильські мігранти є майже в кожній країні Європи, проте багато хто з них обирають Португалію, зважаючи на існування соціальної мережі, що підтримує мігрантів [20, с. 49-50]. Такі мережі формують сім'ї та друзі, як в Бразилії, так і в Португалії. Більшість мігрантів мають знайомих в Португалії ще перед виїздом з країни. Іншими словами, переважаючи кількість мігрантів підтримують неформальні соціальні мережі [9, с. 115; 20, с. 6; 31, с. 14].

Це припущення знаходить своє підтвердження в тому, що бразильські мігранти є вихідцями з чотирьох районів країни та оселяються в трьох основних районах Португалії [12, с. 122; 26, с. 108]. Імігранти, які нелегально працюють в країні, навіть коли з'являються умови легалізувати свій статус не роблять цього і стають заручниками роботодавців, що, часто призводить до зловживань та знущань над мігрантами. Імігранти не легалізуються, оскільки переконані, що міграційна мережа допоможе їм у вирішенні низки питань, чи то йдеться про працевлаштування, житло тощо. Вибір на користь нелегального статусу ґрунтується на двох підставах: 1) спрощена процедура пошуку роботи привабливіша ніж тривала, дорога та складна процедура легалізації; 2) імігрант впевнений, що його/її перебування в Португалії – тимчасове явище, і, згодом, вони повернуться до Бразилії як тільки досягнуть економічних цілей в Португалії [26, с. 189-190; 207].

Бразильці в Португалії зазвичай працюють у сфері обслуговування та будівництва [9, с. 113; 20, с. 51-52]. Незважаючи на те, що це роботи низької кваліфікації, і більшість імігрантів з Бразилії мають середню і/або вищу освіту (близько 80%), соціологи не виявили незадоволення роботою, як це виявилось серед аргентинських імігрантів в Іспанії. Такий стан, напевно, можна пояснити заробітною платою, яка слугує певною компенсацією можливого незадоволення. Очевидно, що їхня заробітна плата в Португалії значно вища від тієї, яку б вони отримували вдома, в Бразилії. Враховуючи вище зазначені особливості, назва роботи не має значення [12, с. 125; 20, с. 52-53]. Напрощується висновок, що сфера діяльності бразильських імігрантів, так само як і етнічні питання не мають особливого для них значення. На жаль, наповнюваність ринку праці в Португалії супроводжують стереотипи португальців про бразильців. В основному, в португальському суспільстві сформувалися позитивні уявлення про бразильців та й опитування суспільної думки свідчать про це, водночас, такі погляди можуть бути як позитивними, так і негативними [14, с. 200-204]. Побутує думка, що бразильці – співчутливі, дружні та відповідальні. А бразильських жінок сприймають як привабливих та чуттєвих, водночас, їх часто асоціюють із повіями [19, с. 12-14; 12, с. 115]. Португальські роботодавці у сфері обслуговування надають перевагу імігрантам з Бразилії, які поступово добирають інших бразильців, підсилюючи існуючі стереотипи [15, с. 10]. Але ці стереотипи ведуть, у свою чергу, до дискримінації та експлуатації бразильських імігрантів, що, як наслідок, утримує їх від інтеграції в португальське суспільство та підсилює необхідність і діяльність міграційних мереж в Португалії [30, с. 218].

У порівнянні з бразильцями, українці є відносно новою хвилею імігрантів в Португалію, яка почалася в 1990-х роках ХХ століття. Українська іміграція в Португалію співпала з другою хвилею іміграції з Бразилії та Республіки Кабо-Верде. Третя хвиля іміграції розпочалася на початку ХХІ століття і триває до тепер. Піком іміграційного процесу на початку третього тисячоліття став 2004 рік, після якого процес пішов на спад [23].

Як і бразильці, українці прибули до країни з туристичними візами, по закінченні яких залишилися нелегально. З часом, значній кількості вдалося влаштуватися на роботу та отримати право на працю. До 2009 року, українці стали другою, найбільшою групою імігрантів у Португальській Республіці після бразильської спільноти і, до того ж, набагато чисельнішою ніж будь-яка інша східноєвропейська спільнота [27; 29, с. 498]. Українські імігранти переважно працюють у сільському господарстві та промисловості на Північному та центральному узбережжях. Визначальним чинником проживання виступає наявність роботи. Вони мають низький соціальний статус, який зумовлює відсутність високих професійних навичок та кваліфікації. Зазвичай виконують низько оплачувану та соціально неprestижну роботу. Незважаючи на це, вони, в середньому, мають високий освітній рівень у порівнянні з іншими імігрантами та економічно активним населенням Португалії, зайнятим у промисловості [16; 22].

Дослідження М. Баганьї 2010 року свідчать про те, що українські імігранти походять, переважно, з західноукраїнських регіонів, зокрема – Львову Тернополя, Хмельницького, Івано-Франківська та Чернівців [6, с. 38].

Аналіз адаптації свідчить про те, що, подібно до бразильців, українські імігранти знали когось в Португалії перед приїздом. За результатами опитування, проведеного Л.М. Фонсекою, С. Перейрою 79% респондентів мали контакти в Португалії попередньо. За аналогією з бразильцями імігрантами, українці також отримували або очікували отримати підтримку та допомогу від рідних з України або друзів/знайомих в Португалії [10, с. 123].

За даними М. Л. Фонсеки та С. Перейри українські імігранти складають незначний відсоток тих, хто здобув престижну роботу, на кшталт, науковців, директорів, менеджерів та технічного персоналу середньої ланки. У відсотковому плані вони складають 3%, 1% та 2% відповідно [11, с. 188]. Значними перешкодами для українських імігрантів в Португалії стали мовні питання та працевлаштування. Українцям складно розуміти та опанувати португальську, важко знайти першу роботу та роботу загалом. Незважаючи на позитиви для тих, хто тривалий час працює та проживає в Республіці, близько 20 % українських імігрантів налаштовані повернутися до України найближчим часом. 30% думають про те, щоб повернутися на батьківщину, 15% думають про повернення в Україну, проте не бачать там для себе перспектив і лише 5% вирішили залишитись в Португалії [див. дет. 32]. Респонденти назвали серед економічних і політичних такі фактори, які сприятимуть поверненню на батьківщину: 1) покращення економічної ситуації в Україні (54 %); 2) високий рівень заробітної плати (43%); 3) зміна політичної ситуації в країні (32%); 4) досягнення пенсійного віку та можливість отримувати пенсію в Україні, зароблену за кордоном (21%); 5) втрата роботи в країні перебування (21 %); 6) проблеми зі здоров'ям (9,3%); 7) сімейні проблеми (7,4%) [32].

Висновки. Іміграція в Португалію має свої специфічні риси. Домінуючими групами імігрантів, описаними у статті, є бразильці та українці. Кожна із зазначених спільнот має свої риси, пов'язані з культурними, економічними та політичними особливостями країн, з яких вони емігрували. Водночас, процеси іміграції, незалежно від етнічної складової, є подібними. Обидві групи успішно асимілювали в португальське суспільство та заробили позитивний імідж завдяки наполегливості, працьовитості, мирній вдачі. На жаль, таке питання як іміграція в Португалію неможливо детально висвітлити в статті.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у глибшому дослідженні питання впливу українських та бразильських іммігрантів на економічне та політичне життя країни.

Бібліографічний список:

1. Как получить статус беженца в Португалии [электронный ресурс]. – Доступ к источнику информации: <http://emigranto.ru/evgora/portugaliia/bezhentcy-v-portugalii.html>
2. Миграционный кризис в Европе в цифрах и графиках // BBC News [Electronic resource]. – 19 февраля 2016. – Режим доступа к источнику: https://www.bbc.com/russian/international/2016/02/160219_migrant_crisis_charts
3. Дюмон Ж. Мировая миграция в цифрах / Жан-Кристоф Дюмон, Хови, Бела. Совместный доклад Департамента по экономическим и социальным вопросам ООН и ОЭСР для диалога высокого уровня по миграции и развитию ООН, 3-4 октября 2013 года [электронный ресурс]. – Доступ к источнику информации: <https://www.oecd.org/els/mig/RUSSIAN.pdf>
4. Нгуэн Дюк-Кван. Миграция и беженцы в Европе: цифры и факты / Дюк-Кван Нгуэн, Штефания Зуммерматтер [электронный ресурс]. – Режим доступа к изданию: <https://www.swissinfo.ch/rus/politics/41557352>
5. Abrantes Manuel. Away Inside: emigrants and transnationalism through the eyes of political parties / Abrantes M., Azevedo Joana, Belchior Ana Maria, Lisi Marco // Journal of Political Science and International Relations. – № 8, October 2012. – P. 61-82.
6. Imigração ucraniana em Portugal e no Sul da Europa: a emergência de uma ou várias comunidades? [Ukrainian immigration in Portugal and Southern Europe: The emergence of one or several communities?] / Baganha M. I., Marques J. C., & Góis P. (Eds.). – Lisbon: Alto Comissariado para a Imigração e o Diálogo Intercultural (ACIDI, I.P., 2010. – 246 p.
7. Collett E. Immigrant Integration in Europe in a Time of Austerity / E. Collet. – Washington, D.C.: Migration Policy Institute, 2011. – 26 p.
8. Duc-Qang Nguyen. Six graphs to understand the migration phenomenon / Duc-Qang Nguyen, Stefania Summermatter [Electronic resource]. – Access to the source: https://www.swissinfo.ch/eng/refugee-crisis_making-sense-of-migration--facts-and-figures/41560118
9. Brazil – Europe Migration. The situation of Brazilian immigrants in Spain and Portugal, and Portuguese and Spanish immigrants in Brazil: Legal aspects and experiences / Finotelli Cláudia, Diego Acosta, Duval Magalhães Fernandes, João Peixoto, Luisa Belchior, Maria da Consolação Gomes de Castro, Silvana Pena Knup, and Thais França da Silva (Eds.) [Electronic resource]. – Vienna, Austria: International Centre for Migration Policy Development. 2013. – Access mode: <http://www.icmpd.org/news-centre/newsdetail/brazil-europe-migration-the-situation-of-brazilian-immigrants-in-spain-and-portugal-and-spanish-an/>
10. Fonseca M. Migration of Ukrainian National to Portugal: Changing Flows and the Critical Role of Social Network / Fonseca M.L., Pereira Sonia, Esteves Alina // Central and Eastern European Migration Review. – June 2014. – Vol. 3, No.1.– P. 115-130.
11. Fonseca Maria Lucinda. Migration of Ukrainian Nationals to Portugal: The Visibility of a New Migration Landscape / Maria Lucinda Fonseca and Sónia Pereira / Editors Fedyuk Olena & Kindkler Marta. Ukrainian Migration to the European Union. Lessons from migration studies – 2016. – P. 179-192. DOI 10.1007/978-3-319-41776-9_14
12. Góis Pedro. Segunda ou terceira vaga? As características da imigração brasileira recenteem Portugal / Góis Pedro, Marques José Carlos and Padilla Beatriz // In Revista Migrações - Número Temático Migrações entre Portugal e América Latina, edited by Beatriz Padilla and Maria Xavier. – Lisbon: ACIDI, 2009. – P.111-133.
13. Justino David. Emigration from Portugal / D. Justino. – Washington, D.C.: Migration Policy Institute, 2016. – 28 p.
14. Larson Jared. Bringing the Outside In: The Comparative Politics of Immigration in Spain and Portugal after Democratic and Migration Transition: Ph.D. diss.[electronic resource]. – University of Delaware, 2014. – Access mode: <http://udspace.udel.edu/handle/19716/13444>
15. Machado Igor José de Renó. Brazilian Immigration and the Reconstruction of Racial Hierarchies of the Portuguese Empire / Igor José de Renó Machado // Florianópolis. – 2004. – Vol. 1(January-June). – P. 1-22.
16. Marques M.M. School and diversity in a weak state: the Portuguese case / M.M. Marques, M.J.V. Rosa and J.L. Martins // Journal of Ethnic and Migration Studies. – 2007. – Vol. 33, 7. – P. 1145-1168.
17. Migration and the Great Recession: the Transatlantic Experience / Ed. by Demetrios G. Papademetriou, Madeleine Sumpston, and Aaron Terrazas. – Migration Policy Institute, 2011. – 216 p.
18. Nordic Life [Electronic resource]. – Access to the source: Error! Hyperlink reference not valid.
19. Padilla Beatriz. Integration of Brazilian Immigrants in Portuguese Society: Problems and Possibilities / Beatriz Padilla // SOCIUS Working Papers No. 1/2005. Centro de Investigação em Sociologia Económica e das Organizações Instituto Superior de Economia e Gestão, Universidade Técnica de Lisboa, 2005.
20. Padilla Beatriz. Brazilian Migration to Portugal: Social Networks and Ethnic Solidarity [Electronic resource] / Beatriz Padilla // CIES e-Working Paper No. 12. Centre for Research and Studies in Sociology, University Institute of Lisbon, 2006. – Access mode: http://cies.iscte-iul.pt/destaques/documents/CIESWP12_Padilla__000.pdf
21. Padilla Beatrice. Latin America Immigration to South Europe [Electronic resource] / Beatriz Padilla, Joao Piexoto // Online journal of MPI. – June 28, 2007. – Access mode: <https://www.migrationpolicy.org/article/latin-american-immigration-southern-europe>
22. Peixoto J. New migrations in Portugal: labor markets, smuggling and gender segmentation / Joao Piexoto // International Migration. – 2009. – Vol. 47, 3. – P. 185-210.

23. Peixoto J. Immigration, Emigration and Policy Developments in Portugal [Electronic resource] / J. Peixoto, Catarina Sabino. – 2009. – Access mode: http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/riecano_en/contenido?CM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_in/zonas_in/ARI117-2009
24. Royo Sebastian. Portugal's Migration Experience: Redefined Boundaries and Uneasy Transformations [Electronic resource] / S. Royo // *Mediterranean Quarterly*. – Vol. 16 (4). – 2005. – P. 112-139. – Access mode: <https://doi.org/10.1215/10474552-16-4-112>
25. Sander Nikola. Global flow of people [Electronic resource] / Sander Nikola, Guy J. Abel & Bauer Ramon. – Access mode: <http://global-migration.info/>
26. Sardinha Joao. Immigrant associations, integration and identity: Angolan, Brazilian and Eastern European communities in Portugal / Joao Sardinha. – Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009. – 340 p.
27. SEF (Serviço de Estrangeiros e Fronteiras). Relatório de Imigração Fronteiras e Asilo [Electronic resource]. – Lisboa: Departamento de Planeamento e Formação, 2009. – 148 p. – Access mode: <https://www.sef.pt/pt/Documents/RelatorioActividades2009.pdf>
28. Stelzig Sabina. Country Profile: Brazil / Sabina Stelzig // *Focus Migration*. – 2008. – Vol. 15(November). – P. 1-11.
29. Tereshchenko A. Migration and educational inclusion in Portugal: Ukrainian immigrant children's experiences of schooling and belonging [Electronic resource] / Antonina Tereshchenko, Helena C. Araújo, 2011. – P. 497-509. – Access mode: <https://repositorio-aberto.up.pt/bitstream/10216/57062/2/85586.pdf>
30. VandenBelt Kristin. Post-cold war migration from Latin America to Latin Europe: A network theoretical analysis of an international migration system. A dissertation submitted to the Faculty of the University of Delaware in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Political Science and International Relations. Winter 2017 / Krisitn VandenBelt. ProQuest number: 10254642. – Published by ProQuest, 2017. – 414 p.
31. Van Meeteren Masja. The Differential Role of Social Networks: Strategies and Routes in Brazilian Migration to Portugal and the Netherlands / Van Meeteren Masja and Sonia Pereira // *Norface Migration Discussion Paper No. 2013-10*. International Migration Institute, October, 2013.
32. Yeleyko Iryna. Ukrainian immigrants in Portuguese Labor Market / Iryna Yeleyko, Olha Ryndzak // *Economic review*. – 2016. – Vol. 45 (4). – P.463-477.

СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2617-0248.2018.3.9

УДК 342.722.1

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ У ГЕНДЕРНОМУ ВИМІРІ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ**Батанов О. В., д. ю. н., професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України**

Розглядаються проблеми теорії та практики забезпечення принципів недискримінації за ознакою статі та гендерної рівності у місцевому самоврядуванні. У сучасному міжнародному політичному й соціологічному дискурсі поняття місцевого самоврядування, децентралізації та функціонування територіальних громад досить часто розглядають у зв'язку з поняттям гендеру. При цьому увага акцентується на тому, що «впровадження гендеру» означає не просто додавання «жіночого компоненту» до проектів та програм. Це, насамперед, врахування різних умов та вимог щодо жінок і чоловіків, тих ролей, які вони відіграють у соціумі в цілому, та територіальних громадах і процесах децентралізації публічної влади, зокрема. Адже найбільш рельєфно проявляється та знаходить свою апробацію ідея цінності людської особи, її прав та свобод на локальному рівні – у межах місцевого самоврядування та процесах інституціоналізації муніципальної влади. Визнання та становлення в Україні місцевого самоврядування, глибокі економічні і політичні перетворення у суспільстві і формування на цій основі нової демократичної державності безпосередньо пов'язані з виробленням і практичною реалізацією принципово нових для нас підходів до прав та свобод людини, до вирішення як загальнодержавних, так і регіональних, а також місцевих проблем у даній сфері. Аналізуються основні міжнародні стандарти, а також акти національного законодавства, в яких проголошуються ці принципи.

Серед ключових викликів та можливостей в питаннях гендерної рівності на місцевому рівні в Україні: сприяння впровадженню гендерного підходу у діяльність органів місцевого самоврядування та посиленню ролі територіальних громад у цьому напрямку, впровадження гендерної перспективи у політиці на місцевому рівні для забезпечення доступу до державної та муніципальної політики для всіх громадян, що має впливати та повсякденне життя жінок і чоловіків, подолання гендерних стереотипів у територіальних громадах та сприяння гендерній рівності у локально-регіональному вимірі функціонування соціуму, розробка та реалізація стратегій гендерної рівності та впровадження гендерного підходу у різноманітних аспектах життя територіальних громад та діяльності органів місцевого самоврядування тощо. Однією з найбільш гендерно-чутливих проблем, характерних для сучасної України, є обмежений їх доступ жінок до влади в цілому та муніципальної влади, зокрема.

Доводиться, що місцеве самоврядування є однією з найбільш гендерно чутливих форм демократії.

Ключові слова: гендерна рівність, недискримінація, права людини, територіальна громада, децентралізація, місцеве самоврядування.

Batanov O. V. Decentralization and local government in the gender dimension: domestic experience and international standards

The problems of the theory and practice of ensuring the principles of non-discrimination on the basis of gender and gender equality in local self-government are considered. In modern international political and sociological discourse, the notion of local self-government, decentralization and the functioning of territorial communities are often considered in connection with the concept of gender. Attention is focused on the fact that "gender mainstreaming" means not just adding a "female component" to projects and programs. It is, first of all, an analysis and consideration of the various conditions and requirements for women and men, the roles they play in society as a whole, and in the territorial communities and processes of decentralization of public authority, in particular. After all, the idea of the value of a human person, his rights and freedoms at the local level – within the limits of local self-government and processes of institutionalization of the municipal authority – is most clearly shown and is tested. Recognition and formation in Ukraine of local self-government, deep economic and political transformations in society and the formation of a new democratic state on this basis are directly related to the development and practical implementation of fundamentally new approaches to human rights and freedoms for us, to resolve both national and regional, as well as local problems in this area. The main international standards are analyzed, as well as acts of national legislation proclaiming these principles.

Among the key challenges and opportunities for gender equality in Ukraine: promoting gender mainstreaming in local self-government and strengthening the role of territorial communities in this area, introducing a gender

perspective in policy at the local level to ensure access to state and municipal policies for all citizens who have an impact on the daily life of women and men, the elimination of gender stereotypes in the territorial communities and the promotion of gender equality and local-regional dimension functioning of society, the development and implementation of strategies for gender equality and gender mainstreaming in various aspects of life of local communities and of local government and so on. One of the most gender-sensitive issues characteristic of modern Ukraine is their limited access of women to the authorities in general and the municipal authorities, in particular.

It proves that local self-government is one of the most gender-sensitive forms of democracy.

Key words: gender equality, non-discrimination, human rights, territorial community, decentralization, local self-government.

Проблематика правового забезпечення та реалізації принципу рівності та заборони дискримінації, що в останні роки набула широкого визнання як у загальнотеоретичному дискурсі, так і в рамках галузевих юридичних наук [1–4], є складною, методологічно актуальною та практично значущою, що пов'язано з прагненням сучасної конституційної юриспруденції вийти на нові горизонти сприйняття конституційно-правової реальності. Адже одним із пріоритетних завдань держави щодо забезпечення сталого розвитку, відкритого суспільства, інтеграції України до світової спільноти є вдосконалення роботи з основних напрямів реалізації та захисту прав людини, які визначають зміст та спрямованість діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Однією з найскладніших у теорії та практиці сучасного конституційного права є проблема рівності та заборони дискримінації щодо прав осіб, які належать різних соціальних груп та верств населення, меншин тощо. Питання рівності та заборони дискримінації – масштабна та складна галузь теоретичних дискусій та практичної політики. Більш того, вона не може бути відокремлена від інших тематичних галузей, таких як громадянська інтеграція, мультикультуралізм, подолання та ліквідація різних фобій, розвиток міжкультурного діалогу, злагоди та толерантності.

У світовій практиці інституціоналізація та конституювання принципу рівності та заборони дискримінації протягом всієї еволюції соціально-політичної організації є суперечливим та неоднозначним процесом, який породжує численні стереотипи, комплекси, негативні установки та конфліктогенні ситуації. Конституційно-правова регламентація прав відповідних соціальних груп, які зазнавали дискримінації та щодо яких порушувався принцип рівності носила фрагментарний та вкрай суперечливий характер, переважно методом тотального ігнорування або через призму їх протиставлення правам більшості. По суті, десь до XIX ст. відповідні соціальні групи репрезентувалися у конституційно-правовому вимірі з позиції прав більшості, виключно за логікою ворожих, асоціальних, девіантних явищ та процесів, яких офіційні інституції ігнорували та цілеспрямовано відкидали на позиції соціальних аутсайдерів та підпорядкованих суб'єктів, відмовляючи, тим самим, у праві на самобутність та громадянську, політичну та соціально-культурну самоідентифікацію. Демонізація відповідних соціальних груп населення за ознаками статі, раси, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, віросповідання, віку або іншими ознаками супроводжувалася використанням широкого спектру дискримінаційних практик – від психологічного впливу до фізичного насилля – інквізиція, патріархат, ксенофобія, сексизм, гетеросексизм, віктимізація жінок, ейджизм, расизм, андроцентризм, сегрегація, інші форми дискримінації, що підривають демократичні засади і межують з загрозою людському життю.

Протягом останніх років вже частково сформовано законодавчу базу з питань рівності та заборони дискримінації, утворено центральні органи виконавчої влади та консультативно-дорадчі органи при Президентові України, які забезпечують формування та реалізацію державної політики у сфері рівності та заборони дискримінації, запроваджено механізм підтримки та захисту осіб, які зазнають дискримінації тощо. Хоча тут також виникає низка питань, оскільки трудове законодавство та право соціального забезпечення не позбавлено численних дискримінаційних положень або надмірних позитивних зобов'язань держави, які не є співмірними із соціально-економічними можливостями держави. Це викликає надмірні очікування у багатьох громадян, що стосується соціального захисту, зокрема, щодо доступу до матеріальних благ, надання пільг чи інших привілеїв. Так, на думку експертів з питань запобігання дискримінації, незважаючи на наявність профільних законів України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про попередження насильства в сім'ї» тощо, їх норми залишаються переважно декларативними через наступні причини: а) низька обізнаність жінок (особливо в сільській місцевості) із міжнародними стандартами у сфері захисту від гендерної дискримінації; б) невміння представників юридичної професії, у тому числі суддів, ідентифікувати ті випадки, коли порушення прав та законних інтересів жінки стає наслідком дії дискримінаційних положень законодавства або гендерно нейтральних законодавчих актів, які на практиці призводять до дискримінаційних наслідків; в) сприйняття текстів міжнародних документів як абстрактних конструкцій, які не пропонують конкретних моделей вирішення реальних життєвих ситуацій тощо [5].

У вимірі рівності та заборони дискримінації одним з найбільш актуальних питань залишається питання гендерної рівності. Гендерна рівність досягається за умови, якщо чоловіки та жінки мають рівні права та можливості у всіх сферах суспільного життя, включно з участю в економіці та прийнятті рішень, а також, якщо однаково цінується та підтримується ставлення, прагнення та потреби чоловіків і жінок. Втім, попри те, що починаючи із середини XX ст. й до сьогодні жінки досягли значних успіхів у сферах діяльності, які здавна вважалися прерогативою чоловіків, особливо у сфері політики, чоловіки, як і раніше, продовжують обіймати ключові посади в системі управління великими корпораціями й органами державної влади, контролювати

технологічні та оборонні сектори економіки. За рідким винятком саме чоловіки очолюють силові відомства своїх країн, такі як армія, органи внутрішніх справ, а також судову систему. Піднесення жіночого руху, спрямованого на надання жінкам рівних із чоловіками не тільки прав, а й можливостей у всіх секторах громадського життя, призвело до істотної зміни століттями усталеного гендерного порядку, заснованого на домінуванні чоловіків, і винесло гендерне питання на порядок денний в якості важливої проблеми, що постала перед міжнародним співтовариством у XXI столітті.

Природним є те, що неможливо в історично короткий проміжок часу здійснити кардинальну трансформацію взаємин між статями. Навпаки, стало очевидно, що дотримання прав жінок є тією проблемою, яка має не тільки обговорюватися, а й аналізуватися та вирішуватися не лише у міжнародному і національному вимірі, а й на локально-регіональному рівнях. Безумовно, досягнення гендерної рівності неможливе без наявності відповідного механізму реалізації прав і свобод, а зміни в суспільстві, звичайно, відбуваються через політичний процес, монопольними власниками якого все ще залишаються переважно чоловіки. Втім зміни у суспільстві, у тому числі й у їх гендерному вимірі, можуть відбутися лише за умовою, якщо такі зміни відбудуться у територіальних громадах. У сучасному міжнародному політичному й соціологічному дискурсі поняття місцевого самоврядування, децентралізації та функціонування територіальних громад досить часто розглядають у зв'язку з поняттям гендеру [6]. При цьому увага акцентується на тому, що «впровадження гендеру» означає не просто додавання «жіночого компоненту» до проектів та програм. Це, насамперед, врахування різних умов та вимог щодо жінок і чоловіків, тих ролей, які вони відіграють у соціумі в цілому, та територіальних громадах і процесах децентралізації публічної влади, зокрема.

Це закономірний та природний процес. Адже найбільш рельєфно проявляється та знаходить свою апробацію ідея цінності людської особи, її прав та свобод на локальному рівні – у межах місцевого самоврядування та процесах інституціоналізації муніципальної влади. Визнання та становлення в Україні місцевого самоврядування, глибокі економічні і політичні перетворення у суспільстві і формування на цій основі нової демократичної державності безпосередньо пов'язані з виробленням і практичною реалізацією принципово нових для нас підходів до прав та свобод людини, до вирішення як загальнодержавних, так і регіональних, а також місцевих проблем у даній сфері. У цьому вимірі місцеве самоврядування відіграє вагомий роль у процесі формування громадянського суспільства, враховуючи, що усі права, свободи та масові види та форми соціально-політичної активності, різні недержавні прояви суспільного життя людей зароджуються та, врешті-решт, реалізуються у територіальних громадах, які утворюють його соціальну базу.

Саме місцеве самоврядування оптимально фіксує у собі як елементарні проблеми людської життєдіяльності, так і політичні, господарсько-економічні, духовно-моральні цінності та соціокультурні досягнення людства у будь-якій галузі суспільного розвитку, у тому числі й у гендерночутливих сферах організації та функціонування соціуму. В силу цього, відносно невеликі просторові розміри територіальних громад, локальність діяльності їх органів, здебільшого безпосередній характер взаємовідносин жителів між собою та з органами місцевого самоврядування, природний характер проблем життєдіяльності – усе це в цілому обумовлює особливу муніципальну соціальність. Адже народження людини, її здоров'я, дорослішання, навчання, працевлаштування, шлюб та сім'я, старіння, смерть – у рамках цих життєвих циклів в основному замикається життєдіяльність місцевого співтовариства. Поза гендерної матерії, різних форм взаємовідносин між жінками і чоловіками, відповідні процеси життєдіяльності територіальних громад неможливі.

Отже, питання реалізації принципу гендерної рівності у територіальних громадах та діяльності органів місцевого самоврядування відносяться до числа найбільш актуальних у теоретичному та прикладному значенні, вирішення яких є своєрідним детектором демократичності та цивілізованості суспільства. У числі ключових викликів та можливостей в питаннях гендерної рівності на місцевому рівні в Україні: сприяння впровадженню гендерного підходу у діяльність органів місцевого самоврядування та посиленню ролі територіальних громад у цьому напрямку, впровадження гендерної перспективи у політиці на місцевому рівні для забезпечення доступу до державної та муніципальної політики для всіх громадян, що має впливати та повсякденне життя жінок і чоловіків, подолання гендерних стереотипів у територіальних громадах та сприяння гендерній рівності у локально-регіональному вимірі функціонування соціуму, розробка та реалізація стратегій гендерної рівності та впровадження гендерного підходу у різноманітних аспектах життя територіальних громад та діяльності органів місцевого самоврядування тощо.

Однією з найбільш гендерно-чутливих проблем, характерних для сучасної України, є обмежений їх доступ жінок до влади в цілому та муніципальної влади, зокрема. Адже, незважаючи на те, що жінки в Україні де-юре мають рівні права з чоловіками, де-факто вони продовжують зазнавати дискримінації, зокрема і в політичній сфері, оскільки недостатньо представлені на рівні прийняття політичних рішень [7]. Щоправда, на відміну від національного рівня, ситуація з представленістю жіночого досвіду на місцевому рівні є дещо кращою та такою, що має позитивну тенденцію [8]. Свідченням тому є статистика [9], згідно якою, наприклад, в окремих областях представництво жінок у радах в результаті виборів 2002 і 2006 років значно зросло. Так, серед більш ніж 240 тисяч депутатів місцевих рад всіх рівнів у 2006 році було обрано 43% жінок. За статистичними відомостями Центральної виборчої комісії, на виборах 2010 р. жінки отримали 46,8% мандатів у місцевих радах всіх рівнів. Також жінки були обрані на 27,6% посад голів усіх рівнів.

Втім, гендерна статистика ЦВК не була розділена по радах та головах різного рівня, що створює враження збалансованого представництва. Водночас, в Україні існує тенденція – чим вищий рівень представницького органу, тим менше жінки представлені серед депутатів. За даними NDI2, станом на 1 січня 2013 р. у 27 регіонах жінки становили 12% в обласних радах, 23% в районних радах, 51% у сільських радах і 46% у селищних радах. Так само,

чим більший населений пункт, тим рідше жінок обирають на посаду голови. На рівні міст зі спеціальним статусом (Київ та Севастополь) та міст-обласних центрів, з 1991 р. жінок тільки двічі обирали на посаду міського голови (Житомир, 1996 р., та Херсон, 1994 р.).

Також слід зазначити, що місцеві вибори 25 жовтня 2015 р. – перші вибори в Україні, що проходили за існування гендерної квоти у виборчому законодавстві. Так, ст. 4 «Рівне виборче право» Закону України «Про місцеві вибори» передбачає: «Представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше 30 відсотків загальної кількості кандидатів у виборчому списку».

Втім, на думку багатьох експертів з виборчого права, недоліком закону є неімперативний характер гендерної квоти. Недотримання квоти не згадується в законі серед підстав для відмови у реєстрації списків кандидатів. ЦВК своєю Постановою №362 затвердила відповідне Роз'яснення, зазначивши, що відмова в реєстрації кандидатів у депутати з підстав недотримання положення Закону щодо представництва осіб однієї статі у виборчих списках не допускається. Попри це, статистика свідчить про малу ефективність відповідної норми. Так, серед 394 кандидатів на посаду міського голови в Києві та містах-обласних центрах, було тільки 57 (або 14,7%) жінок. Найбільш активно жінки-кандидатки брали участь у виборах міського голови м. Одеса (33% кандидатів), Житомир (22%), Рівне та Миколаїв (по 18%), Полтава та Луцьк (по 16%). На виборах міських голів міст Тернопіль, Черкаси та Суми взагалі не було зареєстровано жодної жінки-кандидатки. Більша частина жінок-кандидаток була самовисуванками – 30 з 57, або 52,6%. Відсоток самовисуванок серед кандидаток був вищим, ніж серед кандидатів чоловіків – 52,6% проти 40%. Це певною мірою свідчить, що жінки демонструють високий інтерес до участі у політиці.

Комітет виборців України проаналізував результати виборів до міських рад м. Києва та міст-обласних центрів. За даними з 22 міських рад, обрано 214 депутаток та 969 депутатів. Таким чином, середній рівень представництва жінок в міських радах – 18,1%. З 214 депутаток, обраних за результатами виборів, 13 (або 6,1%) були лідерами партійних списків. Для порівняння, серед 5552 жінок-кандидаток в міські ради, було 58 лідерів списків, тобто 1%. З одного боку, це свідчить про те, що закріплення за жінками місць в прохідній частині списку сприяє проходженню в місцеві ради. З іншого боку, 93,9% обраних жінок-депутаток отримали мандат завдяки підтримці виборців, а не закріпленому місцю в списку. Тобто в суспільстві є потенціал для підтримки жінок на обрані посади, навіть за умови відносно меншого за чоловіків-кандидатів ресурсного забезпечення агітації. В цілому, зазначають експерти, в порівнянні зі складом міських рад попереднього скликання, ситуація з гендерним балансом покращилась в 11 з 22 радах. Поріг в 30% було подолано тільки в одній міській раді – а саме, в Чернігівській. При цьому, робиться висновок, що низький рівень представництва жінок в місцевих органах влади, що обираються, не пов'язаний із небажанням жінок йти в політику.

Цікавими та доволі показовими у гендерному вимірі місцевого самоврядування є й інші висновки [10]. Так, оскільки діяльність місцевої влади базується на традиційно жіночих інтересах: добробут, освіта, чистота довкілля, охорона здоров'я та дозвілля, то й до відповідних структур жінок задіяли нарівні з чоловіками. З боку гендерної перспективи, органи місцевого самоврядування – це найбільш наближений та доступний рівень управління для жінок. Це пояснює той факт, що відсоток жінок у радах місцевого рівня сьогодні набагато вищий, ніж у Верховній Раді. Це підтверджують і відповідні статистичні дані, які свідчать, що чим нижчий рівень органів влади, тим вони доступніші для жінок.

У цьому аспекті доволі цікавим та ілюстративним є зарубіжний досвід. Так, згідно з даними організації «Об'єднані міста і місцеві уряди» (UCLG) у світі лише 5% жінок-мерів та 20% жінок-депутатів. Лише 10 зі 195 світових столиць очолюють жінки, що складає 5,1%. Трошки вищим є рівень представництва жінок-мерів у містах-мільйонниках – 29 жінок з 493 мерів міст, що складає 6,1%. За даними Спільки асоціацій місцевих органів влади південно-східної Європи (NALAS), яка включає в себе 14 повних членів національних асоціацій МСВ, 7 – асоційованих членів, 9 000 – органів місцевої влади, які представляють 80 млн мешканців, лише 8,4 % міських голів в південно-східній Європі – це жінки, 91,6 % – чоловіки; 29,9% депутатів в південно-східній Європі – це жінки, 70,1% – це чоловіки. Стурбовані цією ситуацією на Генеральній асамблеї Спільки асоціацій місцевих органів влади південно-східної Європи (Пріштина, Сербія 14-15 квітня 2016 р.) делегати спільки прийняли Положення про сприяння гендерній рівності на місцевому рівні [11].

Є й інші приклади посиленої уваги світового співтовариства до проблем гендерної рівності у територіальних громадах. Так, країни-учасники Декларації про міста та інші населені пункти в новому тисячолітті [12], вважаючи за необхідне за допомогою відповідних механізмів забезпечити щоб жінки відігравали ефективну роль у прийнятті рішень місцевими органами влади (п. 39), заявили про свою дотриманість меті забезпечення гендерної рівності у розвитку населених пунктів та сповненні рішучості підтримувати гендерну рівність та розширення можливостей жінок у якості ефективних способів боротьби з бідністю та стимулювання розвитку населених пунктів, які будуть по справжньому стійкими. «Ми далі беремо на себе зобов'язання формулювати та зміцнювати політику та практику забезпечення повної та рівноправної участі жінок у плануванні населених пунктів та прийнятті рішень», – зазначалося у Декларації (п. 44).

У гендерному вимірі розвитку місцевого самоврядування з позиції міжнародних муніципальних стандартів колосальне значення набувають положення Всесвітньої декларації Міжнародного союзу місцевих органів влади про роль жінки у місцевому самоврядуванні [13]. Так, у частині 10 цього документу закріплено, що система місцевого управління займає унікальне положення з точки зору сприяння боротьбі за гендерну рівність на глобальному рівні та може зробити серйозний вплив на положення жінок та ситуація в галузі гендерної рівності в усьому світі; представляє собою рівень керівництва, найбільш близький до громадян, діючи у якості надання послуг та працевлаштування. У частині 12 документу вказується й мотив розробки цього документу: «з метою утворення стійких,

заснованих на принципах рівноправ'я та демократії місцевих органів управління, де б жінки і чоловіки мали рівний доступ до процесу прийняття рішень, рівний доступ до послуг і рівний статус в процесі надання цих послуг, гендерна проблематика має бути включеною у всі сфери директивної й управлінської діяльності місцевих органів управління».

Група спеціалістів з гендерного підходу Ради Європи (1995-1998) [14] визначила гендерний підхід як «(ре)організацію, покращення, розвиток та оцінка політичних процесів таким чином, аби аспект гендерної рівності та перспективи був врахований в усіх напрямках політики та на усіх рівнях та етапах при залученні усіх сторін в процесі розвитку політики». Рекомендація 148(2004) Конгресу про гендерний підхід на місцевому та регіональному рівнях наголошує на важливості механізмів гендерної рівності як визнаної системи підтримки, спрямованої допомогти тим особам, яких залучено до розробки політики й надання послуг, зрозуміти й реалізувати концепцію гендерної рівності, а також спосіб, у який належить відстежувати прогрес та заохочувати до звітності осіб, залучених до робіт [15].

Разом з Рекомендацією 148(2004), Резолюція 176(2004) Конгресу закликає органи місцевих та регіональних влад підтримувати гендерну рівність на гендерний підхід та застосовувати в цьому напрямку на практиці відповідні інструменти та механізми, особливо статистику з розподілом за статтю [16].

Також, у сучасній Європі одним з ефективних інструментів гендерного підходу є гендерно чутливе бюджетування. Так, Резолюція 405(2016) Конгресу щодо гендерно чутливого бюджетування [17] стимулює національні, регіональні та місцеві органи влади пропонувати та впроваджувати відповідні інструменти та процедури. Особливо ця резолюція наголошує на проведенні місцевими та регіональними органами влади аналізу бюджету з розбиттям за статтю, обміні думками та кращими практиками с містами та регіонами, які вже застосовують методи гендерно чутливого бюджетування та планувати механізми консультування та залучення громадського суспільства.

Знаковою є Резолюція 391(2915) Конгресу про боротьбу із зростаючою бідністю серед жінок: відповідальність місцевих та регіональних органів влади [18], яка спонукає країни-члени враховувати гендерний аспект бідності та брати до уваги зростаючий рівень бідності серед жінок в процесі боротьби з бідністю.

Можна згадати й Європейську хартію рівності жінок і чоловіків на місцевому рівні [19], розроблену у 2006 році Радою європейських муніципалітетів і регіонів (CEMR). Європейська хартія, як інструмент політичної волі, дуже корисна для органів місцевого самоврядування. Підписана міськими головами, ця Хартія надає чіткі рекомендації органам місцевого самоврядування щодо заходів в рамках їх компетенції, які потрібно впроваджувати для забезпечення рівноправ'я між чоловіками та жінками (а також національними меншинами, недієздатними особами тощо). Крім сприяння гендерній рівності та рівним можливостям (кампанії, громадський простір, застереження), у документі також зосереджено увагу на важливості виконання гендерного аналізу місцевих рішень/політики, консультацій з чоловіками та жінками стосовно різних питань, а також розвитку гендерно чутливих соціальних служб. Згідно з цим документом, органи місцевого самоврядування зобов'язані розробити план заходів з впровадження політики гендерної рівності а також заохочуються до розробки та обміну кращими практиками між містами та регіонами.

Ці та інші міжнародні документи з питань гендерної рівності передбачають, що основні напрями діяльності щодо впровадження гендерної рівності (на національному, регіональному чи місцевому рівні) повинні включати: професійну підготовку жінок і нарощування їх потенціалу; підвищення рівня поінформованості та зміна уявлень громадськості щодо гендерних ролей чоловіків та жінок; створення мережі партнерських організацій з підтримки просування жінок у сферу політики й управління. Інші можливості підвищення участі жінок у політичному житті та управлінні, в першу чергу, на місцевому рівні, передбачають: використання бюджету як важливого політичного інструменту; посилення роботи на місцях; пропаганда гендерної рівності і агітація за неї; проведення гендерних досліджень, використання різних показників; реформа виборчої і політичної системи; зміна ролі жінок в політиці.

Також міжнародні документи та результати різних національних досліджень свідчать про необхідність застосування гендеру до публічного врядування з питань послуг з водопостачання, яка означає, що місцеві органи влади мають бути відповідальними, чутливими, задіяними та прозорими як щодо чоловіків, так і щодо жінок при плануванні нових систем з водопостачання, при їх експлуатації та алокації ресурсів на своїй території. Нерідко в публікаціях зустрічається висновок, що надання послуг водопостачання у домогосподарства є високо релевантним проявом стосунків між державою та індивідуумами, які по-різному впливають на чоловіків і жінок. У зв'язку з цим рекомендується проводити як аналіз гендерної ситуації на рівні спільнот, так і на рівні домогосподарств, де існує глибоко усталений традиційний розподіл праці між жінками та чоловіками [20].

Міжнародні та національні структури, які опікуються питаннями гендерної рівності у місцевому самоврядуванні, закликають застосовувати принцип врахування гендерної проблематики шляхом включення її в усі стратегії, програми та заходи з надання послуг в рамках окремих органів місцевого самоврядування та їх асоціацій на національному, регіональному та міжнародному рівнях, розробляти методи моніторингу і оцінки такого роду роботи; вишукувати нові шляхи забезпечення того, щоб жінки були представлені в процесі управління на місцях і активно брали участь в ньому, використовуючи формальні, а також неформальні засоби; зміцнювати співробітництво на міжнародному та національному рівнях між органами місцевого самоврядування та їх асоціаціями на національному, регіональному та міжнародному рівнях з метою розширення обміну досвідом; розробляти програми і стратегії, які сприяють усуненню перешкод на шляху участі жінок в процесі прийняття рішень на місцевому рівні; розробляти, здійснювати і контролювати плани дій по сприянню створенню рівних можливостей для роботи в муніципальних органах, включаючи рівні можливості щодо найму, просування по службі, винагороди, а також рівні умови праці; домагатися зміни поглядів, що стосуються гендерних питань,

шляхом підвищення рівня інформованості в рамках системи освіти, а також політичної та адміністративної структури місцевих органів управління; активно взаємодіяти з іншими членами суспільства, включаючи національні гендерні структури і організації, приватний сектор, неурядові організації, професійні об'єднання, жіночі організації, науково-дослідні установи та профспілки тощо.

Наведені вище проблеми міжнародно-правового та конституційно-правового забезпечення принципу гендерної рівності у місцевому самоврядуванні, на жаль, ще не стали предметом пильної уваги вітчизняних вчених-конституціоналістів. Враховуючи серйозні виклики та загрози, які виникають у сфері реалізації та захисту прав людини в цілому, наукова громадськість має висловлювати свою виважену позицію щодо актуальних проблем інституціоналізації та конституювання гендерних прав в цілому та їх послідовної реалізації у житті територіальних громад та діяльності органів місцевого самоврядування, зокрема.

Доцільно провести інвентаризацію наукових знань з питань місцевого самоврядування та муніципального права хоча б з найелементарнішого набору питань, спробувати включити в наукові дисципліни муніципально-правового профілю гендерний дискурс, який повинен стати, на нашу думку, необхідним елементом професіоналізації соціологів, політологів, юристів та істориків, які спеціалізуються на питаннях місцевого самоврядування. У найближчому вимірі цей набір тем і питань вбачається нам в наступному вигляді: 1) історія цензу статі і яку роль зіграв суфражизм в отриманні жінками муніципальних прав і свобод, у тому числі й, насамперед, виборчих; 2) які існують національні тенденції політичної участі у житті територіальних громад, представленості і представництва жінок у місцевому самоврядуванні в порівнянні з іншими країнами, які світові тенденції цього процесу; 3) якою є державна та муніципальна політика щодо жінок в Україні і в країнах Заходу, в чому полягають їх подібності та відмінності; 4) як проявляється електоральна поведінка жінок і чоловіків, які їхні принципові відмінності і яке це має практичне значення ужитті територіальних громад та суспільства в цілому; 5) як відрізняється репрезентація жінок в різних гілках влади і на різних рівнях функціонування публічної влади, насамперед, у територіальних громадах; 6) які типові науково-дослідні та практичні помилки у муніципальному праві у його гендерному вимірі та співвіднесеності статі з іншими категоріями, за якими можлива дискримінація (вік, сексуальна орієнтація, професія тощо), і в чому криються методологічні причини таких помилок тощо.

Необхідною є організація спільних заходів за участю представників державних інституцій та місцевого самоврядування з метою вироблення спільного бачення подальших дій щодо ефективної реалізації принципу гендерної рівності в публічній і приватній сфері функціонування територіальних громад. Насамперед йдеться про проведення широких інформаційних кампаній муніципальної просвіти, спрямованих на подолання вкорінених стереотипів щодо соціальних ролей жінок і чоловіків у житті територіальних громад, підвищення рівня обізнаності жінок, особливо в сільській місцевості, юридичної спільноти і в цілому широкої громадськості щодо їх прав, механізмів їх реалізації та захисту.

Розглядаючи гендерні стереотипи та дискримінаційні практики у місцевому самоврядуванні за ознакою статі своєрідними аномаліями у муніципально-правовій сфері, вважаємо, що місцеве самоврядування є невід'ємною частиною національної структури публічного владарювання у демократичній державі та являє собою рівень влади й управління, що є найбільш близьким до громадян, і, в силу цього, спроможним найкращим чином включати жінок в процес прийняття рішень щодо умов життя територіальних громад та питань місцевого значення, використовувати їх знання, досвід та можливість для сприяння стійкому розвитку територіальних громад. Звідси можна зробити висновок, що місцеве самоврядування відноситься до числа найбільш гендерно чутливих інститутів демократії.

Бібліографічний список:

1. Гербут В. С. Право на сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність: сутнісний зміст та гарантії захисту: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Ужгород, 2019.
2. Журавльова Г. С. Принцип рівності та заборони дискримінації у конституційному праві: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Ужгород, 2018. 436 с.;
3. Равлінко З. П. Заборона дискримінації: загальнотеоретичне дослідження: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Львів, 2016. 201 с.
4. Товпеко Я. К. Реалізація конституційно-правових норм про права людини щодо сексуальних меншин: порівняльно-правове дослідження: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2017. 259 с.
5. Уварова О. Права жінок і гендерна рівність в Україні. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Офіційний сайт. URL: <https://helsinki.org.ua/prava-zhinok-i-henderna-rivnist-v-ukrajini-o-uvarova/>
6. Аналіз вразливості жінок та чоловіків в контексті децентралізації на територіях України, що постраждали від конфлікту. Нікого не залишити осторонь. Звіт. Вересень 2017. Підготовлений у рамках спільної програми ПРООН та ООН Жінки «Відновлення управління та сприяння примиренню в постраждалих від кризи громадах України». 72 с.
7. Суслова І. Участь жінок в Українській політиці. Вісник Центральної виборчої комісії. 2016. № 2 (34). С. 18–19.
8. Гендерна рівність у місцевому політичному житті та гендерна концепція у місцевій політиці в Україні. Документ до обговорення підготовлений п. Вишнею Бачановіч, консультантом з гендерної рівності за координації Департаменту співробітництва та зовнішніх відносин Секретаріату Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи. Лютий 2018. 38 с.

9. Гендерний моніторинг КВУ на місцевих виборах 2015 року / Комітет виборців України. URL: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:2015%D0%BF%D0%BF%D0%BF%D0%BF%D0%BF>
10. Гендерний моніторинг виборів. Молодий вік для чоловіків – перевага, а для жінок – недолік. Жінки у політиці, 2 листопада 2015 р. URL: [http://www.oporaua.org/news/8607-haos-iz-zastosuvannjam-gendernoji-kvoty-na-miscevyh-vyborah-je-prjamum-naslidkom-bezsystemnosti-zakonodavchoji-roboty-parlamentu-opora](http://vybory2012.wcu-network.org.ua/Gendernii_monitoring_viborv_Molodii_vk_dlja_cholovkiv_-_perevaga_a_dlja_zhнок_%E2%80%93_nedolk; Хаос із застосуванням гендерної квоти на місцевих виборах є прямим наслідком безсистемності законодавчої роботи парламенту / ОПОРА, 1 жовтня 2015 р. URL: <a href=)
11. Семра Амет. Сприяння гендерній політиці в діяльності асоціацій та органів місцевої влади. Кращі практики Спільки асоціацій місцевих органів влади південно-східної Європи (NALAS) URL: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/semra_nalas_-_gender_mainstreaming_at_local_level_upd_ukr.pdf
12. Декларация о городах и других населенных пунктах в новом тысячелетии: Принята резолюцией S-25/2 специальной сессии Генеральной Ассамблеи от 9 июня 2001 года / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_849
13. Всемирная декларация Международного союза местных органов власти (МСМОВ) о роли женщин в местном самоуправлении (Зимбабве. 1998 г.). Участие женщин в руководстве городами. URL: <http://www.owl.ru/win/docum/un/habitat/declar.htm>
14. Гендерний підхід: Концепція, методологія та презентація кращих практик, Рада Європи, 2014 р., м. Страсбург, с. 41. URL: <https://rm.coe.int/1680596135>
15. Рекомендація 148 (2004) про гендерний підхід на місцевому та регіональному рівнях: стратегія сприяння рівності між жінками та чоловіками в містах та регіонах. Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи, 27 травня 2004 рік. URL: <https://rm.coe.int/168071a54>
16. Резолюція 176 (2004) про гендерний підхід на місцевому та регіональному рівнях: стратегія сприяння рівності між жінками та чоловіками в містах та регіонах. Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи, 27 травня 2004 рік. URL: <https://rm.coe.int/16807191f2>
17. Резолюція 405(2016) та Пояснювальний меморандум про гендерне бюджетування, CG 31(2016)10 final, Комітет управління Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи, 21 жовтня 2016 р. URL: <https://rm.coe.int/1680718ce9>
18. Резолюція 391(2015) про боротьбу із зростаючою бідністю серед жінок: відповідальність місцевих та регіональних органів влади, Конгрес Ради Європи, 21 жовтня 2015 р. URL: <https://rm.coe.int/16807199f1>
19. Європейська хартія рівності жінок і чоловіків у житті місцевих громад, Рада Європейських муніципалітетів та регіонів, травень 2006 рік, м. Інсбрук. URL: http://www.ccre.org/docs/charte_egalite_en.pdf
20. Аналітичний звіт «Децентралізація та місцеве врядування як потенціал гендерної рівності» (Заклучний). Підготовлений БФ «Інтелектуальна перспектива». Київ, 2011. С. 37–38.

DOI 10.31558/2617-0248.2018.3.10

УДК 321.011.5

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ СТВОРЕННЯ ПЕРЕДУМОВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

**Гапоненко В. А., к. політ. н., доцент, доцент Національного педагогічного університету
ім. М. Драгоманова, доцент Київського національного економічного університету
ім. В. Гетьмана**

У статті розглядаються теоретичні засади децентралізації, її сучасні особливості та вплив на процес демократизації політичної системи в Україні. Проаналізовано переваги та суперечності децентралізації владних повноважень в контексті демократизації в умовах неінституціоналізованої політичної системи. Вказано, що попри здатність підвищити легітимність органів влади завдяки делегуванню владних повноважень на місця, сприяти формуванню політичної еліти, оптимізувати процес становлення громадянського суспільства та покращити процес комунікації між представниками органів державної влади та громадськості, існує загроза поглиблення регіональної ідентичності на шкоду загальнонаціональній, дезорганізації політичної системи, посилення сепаратистських настроїв. На основі цих даних проаналізовано доцільність здійснення децентралізації у сучасних умовах.

Доведено, що у законодавстві вдало визначено пріоритети та стратегічні завдання процесу децентралізації як чинника демократизації політичної системи, а саме – підвищення ролі місцевих громад в управлінні державою. Водночас, соціологічні дані демонструють, що попри підтримку населенням реформи децентралізації, громадяни дуже мало знають про її сутність та не готові самі брати участь у прийнятті та реалізації владних рішень. Це значно ускладнює процес децентралізації і дає підстави стверджувати, що реформа не дасть очікуваних результатів та зачепить лише формальні аспекти.

Обґрунтовано тезу про необхідність забезпечення такого функціонування місцевих органів влади, що

сприятиме формуванню демократичних цінностей, стимулюванню громадської активності та політичної участі, залученню соціального капіталу у процес управління. Це можливо завдяки поетапності процесу децентралізації, забезпечення ініціативи знизу, комплексу інформаційно-роз'яснювальних заходів.

Ключові слова: децентралізація влади, місцеве самоврядування, політичні інститути, інституціоналізація демократії, гібридний політичний режим, політичні цінності, демократизація політичної системи.

Haronenko V. A. Decentralization as an instrument of democratization bases creation in Ukraine.

The article deals with the theoretical principles of decentralization, modern features and its influence on the process of political system democratization in Ukraine. The advantages and contradictions of power decentralization are analyzed in the context of democratization under the conditions of a non-institutionalized political system. It is indicated that despite the ability to increase the legitimacy of the authorities due to the power delegation to the seats, to influence on elite creation, to optimize the process of civil society formation and to improve the communication process between representatives of state authorities and the public, there is a threat to deepen regional identity against the national, disorganization of the political system, and strengthen separatist sentiment. On the basis of these data, the feasibility of decentralization in the modern conditions was analyzed.

It is proved that the legislation successfully defined the priorities and strategic objectives of the decentralization process as a factor in the political system democratization, namely, increasing the role of local communities in the management of the state. At the same time, sociological data shows that, despite the people's support of the decentralization reform, citizens know not a lot about its essence and are not ready to participate in the adoption and implementation of power decisions themselves. This greatly complicates the process of decentralization and gives grounds to argue that reform will not deliver the expected results and only affect formal aspects.

The thesis is grounded on the necessity of ensuring such functioning of local authorities, which will promote formation of democratic values, stimulation of social activity and political participation, attraction of social capital in the process of management. This is possible due to the gradual process of decentralization, the provision of the bottom-up initiative, a set of information and awareness-raising activities.

Key words: decentralization of power, local self-government, political institutions, institutionalization of democracy, hybrid political regime, political values, democratization of the political system.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Децентралізація владних повноважень – це загальновідома і важлива передумова становлення і функціонування демократичної політичної системи, світова тенденція розвитку держави. В Україні також проголошено курс на децентралізацію. Прийнято ряд нормативних документів щодо розвитку системи органів місцевого самоврядування, готуються відповідні зміни до Конституції України. Проте, проблеми децентралізації як передумови демократизації, її доцільності в контексті сучасних подій точаться запеклі дискусії. Неоднозначна оцінка процесів децентралізації і серед населення, що може ускладнювати процес реформування та нівелювати його позитивні наслідки.

Тому *метою* статті є з'ясування ролі децентралізації у процесі демократизації політичної системи в Україні на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика децентралізації досить ґрунтовно розроблена в межах різних наукових напрямів. Зокрема, актуальними щодо сьогоденних українських реалій є дослідження західних теоретиків демократії та неінституціоналізму Л. Даймонда [1], Р. Інглхарта [2], Г. О'Доннелла [3], Р. Пантама [4-5]. Ґрунтовно ця проблематика розроблена і у вітчизняних дослідженнях демократії О. Новакової [6], М. Розумного [7], О. Скрипнюка [8]. Теоретичні аспекти проблем децентралізації розкривають О. Бориславська, І. Заверуха, Е. Захарченко [9], Л. Гамбург [10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Однак, дискусії щодо суперечностей цього процесу не вщухають. Це пов'язано з кризовим станом функціонування політичної системи, явищами сепаратизму та гострого військово-політичного конфлікту. Вищевикладене вказує на необхідність переосмислення ролі децентралізації в контексті сучасних особливостей інституціоналізації демократії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звернувшись до ідей класиків транзитології можемо констатувати, що основними проблемами демократизації неінституціоналізованих політичних систем є недовіра до інститутів влади, слабкість інститутів громадянського суспільства, абсентеїзм та апатія громадян [5]. Актуальною проблемою демократизації політичної системи є утвердження проголошених принципів та усталених інститутів демократії у політичну практику та культуру громадян, приведення у відповідність формальних правил та політичних цінностей. На думку теоретиків суперечності демократизації перехідних політичних систем зумовлені невідповідністю рівня політичної культури впроваджуваним інститутам. Демократичні інститути діють за старими авторитарними нормами, що укорінились у суспільній свідомості і сприймаються як невід'ємний елемент політичного життя [2].

Безумовно, децентралізація це дієвий механізм вирішення вказаних суперечностей. Аргументуємо цю тезу детальніше.

В Україні постійно спостерігаються досить низькі рейтинги довіри до влади. Так, за результатами опитування громадської думки Центра Разумкова з 6 по 11 жовтня 2017 року Президенту України довіряють 24,8% опитаних, не довіряють – 68,2%, Уряду – відповідно 19,8% і 73,1%, Національному банку – відповідно 15,3% і

75,2%), Верховній Раді – відповідно 13,8% і 80,7%. Довіру до державного апарату (чиновників) висловили 11,2% опитаних, не довіряють – 80,7% [11].

Тому посилення ролі місцевих територіальних громад сприятиме встановленню взаємної довіри та відповідальності завдяки можливості особистих контактів між представниками влади та громадськості, безпосередньому інтересу громадян у вирішенні певних завдань, очевиднішими та простішими для усвідомлення пересічним індивідом результатами діяльності органів місцевого самоврядування.

Як вказував Р. Пантам вирішенню проблеми слабкості громадянського суспільства має сприяти пошук альтернативних форм соціального капіталу, зокрема дозвільні гуртки, спілки взаємодопомоги, сім'я та добросусідство [3]. Вони цілком відповідають українській специфіці та традиціям. Отже, завдання посилення громадянської активності, залучення громадян до різних форм групової ідентифікації та політичної участі також доцільно здійснювати знизу, тобто починаючи з місцевого рівня.

Також після Революції Гідності дослідники відзначають запит населення на нових політичних лідерів. Про це свідчать результати позачергових президентських та парламентських виборів 2014 р.: П. Порошенко уже в першому турі здобув майже 55% голосів (його партія «Солідарність» не брала участі у жодних національних виборах після 2002 р.), а з із шести парламентських партій, які подолали прохідний бар'єр, лише одна – «Батьківщина» – була представлена в попередньому парламенті. Усі інші парламентські фракції стали новими проектами представників старої політичної еліти держави. Водночас, за підрахунками громадського руху «Чесно» після виборів персональний склад Верховної Ради оновився на 56%. Тобто, колишні депутати знов ішли на вибори, але під іншими політичними брендами. Тобто це лише частково відповідало прагненню населення до оновлення політики [12].

Натомість місцеві вибори об'єктивно формують ґрунт для молодої політичної еліти. Адже, місцевий рівень не вимагає таких значних фінансових витрат як загальнонаціональний, а мажоритарна система сприяє ефективнішому відслідковуванню виборцями різниці між новими лідерами та старими «під новими прапорами», здатністю коригувати саме персональний склад органів місцевого самоврядування.

Таким чином, в Україні децентралізація має важливе значення для демократизації політичної системи в цілому. Водночас, її не можна вважати самоціллю, оскільки форсована децентралізація може мати і негативний ефект, оскільки загрожує вкоріненню негативних недемократичних правил політичної гри на місцевому рівні.

Так, відсутність досвіду управління на місцях потенційно може перерости у посилення корупції, сваволі чиновників та місцевих еліт. Це зумовить зростання незадоволення населення регіонів владою через неспроможність захистити інтереси та права регіональних громад.

Також в умовах нинішньої політичної нестабільної ситуації в Україні, економічної та соціальної кризи, зовнішньої агресії децентралізація, на думку О. Скрипнюка, може призвести до поглиблення наявних та появи нових негативних тенденцій у розвитку держави й суспільства [8].

Водночас, ліберальна модель демократії, яку було обрано як зразок для трансформації політичної системи в Україні, базується на визнанні свободи і рівності можливостей як вихідних політичних цінностей. Вона не гарантує безконфліктність, безпеку, соціальну захищеність, економічний добробут тощо. Навпаки, вона об'єктивно створює конфліктогенне середовище. Говорячи словами класика: «Введення демократії в розколотих суспільствах лише заохочує націоналізм, етнічні конфлікти і навіть війни. Організувати собі масову підтримку простіше за все на расовому, етнічному чи релігійному ґрунті» [13, с.117].

Тобто, ситуація перманентного військово-політичного конфлікту змушує широкі верстви населення відмовлятися від частини своїх індивідуальних прав і свобод заради соціальної захищеності. Посилюється роль силових структур, директивних рішень та примусових методів вирішення суперечностей, що в умовах перехідного політичного режиму створює передумови для деінституціоналізації демократії. Суспільні конфлікти невідворотні та є своєрідним побічним ефектом плюралізму, рівних прав та свободи слова. Тому завданням державного реформування є не уникнення конфлікту, а його інституціоналізація, а також «конвертація енергії протесту у конструктивну діяльність» [7, с. 199]. Тому варто з обережністю поглиблювати процеси децентралізації в сучасних умовах, що характеризуються гострим військово-політичним конфліктом.

Однією зі слабких сторін демократії є свідомо і несвідомо поляризація суспільства певними політичними силами для забезпечення собі підтримки на виборах. Особливо загрозовою в цьому сенсі є поділ країни на регіони за національною, етнічною, культурною чи релігійною ознакою.

Це пов'язано з тим, що організувати масову підтримку можна, апелюючи саме до вродженої ідентичності та почуттів. Згодом така позиція може провокувати спалахи насильства, а також розкол суспільства. Демократія ділить всіх на них і нас, штучно посилює важливість політичної боротьби, що стає основою діяльності радикальних організацій.

Часто політичні лідери вітають ознаки незадоволеності серед позбавлених права голосу як найкращий симптом пробудження інтересу до суспільних справ і не відчують відповідальності за загрозу соціального розколу. Тобто, спостерігається свідоме розпалювання агресивного протесту. Реальним наслідком цього процесу може стати поглиблення регіональної ідентичності серед населення, сепаратистських настроїв у окремих регіонах. Тож представникам влади варто встановити жорсткий контроль за появою подібних висловлювань у ЗМІ і застосовувати передбачені законодавства покарання.

Однак, названі перешкоди не слід розглядати як причину відмови від децентралізації. Вони свідчать про необхідність виробити зважену модель делегування повноважень на місцях.

На наш погляд, першочерговим завданням децентралізації як чинника демократизації політичної системи в Україні є активізація соціального капіталу, залучення місцевої громади до процесу управління, інституціоналізації громадського контролю за владою і розподілом фінансових та інших ресурсів.

Розглянемо чи відповідають нормативні документи окресленим завданням. Насамперед, варто позитивно оцінити основну мету децентралізації, окреслену у Проекті змін до Конституції України, внесеному на розгляд Верховної Ради України Президентом України П. О. Порошенком (реєстр. № 4178а від 26.06.2014 р.). Вона сформульована як посилення конституційно-правового статусу місцевого самоврядування, його розуміння як права і спроможності жителів громад у межах Конституції і законів України самостійно вирішувати питання місцевого значення в інтересах місцевого населення як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування [14].

Подібні ідеї вміщені у Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні від 1 квітня 2014 р. Її метою є визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад [15].

Також доцільним видається задекларований у цих документах принцип паритетності безпосередніх і представницьких форм реалізації права місцевого самоврядування.

Однак, невизначеним є статус територіальних громад. Також як свідчать соціологічні дані актуальними завданнями децентралізації є роз'яснювальна робота щодо напрямів та механізмів реформи місцевого самоврядування серед населення, а також реалізація проголошених принципів на практиці. Адже за результатами загальнонаціонального опитування населення проведено Фондом «Демократичні ініціативи» імені Льва Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова з 9 по 13 червня 2017 року добре знають про реформу лише 20%, хоча показник обізнаності дещо підвищився (у серпні 2016 р. таких було 12%). Більшість українців досі не відчула змін від використання додаткових коштів, які місцеві бюджети отримали протягом останніх років – таку позицію висловили 55%. При цьому частка тих, хто відчув зміни на краще, і тих, хто побачив зміни на гірше, однакова – по 16%. Протягом року дещо послабилася впевненість населення у тому, що місцева влада зможе справитись із додатковими повноваженнями, які вона отримає в ході децентралізації. Абсолютно впевнені в цьому лише 10%. Українці переважно не задоволені тим, наскільки вони можуть впливати на рішення місцевої влади (63%). Однак, тільки 37% задекларували своє бажання взяти участь в управлінні своїм селом, селищем чи містом у випадку розширення повноважень місцевої влади [16].

Такі дані свідчать про формальні перетворення, не підкріплені заходами, спрямованими на забезпечення реальних механізмів участі населення в управлінні місцевими справами, а відповідно – вони не сприяють формуванню демократичних цінностей громадян.

Висновки. Зважаючи на вищевикладене децентралізація, принаймні у віддаленій перспективі здатна оптимізувати функціонування демократичних інститутів української політичної системи в цілому, оскільки сприятиме встановленню реальної, а не формальної демократії «знизу», що супроводжуватиметься формуванню демократичних політичних цінностей, поступовому руйнуванню авторитарної апатії та патерналізму.

Оскільки механізми оновлення політичної еліти та парламентського представництва виявляються неідеальними, то варто стимулювати альтернативні форми громадянської активності. Важливим механізмом цього процесу є децентралізація повноважень органів державної влади. Вона сприятиме формуванню нової політичної еліти, стимулюватиме залучення громадян до групової та індивідуальної участі у вирішенні місцевих проблем.

Протягом останніх років в Україні прийнято ряд нормативних документів, які свідчать про те, що роль та цілі децентралізації адекватно оцінюють на рівні держави. Водночас, бракує засобів практичної реалізації задекларованих принципів.

Таким чином, децентралізація є важливою передумовою інституціоналізації демократії у сучасній Україні. Однак, вона буде дієвою за умови взаємодії держави і громадянського суспільства, пошуку шляхів вирішення суспільно-політичних конфліктів у мирному та конструктивному руслі.

Також процес децентралізації не повинен базуватись на культурних особливостях регіону та бути знярядям маніпулятивного впливу окремих політичних сил на громадськість, щоб не спровокувати настрої суспільної конфронтації та сепаратизму. Також він має торкнутись не тільки формальний, але й змістовних характеристик. Тому поділ на регіони має супроводжуватись формуванням демократичної свідомості та національного патріотизму, всебічним обговоренням проблем регіоналістики в різних колах громадськості із залученням ЗМІ, врахуванням настроїв та інтересів місцевих громад найнижчого рівня. Цей процес має відбуватись знизу до верхівки на засадах поступовості та поетапності. Тільки за таких умов підставою децентралізації може бути регіональна політична ідентичність.

Нарешті, невирішеним завданням децентралізації як механізму інституціоналізації демократії є забезпечення ефективності комунікаційних потоків між органами державної влади та суспільством. Перспективним напрямком його вирішення є використання електронних ЗМІ, соціальних мереж для регулярного моніторингу громадської думки, інтересів населення щодо поточних політичних проблем, висловлення пропозицій, роз'яснення переваг прийнятих державних рішень, формування демократичних політичних цінностей в цілому.

Бібліографічний список:

1. Diamond L. "Why Decentralize Power in A Democracy?" Conference on Fiscal and Administrative Decentralization Baghdad, Iraq, February 12, 2004 available at: https://web.stanford.edu/~ldiamond/iraq/Decentralize_Power021204.htm (Accessed 16 December 2015)

2. Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития / Инглхарт Р., Вельцель К. - М.: Новое издательство, 2011. — 464 с. — (Библиотека Фонда «Либеральная миссия»).
3. Патнам Р. Творення демократії: Традиції громадської активності в сучасній Італії. / Патнам Р., Леонарді Р., Нанетті Р. Й. — [Пер. з англ. В. Ющенко]. - К: Ви-во Соломії Павличко «Основи», 2001. - 302с.
4. Putnam R. Bowling Alone: America's Declining Social Capital. / Putnam R. // Journal of Democracy 6:1 - Jan 1995 - p. 65-78.
5. О'Доннелл Г. Делегативная демократия / Г. О'Доннелл // Пределы власти. - 1997. - №2-3. - С. 28-34.
6. Новакова О.В. Формування нової ідеології політичної участі українців / О.В. Новакова // Studia Politologia Ukraina - Polonia. - 2015. - Вип. 5 - С. 194-201.
7. Скрипнюк О. Децентралізація влади як чинник забезпечення стабільності конституційного ладу: теорія й практика [Електронний ресурс] / О. Скрипнюк // Віче: - 2015. - №0 12. - С. 22-24. - Режим доступу: www.viche.info
8. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення : монографія / М. М. Розумний. - К. : НІСД, 2016. - 196 с.
9. Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е. та ін. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е. та ін.]; . - К. : ТОВ «Софія». - 2012. - 128 с. - Режим доступу: [http://despro.org.ua/media/upload/decentral_zac_ua_publ_chno_vladi_dosv_d_evropeyskih_derzhav_ta_perspektiviukra_ni\(2\).pd](http://despro.org.ua/media/upload/decentral_zac_ua_publ_chno_vladi_dosv_d_evropeyskih_derzhav_ta_perspektiviukra_ni(2).pd)
10. Гамбург Л. С Теоретичні питання децентралізації державної влади в системі публічної влади унітарної держави [Електронний ресурс] / Л.С. Гамбург // Вісник Запорізького національного університету. - 2014. - №4 (I). - С. 134-145. - Режим доступу: <http://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-4-2014-1/20.pdf>
11. Ставлення громадян України до суспільних інститутів. Результати соціологічного дослідження [Електронний ресурс] / Центр Разумкова. - Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/napryamki/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-instytutiv-elektoralni-orientatsii-2>
12. Партійна система сучасної України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. Аналітична доповідь Центру Разумкова 16 вересня 2015 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/upload/1442416518_file.pdf
13. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами. / Закария Ф.; Центр исследований постиндустриального общества; [пер. с англ. В.Л. Иноземцев]. - М: Ладомир, 2004. - 342с.
14. Проект змін до Конституції України № 4178а від 26.06.2014 р. / Президент України. - Офіц. видання. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51513
15. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні від 1 квітня 2014 р. / Верховна Рада України. - Офіц. видання. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>
16. Громадська думка населення щодо реформи децентралізації [Електронний ресурс] . - Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-naselennya-shchodo-reformi-decentralizatsii>

DOI 10.31558/2617-0248.2018.3.11

УДК 328.185-048.66:323.212/.213(497.2)

АНТИКОРУПЦІЙНІ ІНІЦІАТИВИ БОЛГАРСЬКОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ОЦІНКА ВПЛИВУ НА СИСТЕМНУ КОРУПЦІЮ

Наумкіна С. М., д. політ. н., професор, завідувач кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,

Кабанцева І. А., аспірант кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Досліджується участь громадянського суспільства Болгарії в протидії корупції на національному рівні. Визначено масштаби корупційного «захоплення держави», підкреслено системний характер корупції в цій країні попри понад десятилітнє членство в ЄС. Акцентовано, що новітні корупційні практики в Болгарії своїм корінням сягають кінця 1980-х – початку 1990-х рр.: повалення комуністичного режиму та перехід до ринкової економіки зумовили появу неформальних угруповань колишньої комуністичної номенклатури. Звернено увагу, що ці угруповання донині контролюють процеси прийняття рішень у державі, діючи в тіньовій зоні політики, економіки й юстиції. Відзначено, що корупція істотно знижує ефект фінансової допомоги ЄС та є перешкодою приєднанню Болгарії до Шенгенської зони. Зауважено, що протидія корупції включена в порядок денний публічної політики лише з 1997 р. із приходом демократичного уряду І. Костова. Констатовано, що остаточна визначеність щодо євроінтеграційного вектора розвитку Болгарії зумовила співпрацю уряду та громадянського суспільства у виробленні національної антикорупційної політики.

Аналіз темпів реформ у Болгарії уможливив висновок, що ця країна потрапила в посткомуністичну пастку, опинившись у «сірій зоні» між соціалізмом і капіталізмом: фактично кілька родин формують болгарську політику; власники медіа переважно тісно пов'язані з політичною елітою, тому бракує якісних журналістських розслідувань, увиразнена самоцензура журналістів; жоден із болгарських екс-урядовців не відбуває покарання за вчинені корупційні злочини. Звернено увагу, що Болгарія істотно відрізняється від інших держав Центрально-Східної Європи (найперше, Румунії та Словаччини) тим, що протестні акції тут не настільки потужні, аби влада була вимушена прислухатися до них. Відзначений найбільший в історії Болгарії сплеск антикорупційних протестів (три «хвилі») 2013 р.: 1) протести соціально-економічного спрямування, доповнені антикорупційними вимогами (січень – лютий); 2) протести проти корупції та олігархічної політичної системи (червень – липень); 3) студентські антикорупційні протести (листопад). Підкреслено, що нині болгарське громадянське суспільство залишається порівняно слабким у своїй антикорупційній протидії. Перешкодами ефективній роботі неурядового сектора визначено доволі обмежену участь НУО в громадсько-політичному житті, відсутність солідарності та ін.

Ключові слова: Болгарія, громадянське суспільство, корупція.

Naumkina S. M., Kabantseva I. A. Anticorruption initiatives of Bulgarian civil society: assessment of their influence on systemic corruption

The article studies the participation of Bulgarian civil society in corruption counteraction on the national levels. It determines the extent of the “capture” of the state by corruption and underlies the systemic character of corruption in this country despite over a decade of EU membership. It is emphasized that the modern corruption practices in Bulgaria originated in the late 1980s and early 1990s: the overthrow of the communist regime and transition to market economy caused the emergence of informal groups of the former communist nomenclatura. It is noted that these groups still control the decision-making processes in the country by their activities in the “shadow zone” of politics, economy, and justice. Corruption significantly reduces the effect of the EU financial assistance and is an obstacle to Bulgaria’s accession to the Schengen Area. The author notes that corruption counteraction has been included in the agenda of public policy only since the formation of I. Kostov’s democratic government in 1997. The final decision concerning the European integration vector in Bulgaria’s development led to the government and civil society cooperation in defining the national anti-corruption policy.

The analysis of the pace of reforms in Bulgaria made it possible to conclude that this country has fallen into a post-communist trap, being in the “grey zone” between socialism and capitalism: de facto, several families form the Bulgarian politics; the media owners usually have close ties with the political elite, leading to lack of quality investigative journalism and to pronounced self-censorship of journalists; none of the Bulgarian ex-government officials have been convicted of corruption crimes. What makes Bulgaria significantly different from the other Central and Eastern European countries (especially Romania and Slovakia) is that the protest actions are not strong enough to force the authorities to take them into account. The largest surge in anti-corruption protests (three “waves”) was noted in 2013: 1) protests of socio-economic nature, complemented by anti-corruption demands (January – February); 2) protests against corruption and oligarchic political system (June – July); 3) student anti-corruption protests (November). The author emphasizes that currently the Bulgarian civil society remains relatively weak in its anti-corruption activities. The main obstacles to the effective work of the non-governmental sector include a rather limited participation of the NGOs in the public and political life, lack of solidarity etc.

Key words: Bulgaria, civil society, corruption.

Важливу роль для поступального розвитку будь-якої країни відіграє її національне громадянське суспільство. Громадянський активізм може стати рушійною силою в запобіганні усіляким формам недоброчесності в політиці, найперше – корупції. Досвід громадянських суспільств багатьох країн є прикладом того, як організована спільнота може пропонувати та реалізовувати дієві антикорупційні механізми. І, водночас, є чимало прикладів того, як інертність, байдужість слабого громадянського суспільства зумовлює наростає тінізацію політики, корупційне «захоплення» держави зацікавленими політико-економічними факторами.

Політичний процес країн Центрально-Східної Європи добре ілюструє, як активна спільнота може та повинна стояти на сторожі відповідальної держави та прозорого врядування. Одні національні громадянські суспільства (як-от румунське, словацьке та ін.) активно взаємодіють із державами, послідовні в своїх вимогах транспарентної політики. Інші ж – на сьогодні ще не набули досвіду результативної антикорупційної протидії, але поступово формують нову культуру протесту та перманентної взаємодії громадськості з владою. До останніх можемо віднести громадянське суспільство Болгарії.

Для України, яка розвиває громадянські традиції й водночас стоїть перед викликом системної корупції, важливим є вивчення досвіду інших країн. Вироблені національними громадянськими суспільствами, зокрема болгарським, механізми можуть бути цінними в площині вітчизняної політики. Відзначимо: попри інтерес українських політологів до політичного ландшафту Болгарії, тема впливу громадянського суспільства на мінімізацію корупційних практик не вивчалася. Водночас відзначимо наявність цінних у контексті нашого дослідження напрацювання щодо демократизації політичної системи Болгарії (В. Бурдяк, М. Мілова, І. Осадца та

ін.), еволюції болгарського громадянського суспільства (А. Жуковська), політичної корупції (І. Кушнар'єв, Т. Чавдарова та ін.).

Корупція є невід'ємною іміджевою характеристикою Болгарії. Вона настільки глибоко проникла в механізм держави, що болгари кажуть: у країні немає мафії, бо болгарська держава сама по собі – мафія [9, с. 59]. Часті корупційні скандали, які відбувалися тут від початку демократизації, зумовили укорінену недовіру болгар до владних інституцій [6], рівень довіри до місцевих еліт є вкрай низький. Після повалення комуністичного режиму та в процесі переходу від планової економіки до ринкової в Болгарії утворилися неформальні угруповання переважно з членів колишньої комуністичної номенклатури. Вони донині контролюють процеси прийняття рішень у державі, діючи в тішовій зоні політики, економіки та юстиції.

Корупція істотно знижує ефект від фінансової допомоги ЄС, позаяк досі не проведена реформа судових і правоохоронних органів. Через ці та інші причини Болгарія (як і Румунія) досі не прийнята до Шенгенської зони ЄС. Щороку країна втрачає в середньому від 14 до 22 % ВВП (це 7–12 млрд амер. дол.) через корупцію [17]. Уже кілька десятиліть корупція перешкоджає поступальному розвитку Болгарії, зокрема, на думку А. Красімова, стримує іноземних інвесторів [16].

У перші роки демократичних трансформацій (1989–1996) протидія корупції в Болгарії була вкрай неефективною: лише 24 особи за цей період були звинувачені в корупційних протиправних діяннях [18]. Але від 1997 р., коли до влади прийшов продемократичний уряд І. Костова, боротьба з корупцією була винесена на порядок денний публічної політики. У цей час, коли Болгарія чітко визначилася зі своїм євроінтеграційним вектором розвитку, уряд та організації громадянського суспільства відіграли активну роль, щоб зробити протидію корупції ключовою частиною державних програм, виробити національну антикорупційну політику. Водночас відзначимо, що антикорупційне законодавство в Болгарії приймалося та приймається зазвичай не з ініціативи болгарських парламентарів чи під тиском громадянського суспільства, а на вимогу інституцій ЄС, найперше – Європейської комісії. Так, у 2001 р. затверджено першу антикорупційну стратегію, яка опиралася не лише на репресивні, але й на превентивні заходи за широкого залучення громадянського суспільства.

Процес приєднання до ЄС став важливим чинником розвитку антикорупційної політики, позаяк зменшення корупції було чітко визначено умовою приєднання до ЄС та НАТО [13, с. 83]. Тиск, а також всебічна допомога в розробці антикорупційної політики Європейської комісії, мотивували болгарський уряд до адаптації національного антикорупційного законодавства до вимог міжнародних антикорупційних актів.

Водночас уже перший рік членства Болгарії в ЄС показав: у болгарському уряді, інших державних інституціях є потужні сили, не зацікавлені в справжній, а не популістськи декларованій боротьбі з корупцією. Це відзначено в щорічному звіті за 2008 р. Управління з питань запобігання зловживанням і шахрайству (OLAF, антикорупційний орган ЄС). Тодішній президент Болгарії (Г. Пирванов) був запідозрений у прийнятті пожертв для партії (соціалістів) від корумпованих кіл [1, с. 141]. Дослідники висловлюють припущення, що за роки членства в ЄС рівень корупції (найперше, топ-корупції) не лише не зменшився, а зріс. Зокрема, таку думку обґрунтовує болгарська дослідниця Й. Чомпалова [21]. Причинами цього вона вважає неефективні заходи, спрямовані на її подолання: вони ще більше сприяють розвитку традицій корупційного прагматизму в країні.

Відзначимо, що за результатами опитувань громадської думки болгар щодо проблем суспільства та держави, проведених у рік прийняття до ЄС, у рейтингу проблем корупція не перебувала на найвищих позиціях. Натомість найвиразнішими проблемами болгарські респонденти вказували низькі доходи та високе безробіття [20]. Це може слугувати певним маркером для визначення рівня політико-правової культури болгар.

Одним із прикладів масштабної корумпованості політичної сфери Болгарії може слугувати справа Корпоративного торгового банку, доведеного до банкрутства. Слідство розпочате ще в 2014 р., але справа не закрита досі*. Основний власник і керівник банку Ц. Васильєв за свою тішову впливовість уважався «ляльководом» болгарської політики, неформальним учасником прийняття ключових урядових рішень; він фінансував певних політиків [5]. Діяльність банку кваліфікована як створення фінансової піраміди, а Ц. Васильєва запідозрено в великих розкраданнях. Натомість банкір доводить, що банкрутство банку та його переслідування влада Болгарії здійснює за політичними мотивами [9, с. 60].

Загальнонаціональне опитування Gallup International на тему корупції в Болгарії (вересень 2017 р.) показує схильність сприйняття болгарами національної політичної еліти як корумпованої [15]. Більшість респондентів переконані в політичній недоброчесності найбільших політичних партій – ГЕРБ (GERB, «Громадяни за європейський розвиток Болгарії») та БСП (BSP, Болгарська соціалістична партія).

Болгарія в Індексі сприйняття корупції за 2017 рік посіла 72-е місце, найнижче серед держав-учасниць ЄС. Фактично досягнуто такого рівня корупції, що слушною є оцінка керівника Центру вивчення демократії (Софія) О. Шентова, який констатував корупційне «захоплення держави» [19]. Як свідчать дані Transparency International, у 2017 році простежилася позитивна антикорупційна динаміка (плюс два пункти в рейтингу та підняття з 75 на 72 місце у списку держав світу за останній рік). Натомість Президент Болгарії Р. Радев стверджує: «Так, у Болгарії є корупція, але я не назвав би Болгарію найбільш корумпованою країною в ЄС» [7]. І тим суперечливішими є висловлювання Р. Радева про те, що в Болгарії немає «політичної волі для боротьби з корупцією у вищих ешелонах влади» [10]. Уважаємо, що саме позиція лідера держави найперше й має увиразнювати таку політичну волю.

На переконання Європейської комісії (січень 2017 р.) Болгарія за 10 років членства в ЄС так і не виконала основні рекомендації щодо реформи юстиції та боротьби з корупцією, попри певний прогрес [22]. Поступ Болгарії визначений як «не такий швидкий, як очікувалося»: країні було рекомендовано якнайшвидше завершити реалізацію національної стратегії протидії корупції, створити орган протидії корупції, зміцнити незалежність судової влади тощо. Зокрема, на виконання цих вимог у серпні 2017 р. було створено спеціалізований антикорупційний суд**,

який розглядатиме корупційні справи, до яких причетні міністри, парламентарі, мери й інші високопосадовці. Зауважимо, що неурядові організації критично оцінили цей закон, припускаючи політично мотивовані рішення цього суду. Також на початку 2018 р. Болгарія прийняла закон про боротьбу з відмиванням коштів ЄС. Тільки дві країни (Болгарія та Румунія) зволікали з правовим регулюванням цього питання, через що отримували попередження європейських інституцій.

Найбільша кількість випадків топ-корупції в Болгарії стосується тендерів для державних установ, які проводяться непрозоро. Завдяки журналістським розслідуванням і зусиллям «третього сектора» громадськості стають відомі численні приклади отримання членами родин чиновників переваг при розподілі державних замовлень. Але проблема полягає в тому, що після оприлюднення інформації болгарська влада зазвичай не вдається до необхідних процесуальних дій, а громадські бурхливо не протестує. Тому корупційні викриття часто знівельовуються подальшою байдужістю як влади, так і громадськості.

Особливо поширеним прикладом політичної топ-корупції в Болгарії є конфлікти інтересів. Наприклад, міністр енергетики Болгарії Т. Петкова сприяла рішення чеського енергетичного концерну «CEZ Group» продати болгарську частину бізнесу компанії «Інтерком Болгарія». Рішення було прийнято в обхід відкритих конкурсів, а лише на основі 20-річного знайомства міністра з власниками компанії «Інтерком Болгарія». Позиції чиновниці в цьому питанні одразу викликала сумніви щодо прозорості угоди та зумовили подальшу відставку Т. Петкової.

Ситуація з корупцією, проблемами незалежності судів і свободи медіа в Болгарії особливо активно обговорюються в контексті першого головування Болгарії в Раді ЄС (січень – червень 2018 р.). Парадокс головування Болгарії в тому, що до неї досі застосовується процедура контролю інституцій ЄС щодо дотримання принципів правової держави та прав людини. Це зумовило підвищений інтерес світових медіа до здобутків цієї країни за роки членства в ЄС. Зокрема, французькі медіа визначили болгарську корупцію як ендемічну; Болгарію схарактеризували як «Росію в мініатюрі, де панує ментальність мафії, і не вдається досягнути відповідності критеріям ЄС» [14]; успіхи країни в протидії корупції оцінено як незначні. Болгарії ставили в приклад Румунію, де активне громадянське суспільство не зупиняється в своєму тиску на уряд. Британські медіа [19] не менш критичні щодо Болгарії в констатації руйнівної корупції на усіх рівнях суспільства.

На переконання І. Кушнарьова, «серед причин “живучості” та недосяжності для закону політичної корупції в Болгарії є тотальне кумівство. Кожна новообрана влада признає “своїх людей” на ключові посади в управлінні державою. Тому будь-яке судове переслідування вищих і вже колишніх чиновників кваліфікується як “політичне переслідування” і ніколи не закінчується доведенням вини та покаранням. Гучні судові процеси тягнуться роками; тих, кого ще нещодавно гучно арештовували та звинувачували, болгарські судді повністю виправдовують, їхні справи “заморожують” або взагалі закривають, а фігуранти таких справ знову висувуються на виборні посади» [8, с. 88]. Прикладом є лідер правоцентристської партії «Громадяни за європейський розвиток Болгарії» Б. Борисов. Він попри корупційні підозри тричі признався прем'єром.

Видається, що Болгарія потрапила в посткомуністичну пастку, опинившись, за характеристикою болгарської дослідниці П. Колевої, «у сірій зоні між соціалізмом і капіталізмом», де «старі правила не діють, а нові – досі нечіткі», «кілька родин формують усю болгарську політику: вирішують, кого висувати на вибори і яким буде процес голосування» [Цит. за: 11]. Учена привертає увагу до проблеми залежності медіа, нестачі якісних журналістських розслідувань, позаяк власники великих медіа-майданчиків переважно тісно пов'язані з політичною елітою. Залежність медіа видається особливо тривожною тенденцією, позаяк вони виступають одним із найважливіших акторів громадянського суспільства за умови їх незалежності. Також відзначимо несформованість у Болгарії середнього класу, позаяк приватизація пройшла в інтересах небагатьох болгар.

Хоч Болгарії за роки членства в ЄС й вдалося зменшити організовану злочинність, а також досягти низки інших успіхів, але проблеми корупції, непрозорого урядування, судочинства є дуже виражені; топ-корупція, політична корупція практично не переслідуються. Жоден з екс-урядовців не відбуває покарання за вчинені корупційні злочини.

Проаналізуємо залученість болгарського громадянського суспільства до протидії корупції. У цьому аналізі звернемося до двох аспектів: 1) антикорупційні ініціативи акторів болгарських НУО; 2) масові протести громадян проти корупції.

Як ми вже зауважували вище, болгарські НУО почали долучатися до антикорупційної протидії лише від 1997 р. (перемога на виборах демократичних сил). Чи не найбільшим успіхом болгарського громадянського суспільства стало постійне озвучення цієї проблеми, що зумовило визнання державою факту її існування. Примітно, що Болгарія істотно відрізняється від Румунії, Словаччини та інших держав Центрально-Східної Європи тим, що протестні акції тут хоч і відбуваються, але вони не настільки потужні та часті, аби влада була вимушена прислухатися до них. Дослідники відзначають: «болгари мають найскептичніше в усьому ЄС ставлення до демократії» [1, с. 141].

Від 1999 р. у країнах Південно-Східної Європи, зокрема й в Болгарії, за підтримки ЄС послідовно реалізуються дві регіональні ініціативи (<http://seldi.net>): з 1999 р. – проект «Створення коаліції та моніторинг протидії корупції в Південно-Східній Європі» в рамках Південно-Східної європейської ініціативи з правового розвитку; з 2012 – проект «Лідерство Південно-Східної Європи з метою розвитку та доброчесності». Метою ініціативи є сприяння розвитку динамічного громадянського суспільства в регіоні, здатного до публічних дебатів і впливу на процес прийняття рішень у сфері боротьби з корупцією та належного управління. Болгарським партнером ініціативи SELDI виступає громадська організація «Центр вивчення демократії» (<http://www.csd.bg/>) – одна з перших громадських організацій Болгарії (1989 р. заснування).

Особливо діяльним згаданий «Центр вивчення демократії» був у межах «Коаліції за чесні вибори» (ініційованої Румунією в 2004 р.). Через Коаліцію болгарське громадянське суспільство долучилося до контролю кандидатур депутатів Європейського парламенту в 2007 р. (перші вибори такого рівня для країни). Перевірка кандидатів проводилася за низкою критеріїв «ЧЕСНОметру» [2], а саме: 1) чи кандидат був працівником або співробітником державної безпеки або має ділові відносини з такими особами; 2) чи були щодо кандидата громадські звинувачення в корупції, зловживанні владою; 3) чи наявний конфлікт інтересів у зв'язку з отриманням та обійманням державної посади; 4) чи прозорими є задекларовані доходи, майно та їх відповідність способу життя кандидата та його родини; 5) чи наявні прострочені заборгованості перед бюджетом або співробітниками компанії, якщо кандидат є власником, партнером бізнесу або ж виконує управлінські функції; 6) чи мав місце неодноразовий (понад два рази) перехід кандидата від однієї політичної партії чи парламентської групи в іншу в пошуках особистої вигоди. В результаті аналізу кандидатур 11 із 218 болгарських кандидатів визначені недоброчесними. Примітно те, що в Болгарії під час акції «Коаліції за чисті вибори», приділялася увага двом засадничим моментам: чи був кандидат до 1989 р. співпрацівником спецслужб і якою є корупційна (антикорупційна) компонента біографії кандидата.

Відзначимо ініціативу низки болгарських неурядових організацій і громадських діячів щодо моніторингу прозорості діяльності уряду та бізнесу, а також розповсюдження інформації про «корупційну температуру» суспільства. Мова про портал Anticorruption.bg – перший і один із небагатьох болгарських порталів, присвячений корупції та антикорупційним заходам. Портал активно діяв у першій половині 2000-х рр. завдяки іноземному фінансуванню; після 2005 р. його активне наповнення припинене, але свого часу він був потужним рупором громадськості.

У 2013 р. відбувся найбільший в історії Болгарії сплеск антикорупційних протестів, які не лише задекларували зародження в Болгарії національного громадянського суспільства, але стали поштовхом до розвитку «третього сектора». Виділимо три «хвилі» цих протестів: 1) протести соціально-економічного спрямування, доповнені антикорупційними вимогами (січень – лютий); 2) протести проти корупції та олігархічної політичної системи (червень – липень); 3) студентські антикорупційні протести (листопад). Зупинимося детальніше на кожній «хвилі» протестів.

Перша «хвиля» протестів взимку 2013 р. пройшла в 35 болгарських містах за участю понад 100 тис. болгар. Первинно вона мала соціально-економічну природу вимог. Водночас вимоги протестувальників швидко доповнилися антикорупційними гаслами, переросли в вимогу відставки уряду. Це були найбільші протести від 1997 р. (тоді акції не мали антикорупційної спрямованості).

Другу «хвилю» протестів влітку 2013 р. образно названо «протестами розчарованих» [3], позаяк понад за 20 останніх перед протестами років громадськість ставала щораз байдужішою, аполітичнішою, зневіреною. Ця серія протестів стала громадянським пробудженням супроти політичного свавілля. Примітно, що на відміну від багатьох європейських держав акції в Болгарії були зумовлені не соціально-економічними причинами, позаяк більшість демонстрантів не належали до безробітних і залежних від соціальних гарантій. Приводом до протестів було призначення на посаду очільника служби безпеки Болгарії медіамагната Д. Пеевського, запідозреного в незаконних махінаціях і зв'язках із мафіозними структурами. Хоч уряд скасував це призначення, протести набули хвилеподібної форми з численними вимогами, найперше проти корупції та в цілому супроти контрольованої олігархами політичної системи.

Протести «другої» хвилі були ініційовані низкою громадських організацій, зокрема «Industry Watch». Вони засвідчили вихід болгарського громадянського суспільства на новий рівень. Від цього часу можна говорити про формування нової культури протесту болгар. Уперше в Болгарії протести набрали форм політичного акціонізму: протестувальники доповнили традиційні форми протесту перформансами, інсталяціями та іншими спектакулярними формами ненасильницької політичної участі. Наприклад, демонстранти влаштували в Софії мистецьку інсталяцію, інсценувавши картину Е. Делакруа «Свобода, що веде народ»; одягали на обличчя маски з портретом ультранаціоналіста В. Сідорова (партія «Атака»), гамівні сорочки та под. Соціальні медіа від тоді стали, як і в інших країнах, основним інструментом взаємодії. В основі вимог протестувальників – недопущення всездозволеності політиків, новий стиль урядування, перехід до активнішого діалогу влади та громадськості, якнайповніше залучення громадянського суспільства тощо. Водночас уряд сприймав ці протести як соціально-економічні (як у січні – лютому 2013 р.), а не як боротьбу за європейські цінності.

У листопаді 2013 р. протести набули нової сили. Їх ініціаторам були найперше студенти з вимогами протидії корупції та подолання бідності. Однією з найбільших акцій третьої «хвилі» протестів був «Марш справедливості» (13.11.2013 р.). Зміст студентських вимог: реальне покарання корупціонерів, ефективність системи судочинства та под. В основі була вимога «перезавантаження» держави шляхом створення державних структур, які б функціонували ефективно та прозоро. Болгарська молодь виступила з осудом урядовців за їх сумнівні зв'язки з бізнесом на тлі бідності громадян. Студентство якнайбільше увиразнило постмодерні форми громадсько-політичного акціонізму, вдаючись до ненасильницьких методів протесту та політично забарвленого гумору: прем'єр-міністр П. Орешарський поставав в образі зомбі, Конституційний суд продавали на інтернет-аукціоні eBay і т. д. Позитив тривалих студентських протестів проявився найперше у створенні мережі активних громадян, які почали комунікувати. Тобто, громадянське суспільство на той момент не можна уважати сформованим, але цей процес завдячуючи молоді стартував.

Відновлення антикорупційної активності припало на початок 2018 р., коли в Болгарії відбулися доволі великі акції протесту (понад 8 тис. осіб). В їх основі були найперше екологічні питання, але в широкому сенсі вони стосувалися корупції. Першопричиною протестів була критика урядового плану фактичного руйнування

національного парку «Пірін», де урядом запланований гірськолижний курорт та інші будівництва. Уряд запідозрений у корупційній змові з компанією, якій вигідна ця угода. Парк «Пірін» і його порятунок стали символами антикорупційного протесту. Протестувальники вимагали відставки міністра охорони довкілля Н. Дімова, а також проведення міжнародного аудиту концесії АТ «Юлен» зі залученням громадянського суспільства.

Відзначимо, що поки що болгарське громадянське суспільство є слабким у своїй антикорупційній протидії. Чинниками, які перешкоджають ефективній роботі неурядового сектора, є доволі обмежена участь НУО в громадсько-політичному житті, слабкі інтереси та зобов'язання на стійкість, відсутність солідарності, підозри щодо корупції, особливо стосовно розподілу фінансування ЄС [4, с. 8]. Неодноразово фіксувалися випадки корупції у відносинах між НУО та державою, особливо щодо розподілу фінансування ЄС [4, с. 73].

На жаль, у Болгарії існують квазі-НУО, підтримувані урядом, які деформують сприйняття громадськістю діяльності сектору НУО та дискредитують його повноваження як учасника боротьби з корупцією. Складається враження, що в Болгарії уряд підтримує одні організації та дискредитує інші, але підтвердження чи спростування цієї гіпотези потребує окремого вивчення.

Т. Чавдарова відзначає крихкість і нестабільність демократичної моралі болгар [12, с. 31]; дослідниця наголошує на корупційному прагматизмі болгар, укоріненості корупції як моделі поведінки. Саме це, на нашу думку, є причиною того, що досі радикального поступу в мінімізації корупційних практик не спостерігається. Жодна громадянська акція поки що не стала настільки масштабною, що бути «почутою» владою. Водночас у багатьох країнах Центрально-Східної Європи зростає кількість антикорупційних ініціатив національних громадянських суспільств, тому є підстави розглядати можливість активізації й болгарської спільноти.

На жаль, новітня Болгарія відноситься до держав напівконсолідованої демократії, де корупція та дефіцит верховенства права поки що відкривають можливості для підриву зв'язку цієї держави з європейськими цінностями і демократіями. Публічний імідж Болгарії увиразнює слабкі економічні перспективи, проблеми публічного адміністрування та роль своєрідного майданчика для розгортання російського впливу. Ні успіхи Болгарії у мінімізації корупційних практик, ні значиму роль національного громадянського суспільства у цьому процесі на сьогодні констатувати не можемо.

Примітки:

* Станом на березень 2018 р.

** Окрім Болгарії у регіоні Центрально-Східної Європи такі судові органи існують у Хорватії та Словаччині.

Бібліографічний список:

1. Академія демократії. Посібник політичної та громадянської освіти для України. Люблін: Європейський дім зустрічей – Фондація Новий Став, 2008. – 168 с.
2. Боднараш Г. «ЧЕСНОметр» в країнах Центрально-Східної Європи: порівняльний аспект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://h-bodnarash.vkursi.com/3977.html>
3. Бройер Р., Грабська А. Болгарам набридла корумпованість і кумівство політиків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://p.dw.com/p/19FT1>
4. Дакова В. Българският неправителствен сектор в контекста на развитие. София: Фондация «Работилница за граждански инициативи», 2003.
5. Катанска, Ц. (2017). Повдигнаха 146 обвинения на Цветан Василев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.bnt.bg/bg/a/povdignakha-146-obvneniya-na-tsvetan-vasilev>
6. Коцева О. Корупція в європейській Болгарії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/26930457.html>
7. Кумар І. Інтерв'ю з Президентом Болгарії Р. Радевим [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.euronews.com/2017/02/16/sanctions-hurt-russia-and-the-eu-says-bulgaria-president-rumen-radev>
8. Кушнар'ов І. В. Досвід нових держав-учасниць ЄС у боротьбі з політичною корупцією: приклад Болгарії / І. В. Кушнар'ов // Матеріали міжн. наук.-практ. конф. «Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів». – Одеса: Причорноморський центр дослідження проблем суспільства, 2017. – С. 86–90.
9. Кушнар'ов І. В. Інструменти боротьби з політичною корупцією у країнах Центральної та Східної Європи: оцінка ефективності на прикладі Румунії та Болгарії / І. В. Кушнар'ов // Політикус. – 2017. – № 4. – С. 58–61.
10. Президент Болгарии не видит достаточной политической воли для борьбы с коррупцией в высших эшелонах власти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.novinite.ru/articles/26262/>
11. Семиженко А. Болгарія: голоси. Політолог. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dalibude.com.ua/daniel-smilov/>
12. Чавдарова Т. Коррупция в посткоммунистической Болгарии / Т. Чавдарова // Неформальная экономика в постсоветском пространстве: проблемы исследования и регулирования; под ред. И. Б. Олимпиева, О. В. Паченкова. – Санкт-Петербург: Центр независимых социальных исследований, 2003. – С. 25–36.
13. Corruption and Anti-corruption Policy in Bulgaria. Monitoring the EU accession process: corruption and anti-corruption policy. Open Society Institute, 2002. – 77 p.
14. En Bulgarie, une corruption endémique [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lejdd.fr/international/ue/en-bulgarie-une-corruption-endemique-3533927>
15. Gallup Poll: Subject of Corruption Marks Beginning of Bulgaria's Political Autumn [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rai-see.org/gallup-poll-subject-of-corruption-marks-beginning-of-bulgarias-political-autumn/>
16. Krasimorov A. Bulgaria president vetoes anti-corruption law [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.reuters.com/article/us-bulgaria-politics/bulgaria-president-vetoes-anti-corruption-law-idUSKBN1ER0S9>

17. Mulloboeva Z. Is Bulgaria Losing the War on Corruption? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gfintegrity.org/is-bulgaria-losing-the-war-on-corruption/>
18. Panev B. Report on a seminar on Prospects for Curbing Corruption in Bulgaria // ВТА. – 2017. – 7 Feb.
19. Rankin J. Cloud of corruption hangs over Bulgaria as it takes up EU presidency. The Guardian. – 2017. – 27 Dec.
20. Smilov D., Dorosiev R. Perceptions of Corruption in Bulgaria A Content Analysis of Documents from Politics, Judiciary, Police, Media, Civil Society and Economy. Discussion Paper Series, 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://kops.uni-konstanz.de/bitstream/handle/123456789/11427/Perceptions_of_corruption_in_Bulgaria.pdf?sequence=1
21. Tchompalova Y. Corruption in Bulgaria [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://irsocietyjcu.com/2018/01/10/corruption-in-bulgaria/>
22. Zalan E. Ten years on, Romania and Bulgaria still dogged by corruption [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://euobserver.com/justice/136673>

DOI 10.31558/2617-0248.2018.3.12

УДК 324:327

СУЧАСНИЙ СТАН ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ПОЛІТИЧНИХ ВИБОРІВ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Панасенко Г. С., к. політ. н., доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Говорячи про політичні вибори зазвичай мають надію на загальнодержавне або суспільне благо, проте через різноманіття самосвідомості та політичної свідомості, а також культуру політичних виборів кожен вбачає своє на шляху добробуту та безпеки. В сучасний глобальний період розвитку політична культура в Україні піддається деяким трансформаціям під впливом кризових явищ. У даній роботі розглядається специфіка культури політичних виборів саме в українському контексті. Сучасний процес глобального розвитку створює необхідність у розгляді формату політично активної людини у суспільстві особливо під час політичних виборів. Актуальною складовою та важливим аспектом розгляду культури політичних виборів є національна політична мова, яка, характеризуючи окремі складові політичної культури, виступає засобом вираження політичних цінностей та мислення. Здійснюється спроба описати можливі варіанти розвитку культури політичних виборів у період найближчої виборчої кампанії. Автор надає комплексну характеристику сучасному стану глобального розвитку культури політичних виборів як соціального явища в Україні. Використовуються загальнонаукові методи: аналізу, синтезу, гіпотетичний метод. Наголошено, що реформи в Україні характеризуються надмірною повільністю через побутові традиції українського народу, які проектується й у сферу політики. Автор доходить висновку, що, на жаль, ми ще застрягли в елітарній політичній культурі з владною структурою суспільства як базовою політичною цінністю і людиною як засобом для досягнення мети. Рівень політичної активності ще досі низький. Перспективними напрямками подальших досліджень є постійне всебічне вивчення ролі та місця культури політичних виборів в Україні, особливо після чергових президентських виборів 2019 року.

Ключові слова: політична культура, культура політичних виборів, самосвідомість, політична свідомість, політичні вибори, виборча кампанія, глобальний розвиток.

Panasenko H. S. The current state of the global development of the culture of political elections: the Ukrainian context

Speaking about political elections, they usually pin their hopes on a nationwide or public benefit, but through a variety of self-consciousness and political consciousness, as well as a culture of political elections, everyone sees his own way on the path of welfare and security. In the modern global period of development, the political culture in Ukraine is subjected to some transformations under the influence of crisis phenomena. This paper examines the specificity of the culture of political elections in the Ukrainian context. The modern process of global development makes it necessary to consider the format of a politically active person in society, especially during political elections. An urgent component and an important aspect of considering the culture of political elections is national political speech, which, characterizing the individual components of political culture, is a means of expressing political values and thinking. An attempt is being made to describe possible options for the development of a culture of political elections in the period of the next election campaign. The author provides a comprehensive description of the current state of the global development of a culture of political elections as a social phenomenon in Ukraine. General scientific methods are used: analysis, synthesis, hypothetical method. It is noted that reforms in Ukraine are characterized by excessive slowness through the everyday traditions of the Ukrainian people, which are also projected in the sphere of politics. The author comes to the conclusion that, unfortunately, we are still stuck in the elite political culture with the power structure of society as a basic political value and a person as a means to achieve the goal. The level of political activity is still low. Perspective directions for further research are a constant comprehensive study of the role and place of culture of political

elections in Ukraine, especially after the next presidential elections of 2019.

Key words: political culture, culture of political elections, self-consciousness, political consciousness, political elections, election campaign, global development.

Протягом усього періоду розвитку людства відбувається процес формування політичної культури в цілому і процес культури політичних виборів зокрема. У наш час глобального розвитку культура політичних виборів формується в родині, серед друзів, на роботі, в закладах освіти, в державі, а безпосередньо вибори – це подія завжди значно масштабніша, ніж регулярна, передбачена законом зміна керуючої верхівки.

Актуальність роботи полягає в тому, що наприкінці грудня поточного року офіційно розпочнеться чергова президентська виборча кампанія в Україні, яка продемонструє сучасний стан розвитку культури політичних виборів саме в нашій країні. Оскільки процес взаємодії людини, суспільства з державою в умовах глобального розвитку є джерелом розвитку та становлення демократії, то зазначене питання є сьогодні вельми актуальним.

Предметом дослідження є сучасна культура політичних виборів в українському контексті.

Мета статті – здійснити аналіз особливостей сучасного стану глобального розвитку культури політичних виборів напередодні чергової президентської кампанії України.

Для досягнення мети були поставлені наступні завдання:

- виокремити складові сучасної політичної культури;
- надати комплексну характеристику сучасному стану глобального розвитку культури політичних виборів як соціального явища в Україні;
- описати можливі варіанти розвитку культури політичних виборів у період найближчої виборчої кампанії;
- наголосити на співробітництві як необхідній формі взаємодії громадян у суспільстві в контексті культури політичних виборів.

У сучасних умовах глобального розвитку культура в цілому не перестає бути об'єктом вивчення серед істориків, філософів, суспільствознавців, політологів та ін. Уперше термін «політична культура» яскраво представлений у роботах німецького історика та політичного філософа Йогана-Готфріда Гердера. Починаючи з XIX ст., вивченню цього поняття присвятили свої праці (в тому чи іншому аспектах): Р. Аграноф, Г. Алмонд, Х. Ашер, Д. Батлер, М. Бердяєва, К. Фон Бойме, М. Вебер, С. Верба, В. Гер'єс, К. Гірц, М. Грушевський, Е. Джеймс, Д. Дівайн, Л. Дітмер, Д. Елазар, В. Іванівський, Р. Інглехарт, Р. Карр, П. Лазерфельд, С. Ліпсет, К. Мангейм, К. Маркс, Ч. Меріам, Д. Мервік, Р. Мерельман, Б. Ньюман, Л. Пай, Ф. Плессер, Д. Поль, У. Розенбаум, Р. Роуз, М. Скаммел, Р. Такер, А. Токвіль, Д. Урінг, Ю. Хабермас, С. Хантінгтон та ін. Аналіз окремих аспектів виборчих технологій представлений у працях С. Боулера, Д. Маглебі, П. Мачіні, Е. Міцкевича, Р. Негрине, Д. Німмо, К. Патерсона, Дж. Свансона, Д. Фарела та ін.

Деякі аспекти української культури взагалі та політичної культури зокрема знаходимо в працях М. Костомарова, О. Кульчицького, В. Липинського, Д. Чижевського, М. Шлемкевича, П. Юркевича. У сучасних працях ця проблематика характеризується фрагментарністю дослідження. Сьогодні активно досліджують проблему політичної культури та виборів наші співвітчизники О. Поліщук, І. Поліщук, Ю. Швед та інші.

Сучасний глобальний процес настільки розмив зміст поняття «політична культура» (одних тільки визначень із сім десятків), що його ототожнюють з усіма існуючими політичними процесами. Політична культура характеризується особливостями нації, рівнем збігу ціннісних орієнтацій населення, політичної участі та відкритості-закритості, механізмами соціального регулювання, геополітичним критерієм, формою державного правління, типом поведінки в конфліктах, проявом у зовнішній політиці, культурою та іміджем політичного та державного лідера, ставленням до суспільного прогресу й системними властивостями.

Головною функцією культури політичних виборів є реалізація соціальних інтересів, узгодження яких зумовлює відповідну політичну поведінку соціальних спільнот та індивідів. Саме політична культура забезпечує стає, злагоджене та динамічне функціонування політичної системи, закріплюючи в суспільній свідомості конкретні політичні цінності та норми поведінки.

На думку нашого сучасника та співвітчизника І. О. Поліщука: «Політична культура – це сукупність типових, відносно сталих знань, уявлень, настанов, переконань, цінностей, орієнтацій, зразків поведінки, символів, яка склалася внаслідок історичного досвіду попередніх генерацій національної (соціальної) спільноти, транслюється від покоління до покоління, але має істотний трансформаційний потенціал та виявляється в діяльності суб'єктів політичного процесу та у функціонуванні політичних інститутів» [5, с. 125].

Політична культура являє собою сукупність цінностей, установок, переконань, орієнтацій і виражають їх символів, які є загальноприйнятими і служать упорядкування політичного досвіду і регулювання політичної поведінки всіх членів суспільства [6, с. 101].

Український учений Г.Новічков дає наступне визначення: «Політична культура — це типова, інтегральна характеристика індивідуального чи колективного соціального суб'єкта та соціальних інститутів, суспільства в цілому, що фіксує рівень розвитку їх політичної свідомості, політичної діяльності та поведінки» [4, с. 309].

За нашим сучасником – російським вченим Р.Мухаєвим, політична культура: «Це сукупність цінностей, настанов, переконань, орієнтацій та символів, що їх виражають, які є загально прийнятими та служать упорядкуванню політичного досвіду та регулюванню політичної поведінки всіх членів суспільства. Вона включає в себе не тільки політичні ідеали, цінності та настанови, але й чинні норми політичного життя» [3, с. 258].

Політична культура за будовою характеризується взаємодією кількох, саме політичних, складових: дії, знання, зразки, ідеологія, інститути, норми, поведінка, психологія, свідомість, традиції та засоби політичної діяльності. Проте кожна з них також структурована. Політична культура має ще декілька компонентів політичних

культур: відчуття, відносин, мислення, теоретичні і практичні загальнозначущі знання, функціонування політичних структур політичної і електоральної діяльності. Для індивіда політична культура визначається політичними: настроями, оцінками, переживаннями, переконаннями, почуттями тощо. Норми політичного життя разом з ідеалами, установками й цінностями також належать до політичної культури. Культура політичної свідомості та самосвідомості є невід'ємним компонентом культури політичних виборів. Особливістю масової свідомості є її залежність від певної політичної ситуації.

Типи поведінки, які виділяють у соціології:

- 1) ідентифікація (проста і складна) як найпоширеніший процес виживання в соціумі;
- 2) індивідуалізація як форма вияву зрілого і неконформного "Я" – суб'єкта, його самостійності;
- 3) інвестиція як форма найкориснішого для суспільства і людини розв'язання соціальних конфліктів;
- 4) маргіналізація як спосіб протистояння тотальній ідентифікації;
- 5) девіація як результат деструктивного виходу із внутрішнього конфлікту, який супроводжується

максимумом емоцій і агресивно-руйнівною дією. Перелічені способи поведінки трапляються в усіх сферах суспільного життя, особливо у політичній [1, с. 148].

Для кожної особистості політична культура містить у собі правдиве або неправдиве знання про політику, почуття єдності чи віддаленості з політичними об'єктами, а також думки, оцінки і судження про них. Оволодіти в повній мірі культурою політичних виборів може тільки той, хто має високий рівень політичної культури, беручи активну участь в політиці.

Сучасний стан глобального розвитку культури політичних виборів в Україні характеризується:

– відсутністю:

- взаємної довіри між окремими групами громадян;
- віри у безпосередню здатність впливати на законодавчому рівні на уряд, політичні рішення тощо;
- домінування політичної скерованості у житті громадян;
- національної гордості за положення політичної системи як у країні, так і на міжнародній арені;
- тенденції до єдності щодо діяльності та перспектив політичної системи країни;
- згоди серед громадян щодо ключових політичних питань;
- здатності йти на компроміси;
- належної уваги до політичних подій в країні та світі;

а також:

- бажанням молодих людей брати участь в органах місцевого самоврядування та державній політиці;
- високим рівнем «політичної активності» особи під час обговорення та «вирішення» політичних проблем за святковим столом, у черзі тощо; володінням інформацією з одного-двох джерел;
- невмінням чітко висловити власні думки, особливо державною мовою;
- обранням агресивних методів впливу через високий рівень конфліктності та політичного невдоволення;
- суб'єктивною недалекоглядною оцінкою діяльності влади.

Актуальною складовою та важливим аспектом розгляду культури політичних виборів є національна політична мова, яка, характеризуючи окремі складові політичної культури, виступає засобом вираження політичних цінностей та мислення.

Політична свідомість сучасного українця, – який звик пристосовуватися до різноманітних умов, терпіти, поклатися на Бога, радше сприймає політика зі звичним стилем аби було безконфліктно та комфортно, – завжди обирає менше з двох зол. Реформи в Україні характеризуються надмірною повільністю через побутові традиції українського народу, які проєктуються й у сферу політики.

У сучасний глобальний період розвитку політична культура в Україні піддається деяким трансформаціям під впливом кризових явищ. Українці діяльність представників органи влади спочатку оцінюють за етнопсихологічними та моральними якостями, а не за професійною результативністю. Отже, саме таке сприйняття породжує так зване політичне шахрайство та створення і розповсюдження різноманітних міфів.

Як зазначає Г. Куц, «у цілому, для українського менталітету характерні індивідуалізм, волелюбність, відторгнення авторитарного начала. Ці цінності певним чином корелюють з цінностями лібералізму. З іншої сторони, спостерігається також певна кореляція з принципами консерватизму» [2, с. 89].

Глобальна українська політична культура характеризується апатією, деформацією рис індивідуалізму (внаслідок довготривалого панування комуністичного режиму, який створив слабкі культурні риси) та споглядальною позицією за рахунок чого провідні позиції на міжнародній арені посідають більш активні конкуренти з високорозвинутими націями світу, а ми й досі не можемо сформувати відповідну ментальність й політичну культуру, оскільки продовжуються намагання розчленування України територіально, фрагментальна відсутність політичної діяльності, історична приналежність її до країн з різними культурними та політичними системами з відчуженням населення на психологічному, побутовому та політичному рівнях, уривчаста денационалізація інтелігенції і под.

Українські політики постійно демонструють відсутність стійкої моральної позиції, нетерпимість до своїх політичних опонентів; не навчилися цивілізованими засобами розв'язувати конфлікти, тому маємо високу напругу в цій сфері життєдіяльності. Сьогодні продовжують своє існування настанови про збагачення будь-якою ціною, підлабузництво і продажність влади, заступництво, протекціонізм, елітарна солідарність, пліткарство, «посипання» брудом тощо.

Точкою відліку деяких позитивних змін у незалежній Україні стосовно політичної культури можна вважати "Помаранчеву" революцію, внаслідок якої стало відчуватися прагнення українців до свободи та соціальної

справедливості. Проте тип політичної культури, який би мав відповідати сучасним настановам, у нашого населення досі не сформований.

В умовах сучасного глобального розвитку політико-культурному фактору у виборчому процесі належить одна з вирішальних ролей. Воля до справедливості та свободи є ключовими в цьому аспекті. Сьогодні вимагає від політичних сил здатності швидко діяти, перед цим з такою ж швидкістю все осмисливши, ідеологічного реформування, якісної підготовки управлінської еліти, уміння використовувати засоби масової інформації ідеологічну основу реформ. Під час якоїсь чергової виборчої кампанії ми бачимо позитивний образ політика з найкращими людськими якостями, який намагається задовольнити максимальну кількість прихильників різноманітних політичних ідеологій, і готовий брати на себе відповідальність за чи не найскладніший елемент політичного життя – прийняття політичних рішень.

Як відомо, сучасне суспільство в межах політичної системи функціонує за допомогою таких регулятивних механізмів як ринок і держава. Тому має місце неабияка конкуренція. За даними «Української правди» на попередніх виборах за часів незалежності України була така кількість кандидатів: 1991 рік – 6; 1994 рік – 7; 1999 рік – 13; 2004 рік – 26; 2010 рік – 18; 2014 рік – 21.

Близько півроку фактично триває будь-яка президентська кампанія (її активна фаза). Чергові вибори Президента України мають відбутися 31 березня 2019 року. Як відомо, Президентом України може 35-річний громадянин України, який протягом десяти останніх років проживає в Україні та володіє українською мовою, має два мільйони п'ятсот тисяч гривень задля грошової застави. Йти можна від партії (одна партія – один кандидат) чи само висуванцем.

Ми всі чекаємо на 21 грудня 2018 року – день, коли своїм голосуванням Верховна Рада затвердить день виборів. Час офіційного висування ще не настав, але вже про свою участь у виборчих перегонях заявили близько тридцяти чотирьох осіб, серед яких: Г. Балашов, Р. Безсмертний, О. Богомолець, І. Богословська, Ю. Бойко, І. Бубенчик, О. Вілкул, Д. Гнап, А. Гриценко, Ю. Дерев'яноко, М. Добкін, Д. Добродомов, С. Каплін, І. Кива, Р. Кошулинський, В. Купрій, О. Ляшко, В. Наливайченко, Р. Насіров, О. Онищенко, П. Порошенко, Н. Савченко, А. Садовий, С. Тарута, М. Терещенко, Ю. Тимошенко, М. Томенко, В. Чумак, І. Шевченко, О. Шевченко та інші.

Цифра висуванців є поки що рекордною для незалежної України, оскільки існують ще й «вірогідні» кандидати: С. Вакарчук, В. Зеленський, М. Катеринчук, Є. Мураєв, В. Новинський, О. Солонтей, А. Яценюк.

Ймовірно, в більшості програм будуть церковні, мовні, економічні питання, а також анексований Крим і Донбас.

Найстрашніше, що фактично кожний четвертий українець на планує брати участь в обранні президента (чи то з власних міркувань, чи то з наявності низької політичної культури, чи то через відсутність «сильного» кандидата), то цифра виборців вразить своїм мінімалізмом.

Таким чином, сьогодні можемо констатувати беззаперечну актуальність питання культури політичних виборів, яка напередодні чергових президентських виборів дає можливість об'єктивно оцінити політичну дійсність та визначити перспективи розвитку нашого суспільства, яке всіма шляхами намагається крокувати до типової демократії.

Отже, сучасний стан глобального розвитку культури політичних виборів в Україні як соціального явища характеризується:

- великим періодом історичного розвитку;
- відсутністю адекватного культурного контексту й відповідних характеристик суб'єктів, що діють у цих системах;
- відсутністю більш-менш єдиного визначення ширшого поняття – «політична культура»;
- існуванням культури політичних виборів крізь призму двох площин: політичної та культурної;
- перспективою подальших досліджень за даною проблематикою;
- тим, що нова політична реальність в Україні почала загартовуватися ще в далекому 2004 році.

Перспективними напрямками подальших досліджень є постійне всебічне вивчення ролі та місця культури політичних виборів в Україні, особливо після чергових президентських виборів 2019 року.

Стосовно президентських виборів 2019 р. необхідно відзначити, що ще до початку виборчої кампанії ми вже відчуваємо застосування різноманітних технологій, які підтверджують відсутність необхідних компонентів культури політичних виборів в умовах сучасного глобального розвитку. Циклічно продовжує відбуватися спалюваний впливу на громадську думку – те, що ми споглядаємо напередодні кожних виборів: сумнівні дані соціологічних опитувань подаються хіба що не кожного дня, які потім доволі вдало використовуються задля дискримінації окремих кандидатів через маніпуляцію такими даними, розповсюдження чуток і компромату відносно певних кандидатів (цього разу, наприклад, знов маємо спотворення зовнішності одного з кандидатів на численних біг-бордах у столиці), змагання «обіцянок», псевдопідкуп та багато іншого. Відповідно до статті 58 закону "Про вибори Президента України" можна агітувати проти інших учасників виборів, тому кандидати її «дослухаються». Оскільки ми живемо в епоху глобальних інформації та комунікації більш результативними, мабуть, стануть інформативні PR-технології та роль ЗМІ, хоча не без традиційного домішку «брудних» технологій з маніпулятивною складовою. За серйозні порушення фактично нерально зняти кандидата в президенти з реєстрації, тому процвітає механізм політичної розправи. Адміністративний ресурс також може спрацювати не на користь чесних виборів, ризик зовнішнього втручання. Сьогоднішній політичний ринок характеризується конкурентністю і відносною цивілізованістю.

Березневі вибори 2019 року вже характеризуються відсутністю двох домінуючих кандидатів на протизагу того, як було раніше. Отже, вже маємо високу конкуренцію за вихід у другий тур. Варто також відмітити зростання

ролі політичної реклами, яка стала більш професійною в порівнянні з першим десятиліттям XXI століття. Отже, офіційно вибори не почалися, але кандидати давно почали агітацію.

Громадянська культура є різновидом демократичної політичної культури. Україна прагне громадянської політичної культури, оскільки наша сучасна політична система має демократичний характер, а тому потреби та інтереси людини, яка відчуває відповідальності за все, що відбувається, виходять на перший план. Саме тому достатньо високою має бути політична активність учасників політичного процесу. Проте, на жаль, ми ще застрягли в елітарній політичній культурі з владною структурою суспільства як базовою політичною цінністю і людиною як засобом для досягнення мети. Рівень політичної активності ще досі низький.

Узагальнюючи розгляд специфіки розвитку культури політичних виборів в українському контексті можна зробити такі висновки: застосування «брудних» виборчих технологій нікуди не дівається в усіх виборчих кампаніях, оскільки кожен кандидат зі своєю командою так чи інакше допускають можливість порушення правил передвиборчої боротьби, встановлених на законодавчому рівні; продовжує своє існування недосконале законодавство; відсутня належна громадянська увага та контролю за перебігом виборчого процесу; відсутність «сильного» кандидата та зневіра українського населення.

Отже, стан культури політичних виборів в умовах глобального розвитку багато в чому пояснює волевиявлення виборців. Вагомими тут залишаються активна політична свідомість громадян та національна самосвідомість кожної особистості задля подальшого вдалого розвитку нашої демократичної правової держави.

Бібліографічний список:

1. Гелей С.Д. Політологія [текст] : навч. посіб. : 8-ме вид. перероб. та доп. / С. Д. Гелей, С. М. Рутар – К. : «Центр учбової літератури», 2012. – 348 с.
2. Куц Г. М. Перипетії формування політичного режиму в пострадянській Україні: досвід Майданів / Г. М. Куц // Сучасне суспільство: політичні науки : зб. наук. пр. / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х. : ФОП Петров В. В., 2014. – Вип. 1 (5). – С. 82–94
3. Мухаев Р.Т. Политология. Издание второе. – М.: «Издательство ПРИОР», 2000. – С. 258
4. Політологія / За ред. О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2001. – С. 309
4. Поліщук І. О. Генеза та сучасність концепції «політичної культури» // Грані. – 2005. – № 4. – С. 125–128
5. Тердер Т. І. Идеї дол. Філософії історії людства. – М.: Наука, 1977. – С. 101

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Виділення вищевказаних елементів підзаголовками не є обов'язковим.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редакція залишає за собою право редагування текстів статей.

Редколегія розглядає для публікації одноосібні статті авторів без наукових ступенів у виключних випадках.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 18-22 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати **кутові лапки** «Текст»; розрізняти символи **дефіс і тире** (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти **нерозривні пробіли** між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту **уніфікувати скорочення** (напр. зупинитися на одному з варіантів – 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати **аббревіатури** при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (**прибрати зайві пробіли**).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **vsdonnu@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Lazarovich).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком **«Бібліографічний список:»** та оформлюється

згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 і виконується мовою оригіналу. Бажано, за наявності, надавати DOI-адресу цитованого матеріалу. Джерела в переліку посилань *нумеруються вручну* (без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Якщо в Бібліографічному списку є хоча б одне видання кирилицею, після нього вміщується References – бібліографічний список у «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею. Для автоматичної транслітерації кирилических джерел можна скористатися сайтами <http://www.translit.ru> – для російськомовних джерел, та <http://translit.kh.ua/> — для українських джерел.

Структура статті:

УДК,

назва статті,

ORCID-ідентифікатор автора (реєстрацію в системі ORCID можна здійснити за адресою: <https://orcid.org/>)

прізвище та ініціали автора, науковий ступінь та звання, місце роботи;

прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація (1800-2000 знаків) та ключові слова українською мовою;

прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація (1800-2000 знаків) та ключові слова англійською мовою;

текст статті,

бібліографічний список,

бібліографічний список (References) латиницею

Зразок оформлення статті:

УДК

НАЗВА СТАТТІ

ORCID ID: <http://orcid.org/.....>

Прізвище та ініціали, науковий ступінь, звання, посада, назва організації, країна

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова українською мовою (1800-2000 знаків)

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (1800-2000 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

References:

Приклад оформлення бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов. Москва: Издательский дом Гребенникова, 2003. 440 с.
2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (дата звернення: 16.07.2018).
3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии. URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (дата звернення: 01.12.2018).
4. Адилов В. А. Образ России в Казахстане : опыт проектирования бренда страны во внешней среде : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2009. 198 с.
5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке. Ежегодный альманах. URL: <http://worldpol.ru/index.html> (дата звернення: 24.10.2018).

6. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 3. С. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Люстрація в Україні як засіб легітимації нового політичного режиму / Бондаренко С. В., Зайченко І. А., Нагорняк Т. Л. [та ін.]. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 2. С. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2
8. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
9. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни : Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка. *Міжнародний діловий журнал Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (дата звернення: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. Saskia Sassen. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); ORCID-ідентифікатора, наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (067) 68-52-888

E-mail: vsdonnu@gmail.com

Науковий журнал
Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса.
Серія політичні науки

Виходить раз на рік

№3, 2018 р.

Свідоцтво КВ 22848-127848ПР від 17.07.2017
Тираж 300 прим. Замовлення № _____

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. Грушевського, 2, к.216.
Тел. гол. ред.: (067)6852888
e-mail: bulletin-polit.div@donnu.edu.ua
vsdonnu@gmail.com

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
тел.: +380 432 50 89 37
e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua
Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Переддрукарська підготовка видання: М.А.Польовий

Технічний редактор: М.А.Польовий

Підписано до друку 05.12.2018. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 9,2. Обл. видавн. арк. 11,8

Видавництво Донецького національного університету імені Василя Стуса,
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.
М.Вінниця, вул. 600-річчя, 21а
тел. (0432)69-67-69; 603-000
(096)97-30-934, (093)89-13-852
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>